

Кожане
18 $\frac{43}{9}$ 87
№ 500

Кубачі, Миколаєв

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

МАРКА ВОВЧКА

II

2000 27
1890
000 27
6
2000 27
1890
000 27
6

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

МАРКА ВОВЧКА

95034

ТОМЪ ДРУГИЙ

Кóштомъ П. А. Лобка

САНКТПЕТЕРБУРГЪ

1862

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ
Ценсурный Комитетъ узаконенное число экземпляровъ.
С. Петербургъ. 20 мая 1862 года.

Ценсоръ *Ө. Веселаю.*

Въ типографіи ДЕПАРТАМЕНТА УДѢЛОВЪ.

ДВА СМНН

ДВА СИННІ.

I.

Чоловік умеръ, двоє дітокъ мині покинувъ, два синні. Треба мині заробляти, треба своїхъ дітокъ годувати. Не справляюсь самá. Те продалá, те продалá — усé попрóдала. Вáжко намъ убóгимъ своé добрó збувати, що вонó вь насъ крóвькю обкипіло!

Збулá... клопочуся, бідкаюся зь нóчи до нóчи. Нíколи гарáздъ и діточкáми втíшатись....

А дітки ростуть, ужé й вьютця коло мéне и щéбечуть, моі соловéйки.

II.

Андрійко бувъ у мéне повновíдий, яснобкий, кучерявий; весéлий бувъ хлопчикъ, жвáвий. Було за день добрé мині впечётця своéю пустóтою, а ще лúчче роз-

важить. И посварюсь, и поцілую ёго. Вінъ бувъ стар-
шенький.

А що вже Васи́лько, — тихий, сумірний: и въ хаті не чутъ, и на дворі невідно. Бувъ якийсь задумшли-
вий зъ-малку. Чи те, що вінъ у такú тяжкú годіну народився, хутенько після мого чоловіка, чи такú вда-
чу ёму Богъ давъ.

Андрійко село обіжить, — вернетця червоний, смію-
чися, пустуючи; а сей, гледі, підъ хатою де-небудь сидітиме: землею пересипаєтця, або зілля всякі вишү-
куе; роскóпуе щось — робачка вігребе, або метелика вло-
вить, — дивитця, думає.... Гукне Андрій, вінъ увесь издригнётця. А коли, то було ляже въ садкú, та ці-
лісінський день и пролєжить нерухóмо, мовъ прислу-
хаєтця до чо́го.

»Що се задумався, сїну?« спитаю.

»Який сей світъ великий, нене!«

Ще хлопцямъ бувъ, приземкомъ, а всі вже зілля знавъ:
и якъ зветця; и де й коли процвітає, и якимъ цві-
томъ; и коли пташки у вірай одлітають, и коли при-
літають зъ вірею — усє вінъ тее знавъ.

»Се ёму такъ Богъ давъ!« було міні кажуть люде.
»Не хайте ёго, — се ёму такъ Богъ давъ!«

III.

Отó було тіми вечорами довгими осінніми, якъ вже

стобить мене робота, заберу обойко до себе на коліна, та почну на добрий розум навчати — якъ вмю, такъ и навчаю.... Росказую імъ и про те, и про друге, — толкуюся зъ ними. Отъ же, мій Андрійко хутко и заскучае; такъ вінъ и варитця: очи собі тре, и позіхае, и зітха.

»Пустить вже, мамо!« прбситця. А скоро пустивъ, чоґо не загадае! и гомонить, и пустуе, поки й сонъ зможе. А Василько буде хочъ цілечку нічъ тую довгу изо мною сидіти, мене слухаючи, та мині въ вічи пильнєсенько дивлячись.

Поснемо. Въ-ночі прокинєся, — не спить Василько мій.

»Сіну! чому не спишъ?«

»Такъ.... Не хочу!... Чоґо, мамо, нічъ темна-невідна?«

»Такъ Богъ давъ, дитино, що темно у-ночі.... Спи!«
кажу ему: »спи!«

Вінъ и змбкне.... Тільки довго ще неспокоїно ворбчаєтця.

Булб, якъ місяць въ вікбнечно засвітить, Василько дивитця, очей не зводячи. А я одъ людєй чула, що недобре, якъ на соннихъ дітєй місяць сіпле проміннямъ, — то й укриваю булб їхъ и наказую Василькові: »Не дивись, Василечку, на місяць — не годітця!« Вінъ и зітхне.... То вже въ ряді-годі упаде така нічка, щобъ вінъ спочивъ тихимъ духомъ, — абб зовсімъ нема ему сну, абб жъ сні неспокоїні снітця.

Андрійко не такий. Ужє зоря занялась, вже й сонечко

війшло, а вінъ міцнімъ сномъ висипається, розкидався-розгорівся.... Якъ ёго зъ-вечора трўдно упорхати, такъ и піднять у-ранці. А прокинувся вінъ, мій пустунчикъ,—и гўкомъ ёго въ хаті, ажъ сохи движять! Ну бігать, гомоніть, гайнувати, ажъ усє піде жўжмомъ! А самó такє радеє, весєле, мїле!... До тó вже, хочъ жалко, не жалко, а трєба впиніть: и пострахаєшъ булó, и покрикнешъ на ёго....

Васїлько мєншенський, а навчає старшого брата. Андрїйко скóрий бувъ, палкий, якъ їскра: то булó трїчи на день и бїльшъ посваритця зъ дїтьми на ўлиці, атó й побєтця за яку пустóту.

»Андрїйку!« каже тоді Василь, »а щó ти невесєлий?«

»Бивсь, óть щó!«

»Отó-то й бачишь, Андрїйку, щó за твою пустóту тобі и не минулось; а якъ-би ти не заводивсь, то й не смутковавъ би тепєрь, и не стїдно бъ булó, щó тебе попобїто!«

А Андрїйко єму своє:

»И такъ сидїть нўдно!«

Та зновъ югне зъ хати,—и слїдъ загўвь!...

Тїхий бувъ Васїлько, розсўдливий. Хто ёго й на рóзумъ добрий наставлявъ, Госпóдь ёго знає! Чи піде булó, чи не піде до товариша, вже й повернувьсь, вже й дóма: не засидитця, не заграєтця ні дє. Такъ и зрїсь на самоті, самъ изъ соббю.

Не говіркий бувъ, не смішливий. У ко́го вже вінъ вдавсь такий! Андрійко, то всіхъ дівчатъ у селі знає. Робить и діло, щіримъ серцемъ робить, а годинку урвє собі на гуляння парубоцьке! Сей же, якъ до чо́го ставъ, — и очей не зведе и думки ні на-що не зверне — уся душа ёго въ роботі.

IV.

Діти мої, діти мої!

Пройшла въ насъ чутка — некру́тчина сёго року буде. Якъ я почула, наче мене холодомъ обняло. Поглянула на своїхъ парубківъ: що-то за хоропні, за молоді, Боже мій добрий!

Одного ранку — бода́й тако́го ніхто не огляда́въ! — сказа́но мині, що на че́рзі Андрійко у некру́ти....

Збираю оста́нне, споряжаю ёго.... Яковб-то свою дитину на лихо, на біду вирижа́ть! Хто того не знає, нехай-же мене спита́е!... А вінъ, то на моїхъ очя́хъ вже привя́въ.... Де той поглядъ молодецький, де той всміхъ весілий!

Чи мині жь те опові́дати, що не одна́я не́нька стара хлопцеві се́рденько слізьми вяліла? Пла́кали и молоді бчи за нимъ, за ёго га́рною врдою! Любо вінъ пісні виспівує бу́ло ясними зорями. Гло́сь ёго по усёму се-

лү разлягаецца. Отъ же й вiспiвавъ собi дiвчiну лiбу та гiрну. Лiтнiй порi, тiхими та тiплыми ночами, лежy було довго безъ сну, — дyмаю та горyю, и чyю було розмoву iхъ тiху та лiбу.... Сподiвалася я не-вiсточки, якъ лiстiвочки, собi на втiху.... Пiшла моя сподiванка слiдомъ за некрyтами!...

V.

Кiзано вь сiреду везтi новобранцiвъ по обiдi. Сижy я та дожидаю тiй годiни, — коли вбiгае мiй Василь-ко задiханий, блiдий, и за нимъ два чоловiки вь хату.

»Панiмiтко! спорядiть обoхъ: панъ звелiвъ и Васи-лiя брiти.«

Я вiри не йму iмъ.

»Не бyде сeгo!« такi на iхъ кажy. »Ажe жъ панъ самъ лyдiна Бoжа!«

»Нi, мiмо«, промoвить Василь, »такъ вoнo дiсне естъ, якъ вoнi тобi сказiли!...«

И всi менe вмовляють, а вь менe сiрце нiче замeр-ло: и чyю, що гoвoрять, и бачу iхъ, а до сiрця нi що минi не дохoдить....

— — — —

VI.

Вiзджали три трoйки. Усе новобранцi. За ними рiдъ

иде, проважає. Сіла й я між своїми синами, іду. Шляхъ мигтить; гаї та поля на бчи набігають....

И такъ міні сталося, наче я дитина малá: не розумію нічого, не знаю, не памятаю. Тільки, якъ глянуп на дітей, то страшно стане.

Приїхали до приїму, повелі їх, а ми стоимо, ждемó. Менé мовъ сонъ хилить, та будять менé — хто плачемъ, хто риданнямъ. Пёршихъ вівели моїхъ.... Господи, Боже мій! Ти жъ у насъ великий, ти жъ мило-стивий! Лүчче бъ я у зёмлю поховала їхъ обохъ!...

VII.

Привелі менé у тёмну якусь хатину — землінка, чи лехъ, чи щó вонó такé, не скажуп. Якийсь москаль сидить: головачъ, розкопцаний, невміваний, підъ щотївною увесь, якъ іжакъ. Се б́уде їхъ старший, дядько....

Кланяюсь, прошуп: »Не оставте ласкою вáшою, добродію, и моїхъ синівъ!«

Даю ёмуп, щó змогáсь, грошеня́тъ; атó полотна, и на дітóкъ дé-щó....

»Не журісь, старушка!« прохрипівъ: »трóшки вáші синкі поскучають — безъ тóго не можна вь світі, а тамъ злюбитця: молодці б́удуть, отъ якъ и я, приміромъ кáжучи!«

Поглянула я тоді спільна на ёго: червоний, обдүтий

якийсь вінъ, бчи въ ёго якбсь померкли.... Ббже жъ мій!... А мої сині, мої голубі сізі! Що' у їхъ душа тепереньки свята, и поглядъ ясній, и любі обличчя квіткою процвітають!...

VIII.

Попрощалися. Провели мене діти за місто....

Отъ ище й-дбсі, якъ виберетця літомъ день гарячий, душний, то й згадаю собі те прощання наше: отъ, идемо містомъ... позачинювані будінки, заціняні вікна скрізь; за містомъ сосніна темна, далека заступіла шляхъ пісковатий; суне передь очима по піску рипливий візъ, на небі сонце пекуче....

IX.

Зосталась я сама-самісінька, недугуючи. Ні сну мні, ні одпочінку. Роблю черезъ силу, нічого не знаю, не чую....

Минає рікъ, и другий, и пятий....

Обняла мене мовъ хмара чорна; тільки й світятця мні, якъ дві зіроньки темної нбчи: тб дітоньки мої!

По Різдві, сижу я одного вбчора, такъ вже у пізні лйгови, пряду.... На двбрі завирюха, ажъ у вікна бье, и світло мигтїть....

Коли — стукъ-стукъ! Одчинію — Василь!

»Василечку, синочку мій! а Андрійко дє?...«

»Нема вже, мамо, Андрія! Лігъ Андрій, мамо, та й не встане вже?...«

А я наче знала: я ёго що-дні въ Бѣга, що-ночі оплакала!... А жити бъ такому, та жити! На вірість, и на сілу, й на лічко у батька удавсь: отъ-же за батькомъ и на той світъ погнавсь!...

— — —

»Зстаріли ви, нєвнко!... Якъ вамъ тутъ жилось? нужди прийняли?...«

»А такъ мині жилось: устаю — плачу, и лягаю — плачу, такъ мині жилось!«

»Я, мамо, до васъ умірати прийшовъ!...«

Придивлюсь до ёго, — лишенько моє!... Вонѣ й молодє, та вже надломлене!...

»Синочку мій! бодай би я не дїждала твого слова почути!«

Отъ же то щїра правда була, що вінъ сказавъ.

Танє й танє мій Василько, якъ свїчка. Полєжавъ, похїрївъ — та на весні й переставився.

Дє ёму й жити було! Вонѣ й росло такъ, абї слава, а тїї виправки та походи сілу зъ ёго усю вибрали!...

»Не на тє народївсь, мой мати, щобъ мині людеї на війні тратити!« було каже. »Не для такихъ, якъ я, війна, и воєвнїкъ зъ мене не жвавий!«

Якъ вже въ тяжкóму недүзі лежавъ, то все було дү-
ма та дүма собі.

»О Бóже, Бóже!« заговóрить: »який у тебе світь
красний! А я й не наживсь у світі, а я й не навчив-
ся, я й не знаю нічого!...«

И въ остáнню годіну промóвивъ:

»Не живъ я, мамо, на світі! тільки збір́ався жити!...«
Молоде́, то якъ косо́ю скосило.... А я зост́алася....

Х.

Тільки мині й потіхи, що коли присня́тця мої дітки.
Та все сня́тця вони мале́нькими, а парубка́ми ніколи
не присня́тця.

И якъ живі́и вони сто́ять передъ душе́ю моєю: Ан-
дрі́йко весели́й, кучеря́вий, ніби по х́аті бігае та го-
моні́ть, а въ х́аті я́сно-я́сно! Васи́лько надъ кві́тками
та зі́ллями сиді́ть, задума́вся....

Прокі́нусь, — пу́сто! робо́та дожида́е; тре́ба жи́ти, тре́-
ба ді́ло робі́ти, тре́ба терпі́ти го́ренько....

Живу́.... Дивлю́сь, якъ х́ата ва́литця; чу́ю, що й са-
ма́ я пі́ломъ припада́ю, — я́ко́сь тумані́ю, на́че жива́ у
зе́млю вхо́жу....

НЕ ДО ЦАРИ

НЕ ДО ПАРИ.

I.

Якъ не живи, а лихо не мине. Тагъ уже намъ Богъ давъ, така вже доля наша....

Була въ мене небога; при мині вона й зросла, бо сиротою zostалася зъ-малечку. Я й батька и матирь її поховала и оплакала; я й її розуму навчала, и добра її гледіла. У неі була и хата славна, и селідьба, и скрині, такі на колесахъ, що було перехилилися та й дна рукою не достанешъ.

Живе вона въ мене веселенька собі, а хороба!... така чорнобрива та яснобка, та уста румяні, та станочокъ стрункий! А що весела була, жартовлива!

И хазійка зъ неі добра, роботяща. Якъ дійшла вона літъ своїхъ, то я безъ клопоту хлібъ їла: вона й зробить усє, и догледить усєго, и обмірнує все, и хату мині звеселить.

II.

Живемо ми отта́кеньки приязнінько собі та люблю. Коли — разомъ я помічати ста́ла, що Парася щось сама собі думає та думає. Голосно словця не скаже, весело не засміється, не гляне. И змарніла трі́хи.

Мині вона не признається, а я не питаю. Ходіла вона и на у́лицю, и на вечорниці. Іде було й скаже: »Тіточко-голубочко! я піду до дівчаты«, абб тамъ куди; а теперъ уже випурхне зъ хати, не питаючи мене.

III.

Одного вечора вернула́сь вона така тиха, а весела; хоче ніби щось міні сказати, и не каже.

»Що, Парасю-голубонько? що тобі доброго трапилось?«

А вона все варується міні сказати, тільки гляне та счервоніє. А я все наполегаю: скажи, та скажи!

Вона встала и говорить тоді: »Я, тіточко мила.... я вже хутко заміжъ піду.«

»Бже тобі допоможі! Нехай Мати Божа щастя-таланъ дає!«

Питаю, за ко́го вона думає....

»За Семєна Палія.«

»Охъ, дитино мой! чи то жъ до-пáри?« кажу.

»До пáри, до любої вподоби!« одкаже міні гордо.

IV.

А Семёнъ Палій той та бувъ на все село чудний та дівний. Багатиръ бувъ, а живъ якъ убогі люде живуть. Вінъ було не придбае, а втеряе, ярмаркующи. Чи вінъ продае, чи вінъ купуе, то все не на користь собі, усяке ёго ошукает, аби хто схотивъ. Не те, щобъ вінъ бувъ такъ-собі: розумна въ ёго голова була, и словомъ вінъ було впоить тебе, якъ медомъ; а про те дівний, якийся дівний зъ ёго чоловікъ бувъ. Такихъ людей я й не бачила. Було иноді на ёго ніби щось найде: лежатиме цілісінький день у горбді, наче недужий, або нічъ проблукает по степу, по полю. Хто ёго знае, що ёму!

V.

Отъ я й викладаю все тее небозі. А вона.... Звісно вже, що дівчина не вважае ні на віщо, полюбивши. Любить, то вже любить. Хочъ и знае, що буде недобля, та не боїтця, — про свою долю байдуже!

Радила я й просіла. Вона плакала, слухаючи; а до Палія Семёна душа її, якъ той метеликъ до огню — не одженешъ, не зупинишъ. Що мині робіти? Не зважилась розлучати, поблагословила.

VI.

Та й сама радувалася, дивлючись на життя їх міле та любе. Прийдү було до нихъ у гостину — сидять у-күпці. Що жъ то за щасливі! що жъ то за хорóшні! якъ я до ёго придивілась, прилюбілась, моя матінко, — то вінъ міні за дитину рідну ставъ. Такий у ёго поглядъ бувъ, така мова, така красá, що рідне тобі, та й гбді!

Прибіжить було Парася до мене на хвилиночку.... Господи, яка весела, яка щаслива!

»А що, Парасю?«

»Та добре міні, тіточко-сердечко, добре міні! любить вінъ мене дуже. И кроку відъ себе не відпускає; все просить співати. »Сідай коло мене, співай міні, ітáшко, співай!« Отъ я й співаю, а вінъ слухає та дивитця міні въ вічі... Що-то за очи Господь ёму дав!»

»А хазяйствечко якъ?« питаю.

»Та й хазяйствечко нічого теперъ. Добре, все добре. Я вже такъ порядкую, такъ гожу ёму!... А вінъ, тіточко, вінъ усё не дає діла робити, — ей-же-Богу!... Пораюсь тамъ коло печи, абó-що, а вінъ: »Чого се такъ довго, Парасю?« — »Та я для тебе, голубе, щобъ ти смашнійше звівъ.« — »Байдужє«, каже, »міні про те, »серденько! Ось иди сядь коло мене, та обійми, та бұ-

»демо говорити, якъ у світі жити, якъ люде живуть у світі.« И якъ почне вінъ, тіточко, розмовляти, то я й позабуваю все, що тамъ розпочала робити и що до чо́го. Схамену́сь, то ажъ со́ромъ, яка зъ мене госпо́дinja.... Тепе́реньки я вже розумніша ста́ла, праюсь, мійю, шійю.... А вінъ, дивлюсь, и осмутніе, и похму́рий такий ста́не, и не їсть, не п'є нічо́го. А я про́шў, а я про́шў: »Та хочъ повоштуй, та хочъ губю́ю »приторкнісь! вонó добре, не-абї-яке.« — »Де жъ не »добре, коли ти своїхъ ручо́къ доложи́ла, та ще й ду́-»можъ!« ніби сміючісь изъ мене, говоріть. А я ёго цілува́ти,— тоді вінъ изно́въ веселий.»

VII.

Я було радію, слухаючи того її щебетання. Не було й гадки, щобъ усє те щастя у велике лихо поверну́лось. Хочъ Парася́ вже не вчащає до мене, якъ пе́рше, та я все думаю: »Се того́, що вона́ тамъ собі у щасті та въ роско́ші.« Ска́зано: *Добре дядькові, то я Бóга забув!*

Отъ, якось я зіб́ралась, та й пішла́ до нихъ у неді́лю. Ха́та зачи́нена. Я тоді въ садо́къ, и ба́чу — сидять вони́ въ-гу́щї, тільки чо́гось об́ийко невесели́; сидять собі мов́чки.

А садо́къ у нихъ по горі́ зелені́въ ажъ до самі́сінь-

коі воді. Попідъ садкомъ річка шіроко въ берегахъ иде. По тімъ ббці житá половіють; чутко — млинъ меле, и чуєшь, и бáчишь — шумлять и хилятця вёрби на грéблi, и на все благій вітерéць тáгне....

Вони підъ грушою сидять. Вінъ дивитця кудись далéко, а вона на ёго. Підхожу — оббе жажнулись.

»Бóже поможі! Здорóві булі!«

»Прóсимо!«

Вітають, говорять; а все міні здаётця — щось не такъ воно, якъ перше було. Посідила я въ нихъ, та й до-дóму беруся.

»Проведі жъ менé, Парасю«, говорю їй.

Вона й пішла менé провóдити.

»Парасю«, кажú: »чогó се ви такі сéгóдні? Щó вамъ такé?«

А вона: »Нічóго, тiточко, ей-же-Бóгу нічóго!«

И не сказáла. Такъ ми й попрощáлися.

Идú я собi та все дúмаю: »Чогó вона такá неспо-кiйна стáла? Щó тамъ у нихъ кóитця? А мóже«, дúмаю, »посварiлися трéхи? То й помiратця, моi голубiта.«

VIII.

И жду я її, жду; а її нема. Хочъ коли на робóтi й побáчу, то на хвилиночку!

»Чомú не прiйдешъ, не одвiдаешъ?«

»Прийдú, прийдú, тiточко!«

А сама все не йде, и вбачаю — марнiе, та й марнiе Парася моя.

Идú я зновъ до неi. А зiмá вже морóзами крiпкими укрiпила. Прихóжу — вона вь печi распалила, а сама сидiть на долiвцi — и гóлову схилила, и рúки опустила. Чи жiва, чи не жiва?...

»Охъ, побiла мою Парасю лихáя годiна!« дúмаю.

»Парасю!« кажú.

Тодi вона звелась и стала, блiдáя й понúрая.

»Скажи минi, дитя моє, скажи свою пригóду!«

Вона мовчiть та на нóмою дивитця. А я прошú, я прошú й плачу. Вона все тiльки на те нóмою дивитця. И довго я просила, а вона дивилась; а далi, обертаючи до мене гóлову: »Чоловiкъ не любить!« промóвила.

»Якъ не любить, Парасю? Богъ ись тобою?«

»Не любить!« вiмовила, та такъ зъ души якось вiмовила, що одъ-разу я вiри поняла.

»Перше любивъ, теперъ не любить.«

»Щó жъ, винъ тебе обiжає?« питаю.... »Мóже бъє?«

»Нi, не бъє, не обiжає, — тiльки не любить: не гляне, не пожалує, не всмихнётця....«

»Щó се вамъ сталося?« говорю.

»И сама не знаю, каже. »Я годила ёму, я любила ёго, — та доля моя така!«

»Можє, за щб угнівався на тебе!«

»За щб? Хибá я не слúхаю? Отб булб у-лiтi, якъ сидимб вь садкú, винъ минi показує: »Дивись, якá вода чiста! якъ у очеретахъ гуде, — слúхай!...« То я съ-першу булб не дивлюсь, не слúхаю — не хочó. »Лучче я тебе поцiлюю!« булб кажú емú: »щб минi тамъ дивитись!...« Бачу що винъ здвигає брови, то я вже побiмъ и прислухалась, и придивлялась; náче бъ то зъ-роду того не бачила, — емú на вгбду. Зновъ, умєрть тútъ отбi Лисєнко, та вдова продавала худбóбу, — я просила єго: »Купи! дешєво купишь у неi.« А винъ минi : »Сирiтськимъ добромъ забагатiти хочєшь, Парасю!« А я емú довожу, що все однб — куплять люде. »Та не ми!...« Бачу, що емú слúхати тєє чогбсь гiрко, я й змбвчала собi.... Нi, тiточко, я єго слúхала, та се вже минi такє щáстя!«

IX.

А тутъ сáме винъ увiйшовъ у хату. Знявъ шапку, привiтався, а самъ гбрдий та похмúрий.

»Змерзъ!« вáже.

Якъ схобитця Парася!... Дмúхає на огбнь, и кожухъ єго струшує, и вьєтця, якъ гбрлиця, коло єго.

А винъ — такий хорбший, я й не бачила єго, здаєтця, такiмъ, — простягъ, грiє рúки надъ пбломямъ

червонимъ. А якъ Парася навёрнетця на ёго очи горді та смутні, одвертає одъ неї очи....

Хотіла я щось порадити, сказати, та не сказала нічого, — пішла собі до-дому.

И скільки вже я разъ хотіла до нихъ піти, та якъ згадаю — не піду. Якъ згадаю, що стоявъ вінъ гордий та спокійний такий, матінко!... Ні, не піду! вже не поможє!

ЛЕДАЩИЦЯ

ЛЕДАЩИЦЯ.

I.

Пані наша була не первобітокъ, та й не яка старá; а зъ себе була висока, огрядна, говірки скороі, гучної. Вбіралася шпетнёнько — шнурочокъ до шнурочка, гапличокъ до гапличка. Ходить було якъ намалёвана.

И въ кімнатахъ у насъ було гарно: вічищено, вилощено, покрашено, — и крісlechко, и столичокъ, усё якъ слідъ, по-панській. Було пані камяніхъ цяцёкъ понаставляе, чарочёкъ, мисочёкъ зъ зелёного, зъ червоного скла. Бувъ у неі и собака зъ меді кований, и зайчикъ черепяний, мерёжені ўшка. Все те ні до чо́го, а вгүці вонó блищить и на очи наvertsаетця, и рябіе, — ажъ б́е. А найдорóжша штүка — висівъ у неі на стіні панъ малёваний, чорнявий, якъ жуць, а хмүрий, якъ нічь, зъ золотими персьями на руці, — іі бáтько покійний, князь вельможний. Хто було не прийде до

паніі зъ гостей, кожному пані оповістити: »Се мій татонько покійничокъ!«

Знала вона, якъ съ кимъ поводитись, якъ заговорити, якъ глянути, зідхнути. Прийде який-небудь бідолаха, то вона йому гучно говорить: »Се мій батько — князь!« Другому, пихатому, багачеві, зідхаючи: »Отó, якъ мій батенько живий бувъ, — ось изъ ёго малевання — не знала я біді!« А трейтєму, щірому й молодó мухлопяти: »Що«, каже, »те світовé — и вельможність, и багатство? Отъ бувъ мій пан'отець — князь, великого чинудойшовъ...«

Отъ же, то сякъ, то такъ, а кожному розкаже, що вона князкá дочкá. А про те не згадувала, якъ жуковатий князь прогайнувавъ усю батьківщину, зоставивъ їй тільки будинокъ невеличкий у місті, зъ садочкомъ и дворомъ, бо то була її материзна — того вже не змігъ прогайнувати.

Чотірі кімнаточки було кругленькихъ въ тимъ будинкові; створчаті вікна, рундучокъ зъ піддашшямъ. За будинкомъ садочокъ густий, старий вже. Зелений двіръ травю високою поріс; одъ воріть дві стежечки по йому бігло узенькихъ: до будинку одна, друга до хати. Середъ двору гілляста яблуня стояла.

Половіну будинку пані оддавала якимсь паничамъ під найми; ще й столовала їхъ, — съ того й жила небога. А чоловікъ її десь далеко служивъ; ми ёго й не бачили. Та й паніі було байдуже.

Паничі скуцати їй не давали: що-дня, що-вечора зъ нею бавились, то въ карти грали, то пісенекъ співали....

Негадки нашої паніі по такому життю!...

II.

Мене їй подаровано. Я родомъ изъ Глущици; була колись Іванківськихъ панівъ. Жила я въ батька-матери, — Бóже мій милий! Теперъ спогадаю, якъ-то жилось тогди мині! Оженився нашъ панъ, и взяли мене на вслугу до молодби паніі. А вона, ся вже моя пані, у пригоді якось їй ставала. Гостило було місяць, або й бідьшъ, догождає їй. Отъ, якъ стала вона жалковатись: >Що мині робити? нема слуги! Чи не дасте ви мині яку зъ вашихъ?< — >Чому ні? Беріть собі, котру схочете.< То вона и взяла мене, и завезла зъ собою одъ роду мого, одъ родіни. Безъ мене и батько й мати померли; безъ мене рідъ увесь перевівся. Зосталась я сама одна у світі.

Жила я въ паніі рókівъ зъ пять. Сь-першу я сама була въ неі, а далі, якъ уже столовниківъ завелось багато, пані взяла свою кріпесну молодіцю зъ дочкою. Дóти пані їх держала у якихсь приятелівъ своїхъ, бо въ неі, окрómъ сего двору, не було ні садби, а ні кроку землі своєї: усє спродане, — тільки отсю молодіцю зъ дочкою до вслуги їй придано. Князь то такъ,

пан'отець іі вельможний, показяінувавъ. Далѣко десь були вони завдати, и довго пані виважала, поки зважилась їхъ до себѣ забратъ. А вони ще якось були зъ вільного рѣду, козаки, чи-щѣ: якось-то ними князь той жуковатий неправдою завладавъ; то й опасувалась небѣга держати їхъ у місті, щобъ не збаламугились за вільность прѣти неі, зайшовши у радѣ, въ совіти, зъ городянами.

Молодиця звалася Чайчи́ха Горпина, дочка — Настя. Не великомѣвна була та Чайчи́ха, не привітна: якась хмара повѣла іі на віки. Чи пані сваритця, чи бѣе (бо хочъ пані й незла́ була, а все часомъ поповѣе), чи тамъ спідницю даруе, або хустку,—Чайчи́ха прийме усѣ мѣвчки, й одійде. Роботяща, покїрна людина здаѣтця зъ неі, поки не глянешъ на ті брови здвїгнуті, чѣрні, на ті бчи ямкуваті, огнѣмъ блискотючи.

Якось було мнѣ смутнѣнько. Отъ я й плачу собі, сїдючи на лавці. Звісно, чоловікъ и въ щасті, то часомъ смутокъ обіймае,—не то, що намъ. Вони кажутъ: привикнешъ!... Ні!... втѣмисся терплючи, то й здаѣтця тобі, що все тобі байдуже,—та разомъ прокинѣтця лихо. Часомъ одно слово... А що ви думаете? часомъ бійку забудешъ у-годину, а якесь тамъ слово гїркѣе вразить тебе до самого сѣрця, — місяці, рѣки памята́тимешъ.

Сумно мнѣ було и перемѣвити щїре слово жадалося. А Чайчи́ха коло пѣчи, пораетця.

»Горпіно!« кажу: »ось я журюся, я плачу, а ви все однакові. Такъ вамъ, мабуть, Богъ давъ!... Певно, що й ви лихо знаєте?«

Вона скинула на мене чорними очима; не мовъ питала, яка въ мене думка, та й одказала:

»Чому ні?«

»Господи!« кажу зновъ: »якъ я колись молодого віку жила въ батька, въ матері!«

»А я«, каже, »вікъ извікувала, усє тягачись по чужихъ дворахъ.«

Та й змбвкли ми.

»Ви сиротою zostалися зъ-малку, Горпіно?« зновъ питаю.

»Ні, мене взято зъ сем'ї маленькою. Батька й матір' ледве зазнаю. И вони, чи познали бь, у-послі мене, побачивши!... Та не бачили — вмєрли.«

»А чоловікъ вашъ, небіжчикъ, звітки бувъ родомъ?«

»Съ тогò села, де я жила съ панами, зъ Горієвки. Дворакъ бувъ.«

»И довгєнько ви жили зъ нимъ?«

»Піврòку.«

»Господи! и не нажились! Щò жь то єму за лихо сталося?«

»Сп'янчивсь и вмєръ.«

По сїмъ слові, вийшла зъ хати, и вже ніколи я до тїї рєчи зъ нею не верталась.

III.

Було надъ-вечірѣ одрѣбнємось, нані куді въ гостіну пійде, — сидімó коло воріть. То съ тймъ перемóвимо, то зъ другімъ, — спитáсмó, привітаємо; а Чайчїха мóвчки сидїть. Настя щєбєче зъ сусідчиною дівчиною. Жилá прóти насъ мїщаночка. Сирітка була, Кривошїенкова звáлася. Такá славна дівчинка була! Очи въ неї були ясні, коси довгі, великі чорнорúси, а личко — якъ яблучко. Було, якъ не побáчишь, весєла собі, щєбетлїва, и голосóчокъ бувъ въ неї — начє струмóчокъ прúдно бїжáчий. Дúже вони зъ Настєю любїлися: якъ сєстри рїдні — все було въ-кúпці. Дїла не багáто въ Настї: ще тоді вона тїлько зъ дїтєй вихóдила; отъ собі й щєбєчуть щєбетúшечки. А Горпїна все самá, все мовчїть.

»Горпїно!« кажú: »чóмý ви хочъ зъ дочкóю своєю не поговóрите? Веселїйшь вамъ було бь....«

»Якá ще зъ нею мóва? вона ще дурнá, нехáй пєрше рóзуму дїйде.«

»А на мєне«, говорю, »то я бь и зъ малóю дитїною розмовлїяла. Нехáй минї спочúє абї-хто! Свої думки-гáдки повимовлїю, поплáчу....«

»А дитїна, то пáтому, десáтому оповїщáтимє, якє вáше гóre.... На те вонó молодє въ Ббга!«

»Що жь!« кажу: »добрый чоловік пожалкує.«

На те міні Чайчиха нічого не відказала.

А дівчина въ неї була хороба, якъ квітка. И така вона була якась палка, чующа.... Вже було якъ за-журитця чимъ, то ажъ за недужає; якъ-же весела — щоби за жарти, що въ неї за пісні, за вигадки!... Шамка, легка, станомъ струнька, волосомъ чорнява, а що вже бчи! тамъ були такі, що й безъ мови говорять. Отъ инаше, то поплаче собі тихенько, зітхне, та й годі; а весело — всміхнеться. Ні, вона було у горі, то слези виплаче, у радіошахъ — сміхъ вісміє. Що спочує, то зъ самої душі, зъ самого серця, щірого, киплячого.... Отъ и росла вона и виростала.

IV.

А Чайчиха, що далі, усе вона хмурнійша — отъ мовъ хмара чорна. И замічати я стала, що вона почала кудись ходити. У-вечері пізно якись до неї люде приходять, и довго вона зъ ними говорить. Я собі мовчу, въ неї не питаю. Коли одного дня — бачу, иде у двір, чи москаль, чи хто ёго зна, зъ червонимъ коміромъ, такий пикатий, усатий, и питає, чи дома пані? Отъ я кажу: дома. А сама — зиркь! Горпина стоить на хатнєму порбізі, біла якъ хустка, и провдидить того москаля очима.

Я ажъ злякалася. До неї: »Що вамъ Горпіно?« Вона тільки міні рукою махнула.

Оддавъ той москаль бумагу якусь паніі. Вона жъ якъ прочитала, розгнівалаєь, стривожилась. Написала щось и дала тому москалеві. Вінъ понієь. Незабаромъ прийшовъ якийсь панъ-череванъ, и стали вони у двохъ изъ панію радитись. Пані такъ и сіпле словами, и хусточкою очи обітре, и руками сплесне. Дала єму гроби. А вінъ усє слухавъ, брови піднімаючи, та по крісничку нігтями стўкаючи. Гроби взявъ и, сховавши въ кишеню: »Не бійтесь«, каже, »нічого не бійтесь!« Пані єму дякує, до воріть проводить и тамъ дякує.

Прихожу я, та й розказую Горпіні.

»Що се такє?«

А вона тільки зўби сціпила, та простогнала ніби: »Знала я, знала!«

Я нічого не розумію. А тутъ приходять якісь судовіи два панки.

Велили Горпіні стати передъ себе, а самі сіли.

Одинъ табаки понюхавъ, другий хусточкою обтерся, та й питають:

»Ті, молодіце, вільности шукаєшь?«

А вона: »Я«.

»Попадєся у біду, дурна! Лўчче служи своїй паніі та роби.«

Вона мовчить.

»Чуєшь? розумієшь?... Гляди жъ, шануйся! не зводь напасті на себе! Почуємо ище — негáрно буде!«

Та й пішли.

Хочу я їй слово свázати.... та глянó на неї — не вимовлю. Сіла вона та го́лову на рúку схилила. Не плаче, не тóжить — якъ замёрла!

И Нàстя тутъ стоить; задумалась и на лиці мінитця.

V.

Господи, якъ вже свари́лась пàні на Горпíну! и на бчи її не пускала тижнівъ изó два.

А Нàстя мині якось и ка́же: »Такъ отъ чо́го мату́ся така думна ходила!... ось чимъ жури́лась! Отó жъ вона мині мале́нькій бу́ло роска́зуе про на́шихъ батьківъ вільнихъ, та й сама́ во́лі забажа́ла! Веселі́ша вона тоді бу́ла....«, ка́же, а сама́ задумалась, зажури́лася: »не така́, якъ тепе́рь.... Роска́зуе бу́ло мині, прядучі́, ка́зки, якъ на́ші батьки́ вільними козака́ми по Дніпру́ жили, и пісе́нь га́рнихъ про ту старовину́ співа́ла.«

А я їй говорю́: »То чо́го жъ се ти́ й собі, Насту́сю, усе́ думаєшь?«

»Та все мині«, ка́же, »да́вня во́ля снітця. Чо́гось мині не впокі́йно : усе́ чо́гось дожида́ю, сама́ не зна́ю чо́го.... И думки мо́ї міша́ютьця, и сонъ мене́ не бере́; а засну́ — все снітця що на во́лі!...«

VI.

А Настя вже шіснадцятий рочокъ починає. Пані гаптовати її учить, шити: розумна, жвава вона, швидко й навчилася — на свою голову. Пані зраділа, та чужу роботу почала брати. Було, кому треба, вона погодитця: »Маю тутъ сусідку молодіцю; вона гарно шіє«, та й дасть Насті пошити. И добрі грóши вона брала, и багáто робити їй давали. Настя сиді та ший. А вонó такé молодé, юна ще така, а въ неї ще серце одъ кожного слова кипіть, въ неї ще думки рóятця веселі дівочі, ще бъ молоденькій пороскошовати, по зелéнихъ садкáхъ, тихими вечорами, красними зóрями побігати, любихъ річéй, прóти місяця стóя, послухати. Ну щó жъ робіть! Инша, кажú, поплакала бъ, та й сумирілася. Настя не така вдалася. Скілько вона слізъ вилила, Бóже мій, світе мій! Стáнула, якъ віскъ. Ясні очи веселі стемніли, и стáла вона похмура, якъ її мáти.

VII.

Якбсь пані пішла въ гостіну и нікого зъ столовниківъ дóма не було. Ми съ Чайчїхою, упóбравшись у хáті, пішли до Насті. А Настя шіла у паніному покóю.

Увійшли, а дівчина, затулявшись руками, ридає-ридає! ажъ задихаєтця.

»Що тобі Насте?« питаю.

А Чайчіха тільки глянула на дочку, нічого не сказала, й сіла.

»Що тобі?«

Настя мині въ вікно показує, на улицю киває.

»Що тамъ, голубко?«

»Тамъ люде!« покрикнула. »Живуть, хбдять собі, на Божий світъ дивлятця, а я оттутъ надъ чужою роботою пропадаю.«

»О, пташко!« я вмовляти: »хібá въ їхъ гбря немає, въ тихъ людѣй!«

»То що гбре! Я гбря не боюся!... Мині гіршъ: я не знаю ні гбря, ні радошівъ; я мовъ камінь тутъ каменію!«

Гляну на Горпину, а вона сидить, слухає, наче їй ся пісня відома,—и головою не поведє.

Зітхнула Настя вáжко, обтерла слези дрібні, та й каже: »Сядьте близченько, мамо! Погомоніть, тіточко, розговоріть мене.«

Що тутъ мині їй говорити!

»Ти, Насте, не журіся, не плачь....«

А вона, не вважáoчи, не слухáoчи, якъ кінетця до матері, якъ ухóпить її за рýки: »Мамо, мамо! скажіть мині словéчко, скажіть! Моя душа переболіла.... моє сєрце схне!«

»А щб я тобі казатиму, дбчко?« зговорила Чайчиха похмуро. »Поради нема!«

Коли тутъ хтось — шамъ, шамъ!

»Пані«, кажү, »пані!« А вона въ дверя.

VIII.

»Отъ«, крикне пані, »який соборъ. Абй я зъ двора, то й не питай роббти!«

Бере сорбчку въ Насті, дивитця. »Та ти й не шйла мабуть ничбго, га?«

»У мене голова болить«, одказуе Настя понүро.

»А гавъ ловити, то въ тебе й не болить тоді голова?... Ледащйце: у матіръ удалася! Мбже, й тобі на вблю заманүлось? Ось я вамъ дамъ вблю!...«

А сама на порбзі стоить, не дае й намъ зъ Чайчихою пройтй.

»Я іі годүю, я зодягаю, я іі на світі держү, а вонб, ледащо, мині роббти не хбче!«

»Мбже, собі роблю?« каже Настя; да такъ-то вже гйро каже тй слова: »Мбже, собі заробйла щб!«

»Ти мині смієшь тагъ одвітувати? Я ще тебе не вчйла!« Та й стала іі ббти.

»Бййте, бййте!« покрйкнула Настя, »та й за се кажйть дйкувати!«

»Мовчй жь! мовчй! а то бүде на ввесь вйвъ тобі лйха!«

»Нехай буде!«

Гляну я — пані у гнівú, розгорілась. Гляну на дівчину — бліда, грізна, сама роспачь гіркая! Гляну на Чайчиху — хмара хмарою?

Та на наше щастя столовники надійшли. Пані випала тоді Настю за двєри. »Отъ життá моє!« жалкуєтця. »Якє лєдацо, да й тє грубїть мині. А за щò? що не шкòлено по-хозяйськїй, не бїто, якъ у їншихъ. О, мїй тáтонько! (зїркає на малєваного князя, а вь самòї бчи такї зробїлись, якъ у єго, вь самòї така морщина мїжъ бровáми): »чи думавъ ти, чи гадáвъ, що твої дòня — княжна мусить изъ тóю негїддю погáнитись, клопотáтись!«

А столовники їй: »Та годї вамъ клопотáтись! Чи стоїть тогò лєдацо, щòбъ ви себе турбовáли? Нумò вєчєрати!...«

Життá наше, життá! Молодòго вїку рòбишь-рòбишь, а самъ вь убòжествї, вь ганїбї, — и тáкєньки старїсть нахòпитця.... По чїмъ васъ, молодї лїта, згáдувати?...

IX.

И вже вь насъ у хáті нї мòви, нї говїрки. Чутно сь покòївъ якъ тамъ смїютьця, говорáть, жартують гòлосно.

Панї булò на кáртахъ столовникáмъ дòлю вгáдує,

або що розкаже, іноді то співає, — и все про якогось друга милого співає: чому другъ не любить, забуває, чому не буває, — се бъ то свого пана згадує, чи щб....

А въ насъ тихо. У печі палає. Я въ кутку, Настя у другому понура. Чайчи́ха коло пѣчи, якъ марá, хібаєця, рб́ить.

Уб́яють було сусідочка-дівчина до Насті: »Настусю, иди бо до насъ! поговоримо.... Чого така смутна? Коли вже тебе пані не пускає, то ти тимъ не журись; а ось, якъ годинька вільна, то собі й погуляй, надоложи що втеряла!«

»Не надоложу, сестрице, не надоложу!« скаже гиро такъ, ажъ та весела щебетушечка голівку схилить, зітхне и змбкне.

Коли се такъ уже почалося: якъ вѣчиръ, то й нема Насті. И такъ було не два, не три вѣчорі.

Одного вѣчора ми й спати полягали; — її нема. У дѣнь її не бачили: робила при паніі, а въ-вѣчері зновъ зникла.

Не лягла Чайчи́ха, сидить и дожидáє дочкї. И я собі не сплю: сумно мині тãеньки, Мати Бж́а!

И отъ идє вона вже въ-ночі, вже збрї попередъ нею мѣрхнуть. Идє вона, а мати стріча й питає: »Дє була, дб́чо?«

А гб́лосъ у самбї, якъ струна переб́ита....

»Не пита́й мене́, мо́я ма́ти! не пита́й!« одка́же їй На́стя. И задзвини́ли слова́ її по ха́ті, якъ пла́чъ....

И почне́ Чайчи́ха: »Що́ се ти роби́шь, до́чко? Що́ ти собі заду́мала? Чи не на мо́ю го́лову, безта́ланну?«

А дочка́ лягла́; лежи́ть — німа́, мо́въ уби́та.

»Де́ ти була́? де́ ти була́, до́чко?« Ні прозьби, ні грóзьби не чу́е — німа́.

X.

На другий день у-вечері Чайчи́ха біля воріть зажди́дає. Вибіга́ дочка́, вона́ — її за ру́ку: »Куди́ йде́шь? верни́сь!«

Заверну́ла, привела́ до ха́ти, и цілісінький веча́рць просі́дила На́стя у кутку́, ру́ки схресті́вши, дивлю́чись у зе́млю, слова́ не промо́вивши.

И вже та́къ пішло́ся: аби́ ма́ти не догле́дила — дочка́ вті́че. Якъ вже не просі́ли, якъ не блага́ли — нічо́го не сказа́ла. Ми й слі́дкомъ за не́ю слі́дкова́ли, — иде́ вона́, огляда́етця; а загле́дивши що́ її догана́ють, побі́жить, якъ полети́ть на кри́лахъ; не дожене́ и мо́лоде́, не то́-що підби́та ма́ти, або́ й я́. А ні слі́въ, а ні слі́въ не чу́е, не вважа́є.

Якъ-то су́мно було́ вь насъ у ха́ті! якъ-то ти́хо, глу́хо!... По тижня́хъ словця́ було́ не перемовимо́ лю́бого. Я було́ й хо́чу озва́тись до ма́тери або́ до дочка́, — не зва́жуся, хиба́ тілько́ подивлю́сь на і́хъ.

Одногò вѣчора сидимò ми съ Чайчїхою въ хатї. Панї вже спать полягали, усє тихо. Насїї нема. Довгенько сидїли ми. Тїлько й чўти, якъ вїтеръ у садкў зїллямъ колїсає, та соловейко свїще-щєбєче.

Коли зъ-необачка Насїинъ рєгїтъ почўвся. Ажъ ми издрїгнулись. Я злякалась.... А Насїї розчахнула двєри зъ гўкомъ, стала на порозї й смїєтця. Въ хатї каганецъ лєдвї-лєдвї свїтївъ. Стоїть вона така червòна, бчи горять; стоїть и смїєтця. Мати проти неї стала, дївїтця. И отъ Насїї почала.... та такъ вєсело, що минї стало сўмно-сўмно: »Матўсенько моя? мабўть ви менє дожидали? Ось дочка прийшла.... Чогò дївїтєсь, мамò? Хибá менє не пїзнали? Се я... Минї вєсело....«
- Та ступїла й захїталась.... Бòже мїй! свїте мїй! сє жъ вона пьяна!

Хїтаючись, пришла до столу й сїла.

»Ну, мой матїнко! изнайшла вже я чоловїка, що менє вїзволить.... Напєвно вамъ говорю, що вїзволить. Бўдемо вїльнї, станемо жїти, на самїхъ себє робїти, бўдемо за єго Бòгу молїтись.... Хоть вїнъ тепєреньки й зневажає менє и одъ людєй менє не врїє, та нехай. Я єму, матїнко, дякую, я єму, матїнко, низєсенько кланяюсь, у самї ноги.... Панї не має прáва жáдного на насъ! У неї землї, мовлãвъ, немає.... Ми жъ, мой матїнко, козачого рòду.... Якъ-то намъ застрãти у невòлї вїчнїй.... Нї, вїнъ насъ вїзволить....

И її визволить (на мене вже). Весело мині, якъ-то вже весело, ма́ти мо́я рідна!... А засмучу́ся—вінь гро́шей мині да́сть.... я горілки куплю... и збі́р я́сні въ голо́ві въ мене світа́ть!...«

И та́къ-то вона́ говори́ть и сме́ється, а Чайчи́ха тілько слухае, не зводячи зъ дочкі оче́й похму́рихъ....

Засну́ла На́стя, на сті́лъ схили́вшись... и кагане́ць изга́сь.... Те́мна їхъ ні́чь покри́ла.

XI.

И съ того́ ча́су, що-вече́рь, вона́ було́ й п'я́на; а ві́рве въ де́нь го́динку, то и въ де́нь у́п'є́тця. Постере́гла й па́ні: гніва́лась ве́лико, соро́мила її и ма́тир'ю. >Ти—ма́ти: чо́му не впиня́ешъ?...«

Замика́ли На́стю—вона́ було́ таки́ втече́; чи двері́ма, чи ві́кнами, а втече́. Ла́е па́ні, б'є́, а вона́ було́:

>Неха́й, неха́й! Уп'ю́ся—все забу́ду, весе́ло бу́де!«

Чо́го вже па́ні не робі́ла! Було́, якъ ще тве́ре́за На́стя, то па́ні умі́сне її передъ сто́ловни́ками соро́мить:

>Отъ дівка, о́тъ зо́лото, о́тъ ледащи́ця!«

А На́стя ніби й не чу́е. Смію́тця вони́, и вона́ ще всі́хне́тця. Вто́мля́ся вже й па́ні се́рдивши́сь. >Хоть у-де́нь же робі́ мині до́бре, леда́що! неха́й то́бі всі́чина!«

Замика́е було́ у-де́нь-її, стере́же; а въ-вече́рі тілько пу́сти́ла,—вона́ й зні́кне до но́чи.

XII.

Найшла́ся въ На́сті дити́нка... таке́-то мале́сеньке, сухе́сеньке, слабе́ньке!

Якъ забáчила ёго́ На́стя: »Дити́но мо́я! ли́хо мо́е!«
Засто́гна́ла, и зату́ливши́сь рука́ми, запла́че.... А дав-
но́ вже вона́ не пла́кала.... Я бою́ся, що Чайчи́ха, дү-
маю, вже на дочку́ не диві́тця, то й дити́ну не при-
віти́ть, та підно́шу до не́ї тихе́нько; »Богъ«, кажу́,
»дити́нку намъ давъ!«

Вона́ взяла́ дити́нку на ру́ки, та й дивитця́ пи́льно
й журли́во, и пону́ро.... Дивитця́, по́ки ажъ слэ́зи въ
не́ї покоті́лися. »Го́ре«, ка́же, »го́ре, да го́ре....«

Я й собі́ кажу́: »го́ре!« пла́чучи. Отта́къ ми нарож-
де́нця приві́тали, сү́момъ та плаче́мъ!

И росло́ жъ оно́ трү́дно та бо́лезно; усе́ незду́жає
та квилі́ть. А На́стя ста́ла бі́льшъ ище́ пи́ти. Якъ ня́на,
то бу́ло ще заговори́ть до мене́, и дити́ну понести́ть,
пожа́лує. »Дити́но мо́я! чо́му твій та́то не при́йде од-
відати?... Шкода́ ёго́ дожида́ти: не при́йде. Що́ ёму́?
вінь и не спита́є ні́коли.... А ти мене́, янго́літко, не
клені́.« Отта́кі бу́ло слова́ промовля́є, а сама́ до дити́ни
всміха́єтця и ла́дки ій б'є́. Б'є́ ла́дки, — сү́мно бу́ло
диві́тись: дити́на мовъ неживе́нька, а вона́ зъ нею
гра́єтця.... Якъ-же́ твере́за, то зъ-ро́ду не піді́йде до

дитини, не гяне — біжить геть. Ми вже ту безталан-
ночку молочкомъ напували.

Одного разу, якъ не пустили Насті два дні, чи-щоб,
Господи! білась вона, кричала, наче її гарячимъ зали-
зомъ пекли: »Ой, пустіть мене, пустіть! або зъ мене
голову здиють! Змилюйтеся! мучите мене на що й про
що? Я п'яниця вічна... Помілюйте мене, пустіть!
Уп'юся я, своє лихо засиплю.... А въ тверезої — лихо
б-бігъ мене сидіть, лихо мині въ вічі дивитця!«

А пані все не велить пускати, та жалкуєтця столов-
никамъ: »Які сі люде п'яниці? Мабуть, вони вже іншу
истоту мають, не таку якъ у насъ.... Гляньте, молоді-
сенька, а вже впиваетця! Ледащиця, та й годі!... Пхе!
И итя своє зовсімъ занедбала, — пропадає дитя....«

А вони вже їй на те: »Страхъ! У сіхъ людей ні со-
рому, ні совісти, ні душі, десь, немає!«

Да такъ и судять собі, смачненько вечеряючи, або
такъ бавлючись.

XIII.

А дитинка тихо дійшла.... Одного ранку прихожу я
її попестити, нагодувати; вхожу — у хаті темно, бо на
дворі нахмарило, далеко гримъ одгрімує, вітерець за-
лігъ десь, тиша....

Вхожу, дивлюсь, а дитинка вже очіцями поводить.

Я до неї кинулась, перехристіла. Вонб зідхнуло разочокъ, и дүшечка її одлетіла.... Ні Чайчіхи, а ні Насті не було дома. Я дитинку обміла, прибрала, стіль заслала, и на столі її положила. Збігала — свічку купила, засвітила въ головкахъ, рүчечки її зложила....

Прийшла Горпина, перехристіла, поцілувала холодну унүчечку, и довго стояла надъ нею, довго. Прийшла й Настя весела й пъяна. »Що се такє?« каже. »Дочка мой вмерла? Дочко, дочко малая! Рүченьки мої холоднісінькі! Ліченько моє привіале!« Сама берє її за рүчечки, цілує, у головку цілує. »Якє жь німе! Колісь-то квіляло тихенько: тепєрь німе.... Такє отсе ти вмерло.... Добре, донечко, добре! ей-же-Богу добре!«

А сама слізьми обсипаєтця, начє й горіє, й радіє чогось разомъ.

Колі схопитця хутенько: »Горілки треба, горілки! Люде бідуть: ховати доню прийдуть!... Чи прийдуть же? Що жь? все треба горілки.... Побіжү!«

И побігла, и до ночи не верталась. А ми тутъ розгоріли трүночку, прибрали, зімлячкомъ уквітчали. Уночі Настя вернүлась. Зновъ дитину за рүчечки брала, зновъ у головку цілувала. Коло трүночки й звалилась и заснүла, и все: »Добре, добре, ей-же-Богу добре!« Все те слово промовляла.

А въ-ранці прокінулась, побачила трүночку, — издрігнулась, збігла.

»Умерла!« промовила, наче вона того й не знала, забула.... До дитини; а я її одвожу: »Насте! Насте!«

»Пустить!« гримнула: »нехай подивлюсь! Я ще не бачила її й досі, до самої смерти її....«

Дивилась-дивилась, якось тихшала все, ніби сумирялась, та й вийшла з хати.

Ми й поховали дитинку, її не було; а потімъ, якъ уже прийшла — прийшла того вечора твереза и біла-біла, стомлена така прийшла, — нічого в насъ не питала.... Після сього ще гіршъ запліла:

XIV.

Не день же й не два такé життя велось... матінко, два роки! Коли Настя разомъ покинула пити, нікуди й кроку зъ двора не йде; а сама така тривожна! въ лиці мінитця, здригаєтця, труситця, отъ наче бъ вона собі смерти, чи... воли ждала! Питаю — мовчить. И такъ три дні. На трейтій день у-вечері промовила слово: »Обманівъ!«

»Насте, голубко?« кажу їй: »що тобі такé? Скажи жъ мині, мой безталанна!«

»Що мині зробити?... Я піду до ёго, піду!... Абб я ёго зъ світа зведу, абб сама зійду. Вінъ мене впевнивъ, що въ понеділокъ волю пришле.... Пійду, пійду, хоть задушю ёго... може, полéгшае....«

Вірвалась у мене зь рукъ, та й побігла. Я за нею, — сама старій кричү: »Ліхо, горе буде!«

А старá тілько головою дивну́ла, ніби й не ждала іншого:

Біжү я та кричү: »Насте, Насте! пожди мене! Я зь тоббою хочү йти.... Я тобі допоможү у всёмү.«

Не слүхає, біжить. Мүсила я до-дому вернутись.

Нема́ Насті до ночі; нема́ у ночі; не прийшла и вь день. Посилала пані шукати. Шукали ми, не знайшли.

Коли такъ, на другий уже день, вь обідню добү, иде вона и два москалі її проводять.

Кінусь я до нихъ: »Голубі мої сізі? щб ви зь нею робитимете?«

»Отъ баба здурила? Певно всі ви дурного роду!« каже мині сухенький, жовтенький москаликъ, розмахуючи бумагою. »Отъ и ся (на Настю показує). Тутъ їй воля, тутъ би їй вибрикувати, а вона останній розумъ згубила.«

»Яка воля?« питаю не розуміючи.

»А вже жь вільна буде! бть яка!... Вже порішили. Який панічъ гарний за неї просивъ!«

А другий москаль: »Эге! за старү не попробьт! пропадай старá!«

И жартуютъ такеньки межи себе. А Настя иде біла якъ хустка, ні журлива, ні весела, — отъ, мовъ, зь каменю.

Вибігла Чайчіха. Кажу їй—віри не йме и слухати не хоче. А пані перелякалась: то за тімъ знаємимъ шлє, то за другімъ, плаче, раді прбсить, жалкуєтця. А ми чекаємо—ждемо: чи смерть, чи воля бідолáшнимъ б́уде. Колотилося въ насъ такееньки ажъ тиждень. Зо-всімъ ужє порішили, що ми вільні, а все пані пуска-ти насъ не хотіла,—та мусила вже.

Отъ, якъ зібрали насъ въ останній разъ та объяви-ли, що ми всі вільні, у руки бумагу дали,—вийшли ми за ворбта панські, — якъ заридає тоді Чайчіха!... ридає, ридає такъ, Господи! та тільки приказує: >Ой, світе мій, світе мій милий, світе мій красний!<

Зійшлися сусіде, товплютця на ўлиці, оступіли, по-здоровляють насъ, самі зъ нами плачуть, а насъ умов-ляють. А Чайчіха імъ на те: >Сестриці! браті! роди-но!< такъ-то вже величає їхъ! >Не бороніть—нехай поплачу! Я двадцять роківъ не плакала!<

И такъ вона вимовила, що всі зновъ дрібними слє-зами вийлися.

Якъ я тоді на неї глянула, тоді я тільки й побачи-ла, які въ неї очи добрі, який ўсміхъ ласкавий,—на-че то не Чайчіха передо мною мовчуща, понура.... А далі, якъ схаменулась вона, якъ глянула на дочку, ох-мурніла и осмутніла зновъ тажко.

А Настя стоїть, на всіхъ, на все дивитця, та шеп-че: >Я вже сєгодні випила,—шуміть мнї въ голові....<

А далі: »Люде добрі!« престогнала: »чи я вільна, чи я тільки п'яна?...«

XV.

Настина подру́га давня, ота Кривошієнківна: приняла насъ до себе въ хату. Зібралось ще скілько добрихъ сусідочоко́въ туди до насъ, та радимось. Тільки Настя, якъ сіла въ кутку́, якъ схилила го́лову, — не мовъ заме́рла такъ.

»Насте!« кличемо: »иди лишень до ради, порадимось.«

»Голова болить!« одказала.

На дру́гий день, ще гірше вона занедужала; вже съ того́ дня й не вставала. Танула вона; якъ свічечка. Нікого не познає, дивитця стра́шно и все за го́лову себе хапає.

»Горить, горить!« каже.

На пя́тий день підвелась, хустки шукає, зриваєтця ніби куди бігти.

»Насте, куди се?«

»Горілки хочу!... Піду! піду!«

Ма́ти заплакала, — про́сить: »Дбню мою, схаменись!«

»Пустить мене́, пустить!«

»Куди жъ тебе́ пустити? Ти на нога́хъ не встоїшь....

Ляжъ!«

»То вбийте мене́, вбийте!« крикне, ла́млючи ру́ки.

Положили її зновъ на ліжку. Почалá вона кідатьця, почалá стогнати, кричати.

»Я вільна, вільна!... Ну, добре!... И вільна, и п'яниця, и ледáщо!... Дé жь мині прихилітись, дé? Добрий хазяїнъ вижене. »П'яниця, ледáщо—треба її зь свого двору вигнати!« скаже, и вижене,—и добре зробить.»

Къ нóчі вже зь сили зóвсімъ вибилася,—тільки стогнала стіха та просілася:

»Не женіть менé, не женіть, —нехай я хочь трóхи одпочіну! Матінко, я жь вáша дитіна,—не женіть!«

Усé їй привіджуеця, що її женуть. И дитіну свою згадувала.

»Сховáйте, сховáйте мою дитіну!«, шéпче: »вона вже давнó вмéрла!«

Такъ, о-півночі, піднялась на ліжку....

»Зимá люта!« вимовила: »куді ви менé женете?«

И впáла.

Се вже її остáнне слóво булó.

Ч А Р И

Ч А Р И.

I.

Давня то давнина, а наче вчора діялось. Молоді літа — сказано: що за-молоду чѣнешъ, або бачишъ, до конця вонѣ тобі привиджуєтця. Старá бабуся було роскáзує намъ, дівчаткамъ, прядучи вѣвну, а ми, звісно, наче тобі душею всяке слово вбачаемо, якъ-то колись було на світі, які дивá творилися колись-то.

Живъ собі старий козакъ Задорѣжко зъ жінкою (роскáзує було бабуся). Давъ їмъ Господь вихвати собі сина, якъ сокола. Такий же то вірісь козакъ зъ ёго хорѣший? Щѣ до коня, щѣ до збрѣи, щѣ до звичаївъ, мовлявъ, лицарськихъ! Ато жъ и дѣва щіра була въ ёго душá до всіхъ! Батька й матірь шанувáвъ и поважáвъ — сказати. Старі тішатця та радуютця своєю дитиною, та дякують Господеві.

Доживъ віку свого старий Задорѣжко, позвáвъ Гос-

подо́ до се́бе. Поблагослови́въ вінъ сина́ й жінку, наказавъ не журитись, хороше поховати ёго́, та й спочивъ на-віки.

»Гді плакати, ма́мо!« вмовляе Тишимъ стару́ неньку: »се ви Б́ога гнівите́.«

»Дитино́ моя кохана́! якъ же ми́ні слези́ впиніти, коли́ самі́ зъ очей́ ринуть? Я прожи́ла весели́й вікъ молодий́ зъ нимъ́ тихо́ та любо́, и ось́ довелось́ на ста́рості́ літахъ́ осиротіти́! Куди́ ні гляну́ по ха́ті, чи въ садку́, чи на дво́рі, все ёго́ згадаю́.«

»Вже́ часъ́ ми́ні до робо́ти, ма́мо«, ска́же бу́ло Ти́мишъ. »Пійду́, та й васъ́ проведу́ до сусі́дки Га́нни, якъ ма́ете тутъ́ побива́тись.«

»Та до́бре жъ́, до́бре, ми́й со́коле я́сний! хо́дїмъ́ до Га́нни, си́ну!«

А Га́нна бу́ла, якъ́ и вона́, удова́, ма́ла собі́ дочку́ одина́чку, зва́ли Хі́мою. Хоро́ша бу́ла дівчи́на, якъ́ півна́ квітка́, ясноо́бка. Зросла́ Хі́ма въ-ку́пі съ́ Тимоше́мъ, якъ́ братъ́ изъ́ сестро́ю; разо́мъ гра́лися, разо́мъ и го́ре прийма́ли, все въ-ку́пі, все любе́нько міжъ́ собо́ю, та такъ́ и порослі́, щі́ро любля́чись. Бу́ло, якъ́ день не побачи́ть Ти́мишъ дівчи́ни, то вже́ й нія́ко ёму́, а вона́́ й дівочи́ бчи́ ви́плаче, ви́глядаючи́ свого́ чернобро́вого па́робка. Ста́рі поміча́ли: »Неха́й«, ка́жуть, »любля́тця́ молодя́та; мо́же, Госпо́дь и зве́де і́хъ до-ку́пи; бу́демо́ свата́ми.«

А чи мало жъ то було паробківъ, що ходили за Хімою, мовъ причаровані? Аби ступіла за ворота, тутъ и врідатця; та гбрда дівчіна мине їхъ, и окомъ не зведе ні на кого. Въ неі на думці тільки Тимішъ чорнобрівий, ёго виглядае — дожидае рано й вечіръ. Нема ёго — візьме дівчіну жаль; побачила — то й веселенько й любо, и на світі хроще живётця.

II.

Старá бабўся було розказуе намъ про тихъ людєй, мовъ вони въ неі передъ очима, а самá каже було, що чинилося те у давню давнину. Отó жъ и гўторить, прядучи вóвну:

Безъ лиха, кажутъ, у світі не бувае: не минула й Хіму лиха́я година. Нема Тимоша́ вечіръ, нема й дру́гий, и третій. Не спить Хіма, ходить по садóчку, ходить, топча пахучі квіти, що самá садила й поливала; про все ій байдуже, бо велика тўга-печаль прийшла до іі щірого, вірного сёрця.

Почина на світъ займáтись. Иде Тимішъ ўлицею, веселій; иде прóсто до своєі хáти.

Вибігла вона, та й переняла ёго: >Промовъ мині, милий, хочъ словєчко! и вчóра, и позавчóра тебе не було. Коли забуваєшъ мене, скажи щіру прáвду.<

>О дівчіно, дівчіно!< каже Тимішъ, >якъ ти мене

запечалила! Мўшу сповістити твою лиху годину: не бути намъ у-пáрі.«

»Не бути? Хибá жъ ти собі другу дівчину знайшовъ, кращу одъ мене? Чи любить вона тебе, якъ я, щиро? Скажи́ мині, чия вона? черезъ неї мій вігъ молодий пропадає, нехай же хочъ побáчу, яка!«

»Не гнївайся на неї, Химо: то смирна й добра душа. Вона й сиротá.«

»Се Олена Бондарівна! Вона? Такъ до неї ти що-вечора йдешъ? Я бчи свої виплакала, світъ мині не милий, а ти зъ нею женихаєся, оббе щасливі, одно коло двого! Гбре моє! лихо моє несподіване! А щó жъ, ти, мóже, думашъ брати її за себе?«

»Буду сватівъ слáти въ неділю.«

»Чогó жъ се такъ поспішаєся? Мóже, не все гарáздъ бóде?«

»Бодáй ти не дождала такé вищувáти, недобра дівчино!«

»Слўхай, Тимóше, покінь мою розлўшницю! покінь, коли не хочешъ кáятись вігъ! Бóде каяння, та вороттá не бóде!«

»Щобъ я її покінувъ! Дўрно тілько слова твої гнуть. Не зражу своєї дівчини, пóки живъ бóду, пóки світъ сóнца!«

»Не покінешъ? Розми́сли, Тимóше, та й скажи́ вь-остáнне, не хочешъ покіннути?«

»Нехай мині гарячимъ піскомъ очи засиплютця, коли покіну!»

»Побачимъ!» Та й стрибнула въ хату.

»Враже дівчя!» промовивъ Тимішъ, та й тяжко задумався. И на вернуласть ёму на думку Олена, що хороша була, якъ зоря ясна, а покїрна, а тиха, якъ голубка сіва! Згадавъ вінъ її, та ажъ покрикнувъ: »Нехай мені миръ не знае, коли я зражу тебе, мой горлице!»

III.

И поклавъ у першу неділю сватівъ засилати. Раю почавъ зъ ненькою радитись: »Нене«, каже, »полюбивъ я дівчину, хочу її за себе взяти; благословіть мене!»

»Та нехай же тебе Господь благословіть, сїну! Одружись, мій сїколе! А когó сватати будешъ? Хїму?»

»Ні, мамо, Олену Бондарівну.»

»Олену? А я все сподівалась, що ти Хїму візьмешъ. Хороша дівчина и мені шанує. Та вже нічого казати: коли вподобавъ Олену, бери Олену; а жині коңца невістка буде люба, аби тебе кохала, мій сїну.»

Послали сватівъ, побрали рушники, заручили мелодїхъ.

Почула се старá Ганна, та й каже дочці: »Мабуть,

тобі, доню, не судилося съ Тимішемъ у-парі бути! А я вже певна була, що сеі осени васъ повінчаю.»

»А що є певного въ світі, нене?« одмовила понуро Хіма.

»Не журись, доню? найдетця тобі ще кращий. Ти жъ у мене, хвалить Бѣга, молодá й хорѡша, якъ ягода.«

Въ-вечері йде Тимішъ до своєї дівчини; вѣсело ёму й легенько, и світъ ёму красуетця; коли — зиркъ! а передъ нимъ, якъ марá, стоить Хіма, блідá, похмура, и питає: »Покінешъ, чи ні?«

Вінъ трѡхи опáмятовався, та й каже: »Богъ съ тобою, нерозсудлива дівчино! Хибá не знаєшъ — я вже заручився?«

»Не покінешъ? питаюсь.«

»Лучче мині вмерти, якъ безъ неї вивуáти.«

»Въ-остáнне?«

»Въ-остáнне, — не покіню!«

IV.

Другого дня проситця Хіма въ мáтери: »Нене, пійду я до тїтки въ гостїну.«

(А тїтка жила у другому селі, такї недалечко).

»Иди, доню, иди; може, розважишъ своє сѣрденько.« Та й вїпроводила дочку до цáрини.

Не пійшла жъ Хіма до тїтки, а пійшла въ дїкий

бірць. Знала вона тамъ іншу тітку. Не бачила її ніколи, а прочула, що живе старá чарівниця въ тому бору. Знадобилась вона теперъ бідолáшній Хімі.

Вийшла Хіма за село — два шляхи вьютця. Поглянула навкруги — нема живої душі, тільки шумить кучерява верба, та чутно, якъ рве десь воду зъ лотоківъ; поглянула, та й пішла тимъ шляхомъ, що до бору. Іде-їде, минáе й камяні гóри, и зелені луги. Сónце пече її, звернувши сь полудня; білі нóги на каміння позбивáла; довгою косбою за гілля чепляетця: іде, ні на щó не вважае. Перехóдячи мостомъ бистру річку, якось глянула въ чисту воду, то й не пізнала самбі себе, ажъ спинилась: >Чи се я? Де жъ моя красá дівоча поділася? Та нá-що жъ теперъ мині вона здалася? Нехай гине: абі я свогó доказáла!<

Ввийшла въ бірць; зелений та густий — не проглянешь; тёмно та глухо въ ёму. Озирнулася, а сónце вже низенько; небо, палаючи, починае червоніти.

Іде боромъ прислухáючись: то шурхне щось изь бóку, то захитаётця береза, то щось гукне: >Хімо! Хімо!< та й піде гукъ по тёмному бору, ажъ лунае.

Чи довго вона йшла, чи недóвго, коли дивитця — стоять два превисоченні дуби, а поміжъ дубáми сидить старá жінка, старá, старенезна, ажъ її михъ покривъ. Въ Хіми и въ очáхъ усé закрутилось; а відьма питае:

»Чого прийшла, люба дівчино? Чого прийшла така молодá й красна?«

»До васъ прийшла, бабúсю, допоможіть!«

Та й розка́зує своє лихо й пригóду.

Відьма й ка́же: »Коли хочешъ, то я тебе навчу.«

»Навчїть«, прóсить Хїма.

Знайшла відьма ножá й пірце́ якесь наговóрене: »Простягні жъ минї лїву́ рúку, дівчино!«

Вона́ простягну́ла:

Тїлько лїснувъ гóстрый нїжъ; червóна кровъ закапала съ пúчки. Відьма встромїла въ кровъ пірце́ й заговори́ла. »Ну«, ка́же, »теперъ иди! що хочешъ, те й зроби́шъ своїмъ ворогáмъ.«

Вихóдить Хїма зъ бóру, а сонце вже сїдає. Чує вона́ въ собі нелюдськú силу.... Скинулася вона́ лáстівкою, та й полїну́ла. Долїта́ до села — вже вечорїє. Ударилась объ зéмлю лáстівка — перекинóлася старою ба́бою, та й стáла підъ вікнóмъ у Олени. Дївїтця — сидїть Олена́ мїжъ дружóкъ, якъ пóвна рóжа, хорóша, уквїчана; и тáкъ-то вéсело й тїхо коло неї, тaкий-то въ неї любий пóглядъ! И дружкї молодéнькї гудúть коло неї, якъ ті бжїлки золотї; обсіли столá, якъ свїжї квіточкї, а Олена́ вище всїхъ на пóкуті.

Подивїлась Хїма, та ажъ сéрце въ неї поверну́лось. »О«, ка́же, »саме зобравсь у неї дівчїть-вечїръ; я не спїзнилась!«

Ввійшла въ хату; її привітали, питають — звідкіль, частують; а вона одсунула кватірку простягла середъ хати руки, та й рече: »Леті жъ ти, молодá, цташкою, а ви, дръжки, за нею! Щобъ ви до віку-вічного літали й щебетали!«

Проказала вона сі слова чарівнічі, — вони й випурхнули вікномъ, одна по другій, тільки крильцями лупотять. Такъ и поленули рядъ по рядочку; Олена повела передъ.

V.

Що-то плачú, що-то гоміну було та страху по селу! Немá дівчатъ! згинули, мовъ їхъ земля поглинула! Тимішъ ходить; съ туги та зъ гóря несподіваного, місця не знайде; ходить изъ ўлиці въ другу, ажъ стоить Хима въ ворóтьяхъ; глянувъ вінъ, та й згадавъ її віщовання.

»Вража дівчино!« каже, »напророкувала мині ліхо! Бодай же й ти не дїждала до-віку веселої години!«

Вона подивилась ёму въ-слідъ, и жалъ її взявъ, и всміхнулася, та й промовила: »Побачимо!«

Минувъ рікъ. Прóсить Тимоша старá мати: »Сину мій, сину! одружись, мій голубе! Щó ти маєшь у мене-вянути? хоть и жалъ та не вернетця. Втішь мене, старую, нехай я свого віку доживу въ радості, дякуючи Бóга й тебе, мой дитино!«

»Нене моя старая! трудно ми́ні оженітись! не знайдѣ я такої дружини, яка була въ мене колись!«

»Возьми Химу, сину: то добра дівчина, а мене якъ поважає! нехай її Господь щастямъ и долею наділяє! И тебе вона щиро любить.«

»Химу взяти, мамо! Та се ми́ні перший ворогъ! Вона ми́ні навіщувала мою недоблю!«

»О, сину мій любий! що́ те згадувати! Все Бѣжа воля. Що дівчина зъ жалю вимовила, съ того пригоди не станеться; такъ уже — не судилось!«

Якъ почала, то слізьми, то ласкою впадати коло ёго, то й умовила взяти Химу. Кажуть, вода й камінь довбає; такъ и се: турчать та турчать що-дня, що-годіни: оженісь та оженісь, пожалуй стару неньку, що тебе вікохала, що своє здоров'я стратила, тебе доглядаючи; козакъ згодився, посватавъ Химу, та й одружився зъ нею.

Дождала стара невістки, не нарадується: яка жъ то до неї щира та покірна! И вслужить їй що́ треба, и пожагує, и догодить, якъ рідна дитина. А вже коло Тимоша, то такъ и вѣтця, такъ и ліпне до ёго, зъ очей не спускає ёго, хоть вінъ усє понурій и неласкавий. Хима на се не вважає, падає коло ёго, гідить ёму, якъ любій дитині; а якъ дождеться, що Тимішъ усміхнеться, — Бѣже мій! якъ сонце її освітить, и очи блищать, и личко почервоніє!

VI.

Сидить вінъ якось у садку и жінка коло ёго; сидять мовчки. Вона ёму въ вічи заглядає, а вінъ голову спустивъ — сумує. Коли, чують, такъ щось щєбєче, такъ щєбєче! Дівлятця, а надъ їхъ головою пташенята вьютця, та одна пташка нижче всіхъ кружляє надъ Тимошємъ. Вінъ чує, якъ и крильцями пашє ёму на видъ.

Жінка схопила ёго зъ рўку: »Устрєль сю пташку, Тимоше!« каже, а сама побіліла.

»А на що я маю безневинну щєбетўщєчку стріляти?«

»Устрєль, Тимоше! устрєль, мій любий!« благає, стискаючи ёго за рўку.

»Не бўду стріляти, шкода й говорити!«

»Не бўдєшь? Тобі байдўже, що тебе жінка благає, бо жінка тобі нєлюбє.« Говорить, а слєзи зъ очєй скотїлись ёму на рўку, та якъ огнємъ палять.

»О жінко!« каже Тимішь, »се въ тебе дєсь огнєві слєзи!«

»Бо гіркі, Тимоше! А чи мєло я їхъ виплакала!« Та й почала зновъ благати, щобъ устрєливъ пташку. Вінъ такї нє послўхавъ.

»Иди«, каже, »иди собі, недобра людино, необачна!« Вона зірвєлась и вийшла зъ саду.

А пташка все нижче та нижче надъ нимъ падає. Ти-

мішъ дівитця, и такъ ёму чогось мила ся щebetушечка, що очейъ зъ неї не звівъ би; слухавъ би не наслухався ії тихого та любого щebetання! Такъ-то чогось жаль ёго обнявъ: слёзи такъ и ринули зъ очей. Припавъ вінъ до землі, та й зросівъ ії слізьми. Чує, щось високо шумить. Се чорний вбронъ; розбивъ пташенятъ и найкращу настигає. Вона якъ стріла летить, а вбронъ ії крильми обгортає, якъ хмарою. Скочивъ Тимішъ, самъ не свій, побігъ, ухопивъ рушницю, та й устреливъ чорного вброна; такъ вінъ и вдарився коло Тиміша въ землю. Дівитця Тимішъ — се не вбронъ, се ёго молодá жінка; съ-підъ лівої руки чорна кровъ дюрчить, а правою держить ёго першу мілу — неживу. Якъ була на дівичь-вечірѣ уквічана й прибрана, такъ и лежить попередъ ёго очима Олена, хороша й пишна, якъ квітка!

Олену поховали коло церкви підъ вишнею, та якъ поставили хрестъ, то злетілись дрібні пташенята, обіли ёго, зъ горі до самого низу, та жалібненько защebetали. Се ії дружечки, що на дівичь-вечорі въ неї співали.

Тимішъ не довго маявся по світу: нудьга ёго зліла. Хата розвалилась, двіръ зарісѣ бурьяномъ, и садокъ усохъ, и глибока криниця засипалась. Все мѣхомъ поросло та піломъ припало.

ТРИ ДОЛІ

Т Р И Д О Л І.

I.

У слободі я родилась — Пятигір'я. Тамъ недалечко одъ насъ, — може коли Слободянські сторони доводилось переїздити, то чували, — стара жєна викопала печєри у крейдяній горі? Тридцять, чи сорокъ лїтъ копала, — такі великі викопала, Господи! Було ми ходимо малїми по печєряхъ тїхъ, — запалимо вїти сосновї, та й ходимо; а хїдъ узєнький та низький и дуже трїдний. Міжъ людми йде, що була то жєна вєльми дрєвня, и немошна, а дїха великого. Що, було, якъ вже їй сила переймєтця — упаде по трудахъ тяжкихъ, та тїльки заплаче до Бога, то — якъ зїлля підъ росєю — зновъ одживїє, та й зновъ копа и копа. Була вона Господомъ улюблена. Така осталась пам'ятя її свята.

Якъ вийти зъ тїхъ печєръ та стати одъ сонця, — передъ тобєю усє тїльки гори крейдяні бїліють високї,

а між горами тими узенька річка, прозора и глибока, джурчить. Прудко біжить та річка гоней изъ двадцять, до саміи луки зеленої, — по луці вже тихо и широко розливається и тихо далі леліє по-підъ гаями, а тамъ у високихъ очеретахъ десь пропадає. Слободá наша надъ самою лукою річковою, на пяти горахъ стоить крейдянихъ, осажена високо у давні віки одъ ворага Татарина, щобъ нагло не збігъ: здалека зоглядали зъ гіръ, ховалися й рятувалися. Гори вже ті травою зеленіють, уросли садками густими. Межі білихъ хатокъ цвіте й вишня рясна, й тонковерха тополя пахучимъ листомъ шелестить; де надъ ворітьми темна дрібноліста груша, якъ наметъ, укриває, або гіллястий ясовиръ буяє; вь березі калина розрослася, повиростали верби. Зъ гіръ на воду городи бучні розвелись. Тамъ-то зілля, овощу! Тамъ-то цвіту! Тамъ-то стежечокъ и до води, й до сусіди, и до другіи. Все то позбігали, повихожували легесенькі ніжечкі дівочі.

Наша хата на горі, на самому шпилечку стояла. Далеко й широко навкруги очима скинути.

Якъ-то часто приходять мині на умъ молоді літа: де що було, якъ.... Вже старуха сива, а пам'ять молодá не забулась....

Отсе наша хата стояла на шпилечку.... Було, вийду, сяду на призьбі, прислухаюся, придивляюся. Вечіръ тихий; сонечко за гору пада, блищить вода чер-

воно, и тихо леліе — не ропче; коло вожної хати гомінъ чўти; тамъ череду вже зъ паши женўть, а тамъ пісень співають, а за річкою коваль кує.... А ось, вже й смеркає небо, мёрхне и втихає земля, втихає — уже тихо. Нічь обняла. Висипались зорі золоті; зійшовъ ясний місяць — и все те у прозорій воді заблищало; защебетавъ соловейко, защебетавъ другий....

Я свого отця-неньки не знаю; я ще въ сповиточку зосталася сиротою и прийивъ мене мій рідичъ до себе, — Павло Бўлахъ звали. Ёго жінка мене викохала сплломъ зъ своєю дочкою; въ їхъ хаті я й зросла, у їхъ и служити зосталася.

Рідичъ мій бувъ хазіинъ заможний, хліборобъ; шість паръ волівъ у ёго велося, два плўги орали на хлібъ; бравъ и сіножатей у людей зъ сторінъ. Ходивъ вінъ часомъ и на Дінъ, — не що-року, а такъ, якъ ёму по-вигоді; привозивъ, було, рїбу и спродувавъ людямъ — хто попросить, а то й собі на споживокъ ишла. Зъ того бувъ ёму не великий прибитокъ, коли бъ не вбитокъ, а що вінъ дуже любивъ дорогу. Ще ёго батько чумакувавъ, и берє, було, ёго зъ собою малого, то ще тоді вінъ закохався у дорогахъ. Якъ ходивъ вінъ переймомъ, то ходивъ коли ёму пожадаєтця, не поспішаючи. Та вже, було, одъ дому до Дону, такъ якъ по своєму садкові гуляє. Було, якъ прийде отсе до-дому, та веселий : >Жінко! а та криниця въ стєнї. біля Рбленихъ-Могилъ, зовсімъ засипалася.... <

Жінка хочъ и не знає, що тамъ за криниця така, а заразь пожалкує звичайненько: >Отсе<, каже: >шкода жъ кринички! И такечки зовсімъ-такі засипалася?<

>А якъ ми зъ батькомъ покійнимъ, було, ходимо — що тамъ за вода була у тій криниці — чіста, якъ слеза!<

И почне розказувати, якъ-то було за батька, и якъ теперъ настало....

Жінка въ ёго така була людина добра, така тиха, привітна, ввічлива. Я не чула зъ роду-віку мого одъ неї слова гіркого, не чула докору. Та й обличчя въ її було таке, наче отъ вона се тільки зъ церкви Божої повернулася. Сивенька вже була, а хороба та чепурна, якъ тая лебедя.

Хазяїнъ бувъ чоловікъ кремений и норавливий. Любивъ вінъ дуже и жінку й дочку, та хотівъ, щобъ слухали вони ёго, не питаючи, не озиваючись. Чи у господарстві, чи такъ, — вінъ самъ за усе погадає и поміркує, и преділить, а жінці тільки скаже, коли треба. Вона жъ завсіді, було, погодитьця, якъ вінъ схоче; вона усе прийма.

Була въ їхъ дочка Катря.... Ся не въ матірѣ зародилася — палка, прудка дівчина — трібно їй було батеньку коритись. Було, якъ здвигне старій брови, стисне уста тонкі, та блисконє окомъ своїмъ чорнимъ — ми вже зъ паніматкою лєдві дишемо, — одна Катря не

боїтця нічого : питає ёго та роспитує, та суперечить, поки ажъ батько не покривне : »Гді!« такимъ голосомъ, що й найсміліше у світі стіхне.... Після того, ще довго у Кáтрі личко горить и слізкі викочуютця зъ очіць....

Хорóша бу́ла та Кáтря! Бу́ло отсе́, якъ вберётця — одиначка, то вже нічого не жа́лували для не́ї — пла́хта на і́й шовкóва, ху́стка зъ золотими квітами, зъ золотю́ габо́ю, — завя́же, а зъ пра́вого бо́ку квіточка. Корсе́ть зелений зъ байки, або́ зъ сукна́. Коса́ вь не́ї бу́ла така́, що, бу́ло, й руко́ю не сея́гне, — и кіснівів не носі́ла, тілько́ стрічка вилётена черво́на, або́ голу́ба. Нами́сто до́бре; на нами́сті дуга́чь зъ ка́міннямъ доро́гимъ; черевічки на ко́рочкахъ високе́нькихъ; сорóчка тонесе́нька, виши́вана до са́михъ чо́холъ.... Увійде, бу́ло, вона́ де госте́й лю́дно, — всі помóвкнутъ и на не́ї дивля́тця-задивля́ютця, — а вона́ и всміхне́тця, и засорóмитця.

Що́-то за весе́ла! що́-то за шамка́ бу́ла! Рóдичівъ у насъ ба́гато: то́й же́нитця, то́й за́міжъ иде́, — то ми́ж своїмъ ро́домъ нагуля́сся.

На весе́лля, чи на вечорні́ці якъ-то, бу́ло, Кáтря весе́ло поспіша́етця! И хто і́ї перетанцю́е, хто пере́співа́е?...

А весно́ю?... Сжóро отсе́ скресе́ла крї́га, потáнувъ сні́гъ изъ стрі́хъ закра́пало, а зъ гіръ стру́мочки по-

котилися; сонечко гріє зъ-за веснянихъ хмарокъ; вітрець дрімливий та теплий якийсь па́ше, — вже Катря веснянки заспівала. Йде слободо́ю й співа́є, и дівча́тъ на у́лицю виклика́є.

Всіма́, було́, вона́ дівча́тами верхово́дить. И дівча́та її слухали, и ду́же її люби́ли: вона́ жъ було́ зъ ними скільки разъ на́ день и попосмі́єтця, и посва́ритця кільки разъ, и обійме́тця....

Життя́ молодее́! пішло́ вже ти за водо́ю!

Весна́ йде́ та йде́. Ось вже и не́бо голу́бе и чи́сте, и вода́ голу́ба, просві́тчаста. Со́нечко бли́щить и горі́ть; га́ї розвива́ютьця; садки́ зацвіта́ють; у-вече́рі десь те́хнувъ солове́йко на листато́му кле́ні; ку́є зозу́ля на ви́сокий бере́зі; гуде́ бджола́; мигта́тъ білі́ метели́ки цо́надъ молоденько́ю трави́чкою; хру́щі літа́ють гучли́ві.... якийсь го́мінъ, гукъ якийсь, чи зъ-підъ землі́, чи зъ води́, чи зъ неба́!...

Дожида́ємо ве́чора, а въ-вече́рі — на моги́лу. Ле́дві намъ ся́ють місяцеві́ ро́ги, тї́хо усé, — тї́лько ми співа́ємо, та десь млинъ ме́ле, та вода́ въ бере́гі плеска́є.... У пра́зникъ, було́, ми зарáні прокине́мось до це́ркви, а зъ це́ркви по дівча́тъ на слободо́у; гука́є, збіра́є Катря дівча́тъ: >Дівча́тонька! ході́мо ми на моги́лу!< — >Ні, ході́мъ у га́й по суні́ці!< — >Ні, лу́чче вже на пого́гі, въ степь!< — >Ні, въ садо́къ!< — >Та́мъ кра́ще!< — >А та́мъ лу́чче?< — >А та́мъ весе́ліше!<

И тамъ, и тамъ! И всюди гáрно, и всюди вéсело, и всюди крáсно! И весéла юрма дівчáтъ женé, и пісня и рéгітъ несéтця....

Щó-то молоді літá золоті лю́дямъ! Щó задúмавъ, все ёму́ можна, все ёму́ відрáдісно, все втішно; а старóму — якъ заkáзано!

II.

Була у насъ сусідка — удова Пилипи́ха : госпо́дня на всю слáбоду. Яка хáта, які горóди, садóкъ, скі́льки поля, стéпу, и баштáнъ, и пáсіка, и млинъ — чо́го вже не бу́ло тамъ! Зъ себе була о́грядна, висóка, чорна́ва, — все, бу́ло, у червóному очі́нку красéтця и въ зелéній ю́пці-до-úсівъ; чо́боти рíпають, білі рука́ва ма́ють ширóкі, — похожа́е собі дé, то, мовъ, багáта тéща у вбо́гого зя́тя.

Пили́пи́ха була ще дáвня товáришка и прія́телька на́шій ма́тері, и жили вони зъ собо́ю дóбре, любі́лися. Не долюбля́въ тільки ба́тько удові́, що така́ вона́ своe-úмкa непокíрлива ; недолюбля́ла и вона́ ёго́ о́бопільно. Щó бу́ло старій у господа́рстві попорядку́е , щó тамъ на́мислить, чи зрóбити, — ма́ти удові́ похва́лятця, удова́ усé осудить. Хочь у ві́чі не ска́же слова́ми йно́ді, дакъ зі́тхне́, або́ голово́ю похита́е. Нія́ково, па́че, і́й бу́ло, що ма́ти годить та́нечки старóму, що та́къ ёго́ слуха́е. Аби́ до насъ прія́шла, що старóго́ дóма нема́е.

то й почне слова закидати, воду, якъ-то кажуть, каламутити: »Що чоловікъ — господарь у полі, а жінка — господиня въ господі; та що лихє життя изъ тми самовольцями, що вже на-за-у-міру своїмъ упоромъ ходять. Се якъ той хрінъ коренчастий: де вже розкоренитця, то й посіяти за нимъ доброго нічого не можна. Лихє життя изъ такими!«

»А якъ-же не лихє!« одказує мати наша удові. »Кривъ Бігъ насъ, нехай и дітокъ нашихъ боронитъ!«

»Ще твій не наробливий, голубко? Ще тобі по ёму голова не звязата? Ще тобі не тісно? ще тобі не важко?«

»Отсе! Чогó жъ міні важко? Чогó мене лихомъ тимъ наділяете, що ёго зъ-рóду не було? Та мене чоловікъ мій ніколи словомъ недобримъ не покартавъ....«

»Щó-то, що вінъ мовчить! Кажуть, що й катъ не говіркий, а голову вінъ одтинає! Мовчить!... та вінъ мовчки усіхъ васъ гніпить, підъ ноги собі тóпче.... Ні ради въ васъ, ні поради не спитá — не шугає; поводитця, якъ той панъ зъ підданками!«

»Щó'тсе ти, любко, щó'тсе! Може, вінъ трóхи и мисливенький собі вдався, та вінъ же на те розумний въ насъ; намъ добре за нимъ; дякуємо ёму!...«

»А вже жъ! а вже жъ! Ти бъ и ворогу своєму подякувала, ти така въ Бóга, мабїть, самá-одна! Мене бъ вінъ тákеньки не обійшовъ: я бъ ёму довела свого, — побачивъ би вінъ!«

»Нү жъ бо, сѣрце!... бѹде вже!« одпрѹшетця мѹти:
 »Нїяково минї тебе й слѹхати!«

»А то жъ я зъ чоґо 'тсе говорю, якъ не зъ при-
 язни моеї? Мене що доліґає? що зачіпає?... Тебе жа-
 луючи говорю, тебе люблячи! Ти, якъ дитїна, свого
 лиха не тїмишъ, не добачаєшъ, здорова!«

То сѣ вона, люблячи та жалуючи, було їй такѣ и
 показує.

И справді, добра мїсливши й люблячи щїро, удовї
 здавалося, що якъ одбивѹтись одъ якоґо лиха рукама,
 то хочъ и не одібѣсся вже, такъ бѹщемъ натїшис-
 ся славно.

Чѹдно бѹде, якъ искажѹ, що удова, не любївши ста-
 рого таки й гарздъ, якъ було до насъ прїйде, та єґо
 дома нема, то їй наче дѹже стѹне довадно: тоді въ неї
 и въ горѹді не вродїло гарно, и въ полї недорїдъ, и
 зїмї вона сподївається холѹдної; а якъ нашъ бѹтько
 тутъ — вона дївитця жваво и, наче, ми усї їй тоді
 любїші й милїші.

Отъ було, тїльки що зїйдутця вони, зѹразъ и поч-
 нѹть якѹсь тамъ ущїпливу розмѹву мїжъ собѹю.

»Э«, каже, було, нашъ старїй: »э, пѹні-сусїдо! Я
 бѹ васъ дѣ полкѹвникомъ настановївъ! То їншимъ мо-
 лодїцямъ макъ сїять та мѹркву садїти, а вамъ, ей-
 же-Бѹґу моему, вамъ отаманувѹти!« А самъ, говорѹчи
 такъ, зъ-бѹку якось, на неї дївитця мѹдро, що гѹрда

удова тільки счервоніє та очи гнівливі у зємлю спу-
стять, поки ажъ звáжитця ёму одмовити.

»Се веселі жáрти, пáне-сусідоньку, — та все жáрти;
а ви мині якé розумне слово прокинъте.«

»Вибачáйте на розумнимъ — прийміть правдиве, су-
сідонько повáжна!«

Ищё Пилипиха почервоніє.

Чи вона свого чоловіка небіжчика згадає, (а вона
чáсто любíла ёго згадувати): »Отъ чоловікъ бувъ!«
Зітхне вáжко, очи свої бистрі у зємлю спустять: »Охъ-
охъ! теперъ ёго душенька въ раю....«

»Дякуючи вамъ, сусідонько!« озвётця бáтько.

Вона такъ и спажне, и тугу забуде свою за небіж-
чикомъ.

»Мині дякуючи?« вхóпитця за те слово: »зá що мині?«

А бáтько їй спокійненько та хитрово: »А щó, кажъ,
ви ёму вимолили въ Бóга місце у раю....«

И завсюди, якъ тільки вони вкўпі, — все оттáкъ за-
ведутця ласкáвими словами одно 'дногó шпигáти. Ти-
нётця йнша шпíлька и така, що Пилипиха не стёр-
пить, — угнiвавшися, пiйде, високо гóлову свою гóрду
несучи. Та се не на великі чáси: хутко зновъ насъ
одвідає и зновъ такъ сáмо суперечками та урáзками, а
свáрокъ спражнихъ нiкóли не бувáло.

Була лъ удови дочкá Маруся, нáша подр:жниця, —
тожъ однóлiтка зъ нáми, — и дóбра, и любá, не ска-

зати яка. Була кругловіденька, яснобка, уста рум'яні, якъ вишня; и висока и ставна; брови на шнурбчку; а гблосъ.... було тільки заговбръть, то, здаётця, вже тебе пожалувала. Тиха була дівчина, така вже тиха, що наче вона чогбсь смутненька. Ніколи вона такъ швидко румянцемъ не спахне, якъ отъ Катря наша, не скрикне такъ ніколи, не кинетця, не заплаче; до впаду не затанцюетця, не розсердитця до сварки; не втомлена гўльбощами, гбрешъ не перемучена, — ясна була собі, якъ тихее літо.

Ми зъ Катрею дуже ту Марусю любіли, и було такъ: аби намъ годівка вільна — біжимб-летимб до неї, хочъ удові ми й боялися трохи: Катря, — й та мішалася передъ удовинимъ поглядомъ.

Було, якъ забіжишь до Марусі у роббчу часіну, — отъ скучишь, такъ словце яке на-швидку перемовити, а тебе перестріне сама Пилипиха и стане передъ тоббю не-мовъ стіна мідяна.

»А щб, голубко? десь уже въ васъ по роббті?«

»Та ні, я се до Марусі прибїгла на хвилиночку, за-бажалося одвідати.«

»Спасїбі, голубко, спасїбі! Насъ ще Господъ до якого часу милує!«

И такеньки вона тебе, наче и ласкою, зъ хати ви-жене, тільки передъ тоббю стоючи, та тобі въ вічі глядючи.

Пилипи́ха бу́ла ма́ти сво́їй дочці не податлива, не скільчива. Вона́, якъ га́нила чоловікнв-мислв́вцв́в, такъ ще гірше їй бу́ло хазя́йку, мовля́ла, непутя́щу ба́чити у сем́ї.

»Хазя́йка — пора́дниця в́ хати́«, бу́ло, доводв́ть; »а ко́ли вона́ пло́ха, то яка́ бу́де пора́да? Зъ пло́хв́хъ лю́де́й нема́ пора́ди. Сем́ю́ сво́ю́ тре́ба хазя́йці такъ трв́мати, якъ ма́къ у жме́ні, а то розсв́плетця́ усе́, по́рохомъ́ пі́де за́ вв́тромъ́.«

Такъ вона́ й робв́ла, якъ говорв́ла. Дочку́ сво́ю́ чи пошл́е кудв́, чи гуля́ти пу́ститъ, дочка́ в́ не́ї не спв́знитця́, не забарв́тця. Оце́, бу́ло, якъ на́ша Ка́тря де́ загоств́е, та ма́ти диву́ють: »Що́ се до́ні нема́!« — Якъ то́ді удо́ва голо́вою хита́ла? Хита́е, та й бчи́ ажъ за́плющв́ть.

Намъ́ зъ Ка́трею́ бу́ло жв́ттв́ вв́льне, бо ба́тьку́ нв́коли бу́ло насъ́ стерев́тв́ — чи робв́мо ми, чи гуля́емо; а ма́ти — у ма́тері́ бу́ло одпр́осв́мосъ́ ко́ли схочемо́; за́барв́мося, то вона́ за́ насъ́ дв́ло на́ше поробв́ть, а насъ́ тв́льки спв́та: »А що́, чи до́бре гуля́ли?«

Бу́ло, пв́д годв́нку́ до́бру, ра́зомъ́ бв́ намъ́ зъ Ма́русею́ погуля́ти, а Ма́русі́ не мо́жна.

Коло́тв́ла Пв́лв́пв́ха у насъ́ в́ хатв́, а на́ша Ка́тря такъ са́мо в́ не́ї. »Жв́ттв́ жъ тво́е, Ма́русю́!« порв́кувала́ Ка́тря, розсв́рдв́вшв́сь, — о́тъ, не пу́ститъ удо́ва дочку́ зъ на́ми, чи що́ тамъ.

А Маруся їй: »А що моє життя?«

»Та якъ ти живешъ-горюешъ! А ні пити тобі, а ні погуляти, а ні чого забажати! Гіршъ ти корисся, ніжъ наймичка!«

»Та се тобі такъ, Кятре, а міні, дочці....«

»Говори! Хибá я тобі віри піймұ, що ти зъ своєї охóти усé на вгóду їй робишъ? Вона жъ така надто вже наровлива!«

»Коли, правда, що й посумјую; а все лóчче якъ її втішу....«

»Зъ такою втіхою я бъ у домовину рада. Ще дасть тебе замiжъ за якогось гайдамаку старóго, — ось побачишъ, коли не віддасть!... Охъ, Марусечко мiла, Марусечко любá! Відна жъ твоя голóвонька!«

»Отсеé«, смієтця Маруся, »ся Катря то задалегідь менé оплакуе!«

Катря вже и самá смієтця.

»А такъ, такъ«, каже, »знай же менé, щiру приятельку!«

»Катре«, попитала я вь неї, »а якъ тебе бáтько віддасть за тогó, мовляла, гайдамаку?«

»Хибá жъ я піду? Я зъ-рóду не піду!«

»А якъ бáтько приси́луе?«

»Менé? менé приси́луе?« покрикнула, почервонiла по сáме волóсся: »Я самá бáтькова дочкá!«

»Нұ вже, нұ! гóді тобі! Самá на себе ли́ха не закликай!«

»Ви усі мене тимъ лихомъ страхаєте, якъ вóвкомъ! Може й є воно десь у лісі, а може, й нема! Теперъ въ мене те стоить за лихо пекуче, що міні слова промовити не вільно при батьку: тільки наменусь, усі мортають и кивають, що треба міні за язикъ вкуситися! Та колись-таки я зъ батенькомъ погмоню!»

Ми того дуже боялися, розмови тіі. Вже якъ, було, мати свою Катрю вмовляє, якъ прохає!

»Доню мой, доню! Шануйся, голубко, шануй батька. Не вразі ти єго якимъ словомъ, абб поглядомъ пустимъ,—слухай покірливо!»

Катря матері обіцяє вже, а скоро батько у чому їй на перешкодї стане — чи тамъ у ярмарку не звелить купувати якої одежини, чи воза не дасть поїхати куди — вже Катря прбсепть назадъ своєї обіцянки. »Я скажу татові, мамо! Я тата ще поспитаю, мамо!...« и вже гонить по хаті, вже рощервонїлася, розгорїлася, вже у вóчахъ слези.... Мати було її за рўку зъ хати виведуть. Катря дуже матірь любила, — для матері вже терпіла, її слухаючи.

III.

Відавала одна Булахова родичка дочку заміжъ. Молода зъ багатой семї була, и бучне весілля справляли.

Ми собі на те весілля прибираємося, тройко насъ вкупці зъ Марусею.

Ще коли почали до насъ убігáть дівчáта, то однá, то другá — за те весілля гомоніти: и когó дождиáють тамъ, и якóго людéй тáмечки запрóшено.

Молодá у друге селó відáвáлась, у Любчики, — одъ нáшої слободі те селó недалéчко — на годину мiсця ході, — то звідти, слáвили, усі б́дуть, а щó вже дівчáта та парубкі Любчівські. то неодмінно, — хибá б́ не доживъ котрий, то зъ домовини не прийде. Отсе ж́ булó нáші дівчáта тiлькó б́хають, розкáзуючи, та ажъ за гóлову берутця, що якé-то вже те весілля б́де пiшне, та людне, та багáте.

И пройшла ще ч́тка такá мiжъ нáми, що б́де якiйсь родичъ молодого, якiйсь козákъ Чáйченко, та такiй вже хорóший, та такiй вже гáрний — и не сказáти, и не списáти!

»А хтó зъ васъ ёгó б́чивъ?« пита дiвчáть Кáтря.

»Олéна Чугаївна б́чила, якъ изъ цéркви йшла, — ажъ зiтхáе, якъ згадáе. Да Маруся, здаётця, тóжъ б́чила, — говорять.«

»Марусе!« крикне Кáтря, »ти б́чила?... А мовчiть!... Коли ж́ се ти ёгó б́чила?«

»Якъ булá зъ мáмою у Любчибахъ на весiлi, — тодi б́чила«, одмóвила Маруся.

»Ну, хорóший же вiнъ справдi? Які очi? які брóви?«

»Вiнъ чорнявий.«

»Чи изъ тоббю розмовiávъ? Щó говорiávъ вiнъ тобi?

Чи ввічливий, чи вінъ гбрдий?... А до ко́го більшъ гор-
нўвся вінъ?»

»Годі-бо вамъ, дівчата, годі!« говорить Маруся.

»Роскажі, роскажі, та роскажі усє!«

Оступіли її, схопіли — не пускають.

»Що жъ маю вамъ росказувати?»

»Який вінъ, — чи ввічливий, говіркий?»

»Вінъ ввічливий и не дўже говіркий?»

»И трбхи не гбрдий?»

»Не знаю.«

Да питання Марусі за питаннямъ, та питають кожне
по десяти разъ, поки ажъ Маруся до-дому пішла.

Не було дівчатамъ вгаву: Чайченко — якъ на мислі,
якъ на язиці; далі вже такъ стало, що тільки й мбви,
що про ёго: та якъ на весілля прийде, та якъ ёго по-
бачять. Одна довідалась, що въ ёго є мати старá; дру-
гá плеще, що вінъ хоче у Любчикахъ оселитись — хá-
ту собі тамъ цинўе; трейтя зновъ виліта на ўлицю,
якъ горобецъ зъ стріхи: »Чайченка Яковомъ зовўть!«
четвєрта, зновъ, прочўла, що въ ёго на руці та-
кий пєрстєнь, такий!... Та жбдна безъ пбвісти нє
прийде.

»Дівчáточка мої, голубочки! глядїть лишєнь не пе-
рєхвалїть ёго!« смїєтця Кáтры дівчáтамъ: »славні буб-
ни за горами, а зблизька — шкуратїні!«

»Ну, ось вже весілля не далєчко, — побачимо«, гу-

дуть дівчата: »вже довідаємось дїсне, вже побачимо ёго — який.«

»Та дай же вамъ, Бóже! а то вже вінъ трóхи й она-виснивї́ міні: тільки й мóви, що вінъ, тільки й думокъ,—надокúчило!«

Дождáлись дівчата: вітають на дівичь-вечірѣ; вітають на весілля.

Ми убрались, вквічались, біжимó, сміючіся, говорячи зъ Кáтрею. Мару́ся чо́гось задумана. А ми, кажú, сміємось зъ Кáтрею, жартуемо. И про то́го жъ такі Чáйченка прáвили, що, мóже, такий вінъ, що й поглядомъ дівчáтъ побивáе.

»Та чо́му отсá Мару́ся намъ не скáже нічо́го? Скажи жъ бо, Мару́се!« говорить Кáтра, »а то náче для себе ховáешъ....«

»И спрáвді, чо́мъ-такі не скáжешъ ладóмъ, Мару́се?« озвáлась. и я до не́ї.

»Та щó я маю казáти?«

»Який вінъ?«

»Молодїй, чорнáвий....«

»Отсé и всёго!« сміётця Кáтра. »Чи ма́ло жъ по світу тихъ молодїхъ и чорнáвихъ! Якъ же ёго міжъ ними впізнáти?... Якъ на те жъ, Любчівські парубкі усé чорнáві.... Якъ ёго пізнáти? А, мóже, вь ёго на чолі — місяць, а на потїлиці — зóрі сáють?«

Отó жъ людéй на ўлиці и ко́ло хáти — нігде й гол-

ки встроміти! Якось ми пробілися, увійшли. Тутъ — наші дівчата, чужі дівчата, вітаємось, питаємось, — зъ молодію словцѣ перемовили.... Заграли музики, посипали дівчата у двірѣ. А у дворі парубківъ — стіною стоять! Да то саміхъ незнаємихъ, чужіхъ! И дѣ не обѣрнесся — все не тебе незнакомі бчи блискотять....

»Дѣ жъ отой Чайченко«, думаю собі, »отой вслாவлений?« Та й дивлюсь нишкомъ, чи не пізнаю ёго де; коли чую: »Ой мині лишечко!« жажнулася Катря, бобікъ мене. Оглянусь я: »Що тобі?« — Вона стоить, отъ якъ-би вона, безъ гадки й думки, разомъ, передъ якимъ дивомъ опинилась — такъ-то вона стояла дивилась кудись.... Я собі туди зирнула: міжъ парубками високій, ставній, чорнявий козакъ у чорній світлі, у червоному шовковому поясі.... Задивилась и я на ёго. Трѣхи схаменувшись, питаю: »Чи ти не знаєшъ, Катре, хто се такий?«

»Не знаю... не знаю....«

»Чи не Чайченко!«

»Ні... може... Не знаю....«

Я до Марусі, — найшла її. Вона задумалась — не погляне.

»Марусе!« влічу: »хто се стоить онъ-тамечки? Чайченко?«

»Вінъ«, каже.

»Що жъ то за красá! що то за пáрубокъ!« шепотять дівчáта мiжъ собóю.

Маруся тiльки поглянула у той бiкъ, дé вiнъ стоiвъ.

»Чи жъ тобi не до-сподоби?« питаю.

»Хорóший«, промóвила стiха.

»А що вже Кáтрия«, говорю Марусi, »то, надiйся, добрómъ-таки у ёму закохáлась!«

А Маруся минi тáкъ-то вже повáжно вимовляе: »Ти, сестрице, кохáннямъ не жартуй!« отъ, мовъ, вона во-рóжка старá, абó-що.

»Ну, дóбре«, кажú, »идi ближче, самá подивiся, дé тутъ вь-лиха жáрти?« Взяла ii за рúку, притягла до Кáтри.

»Кáтре!« почну,— а Кáтрия якъ стiсне минi рúку:

»Идé, идé, прóсто до насъ идé!« шéпче; а самá тагъ и трiщóче.

Чáйченко ставъ коло Кáтри и взявъ ii у танéць. Вона, отта смiлива, меткаá Кáтрия, не мовъ перелякáлась чо-го, зби́гла....

»Марусе, измiчаешъ?«

Маруся iмъ у-слiдъ дивiлась своiмъ поглядомъ тихимъ.

Скóро Чáйченко пúстивъ Кáтрию, усi дiвчáта тáкъ и тiснутця до неi: »А щó? Чи знаешъ, изъ кимъ танцювала?... Се Чáйченко! Се Чáйченко Якiвъ! А чо-го жъ мовчишь? Чóмъ не говоришь? Не вподобався? Вподобавсь?«

»Та я ще ёго добре й не розгледіла«, одмовляється Катря передь дівчатами, сама озираючись округи, наче бь вона у дикій пущі опинилася.

Де-котрі й віри їй поняли: »Та вбачай же бо, вбачай добре: друго́го тако́го нема́! а котóri — такъ зь-підь брови на неї подивились.

А весілля, а тaнці не стихають; вь дворі усю траву зелёну підківками винесли. Чайченко танцювавъ зо всіма; бравъ и мене, и Марусю: яка на очи попаде дівчина, ту вінъ и берё.

»Вінъ на́ми горду́є«, обіжались инші дівчата, »що берё насъ у вічі не подивившись!«

»Заждіть бо, які жь скори! Нехай вінъ трóхи обсвідчитця вь насъ«, вмовляли зновъ дру́ги.

Міжъ тaнцями зайшла розмова у дівчатъ зь парубками: чи добре изъ ба́гатою одру́житись?

»Добре, якъ взяти́ любу та ми́лу!« озва́всь Чайченко.

»Чо́му бь тоби́ и не взяти́«, одкаже ёму Грицько Лёпехъ, що самъ, славили, кохавъ цїпшомъ молоду, »тоби́ нага́ни не даду́ть, ти самъ ба́гатий.«

»Ба́гатий на дрібні слёзи«, промовивъ Чайченко, всмиха́ючись.

Музи́ки загра́ли, усі пішли́ у тане́ць — и Чайченко. Чи се вінъ пра́вду сказа́въ, чи се вінъ пожа́ртува́въ — хто ёго розберё! Ми усі зь собою́ изгля́нулися; ба́гато дівчатъ помовкло — задума́лися.

Світъ вже бідєнький розсвітавсь, якъ ми зъ того весілля повертали до-дому. Маруся и Кятря ні словечка не прокінули. Я заговорю: »Ні!... згє жъ!... а вже жъ!« одкаже Маруся: якісь її свої мислоньки занбєсять, а Кятря—то й збвсїмъ мині одвіту не оддає; то вона швидєнько йде, насъ попережаючи, то вона одстане.

Тутъ насъ парубки наздогнали, и Чайченко бувъ міжъ ними. Вклонїлися намъ и на добра-нічъ дали. И Чайченко.... Який въ єго голосъ бувъ струйний! и почувешъ, и пізнаєшъ всюди—хочъ міжъ дзвонами! А Кятря наша? Де жъ тїі жарти? Де тї вигадки колишні? Вона лєдві парубкамъ на добра-нічъ оддала.

IV.

У тїждєнь по тому весіллю, були у насъ молоді и запрошали до себе. Ми поїхали у Любчики всією семєю. Поїхала й Пилипиха зъ дочкою. Кятря ще зъ вєчора усє наготовила убрання; прокінулась у-дбсвіта, та чи й спала вона—не знаю; а мині—то все такі сни снілися дївнї тїєї нбчи. Снілось мині, що виходимо ми зъ Катрею и зъ Марусею на якїйсь шляхъ великий міжъ степами, и всі степї тїі, и весь шляхъ усє Чайченки закрасїли, усє Чайченки, та одинъ у одинъ хорбші....

Кятря менє бұдїть—я їй розскажу: »А чї жъ не дївний сонъ?«

Якъ же вона вжахнулася, почувши!

»А що те віщує? що віщує?« притьмомъ искажі їй.

»Не-полохайся, Кáтре« , вмовляю, »се сонъ недільний: якъ до обідь не справдїтця, то й не ждати нічого....«

»Бóже, Бóже! що-то буде!« бідкаетця вона.

Зоря розсвітала, день починавъ біліти; ми сидїли коло вікнця, — розчісувала и плелá вона свої кóси довгі; румянець густий спáхувавъ на лїчку, а лїчко було блїде.

Розвїднілося; устала мáти, бáтько; почали лáгодитись, зарáні вїїхали.

»Кáтре!« говорю їй стїха: »чи побáчимо ми тамъ Чáйченка?«

»Не знаю.« Самá одвернулася.

»А въ жадібку ёго побáчити?«

Не чýє.

»Кáтре? а хочешъ, кажú, побáчити?«

Хотїла вона осмїзнúтися, та не всмїхнулася, а розсёрдилась.

»Отже, остїли, коли хочъ, жáрти!«

Дáлі, що почну́, то нічого не виходить: то Кáтры усé хвáлить, то Кáтра усé гáнить; то усé въ неї вже й злїшнёго сáвне, то усé въ неї ні до чо́го не згáрне й недовкáдне.

Приїхали у Лóбчики; ще тїльки були тамъ самї рб-

дичі у молодіхъ, та ближні приятелі, отъ якъ Пилипиха: у хаті було просторо; ми першого очіма зусніли Чайченка: сидівъ вінъ проти дверей.

Старі собі розмовляли ; ми поплічъ зъ Марусею та зъ Катрею, такъ, одсторонь, сиділи. Тихесенько я Марусі свій сонъ переказала. >Чи не диво жъ?< питаю.

>Усе дива въ Бѣга!< одказала задумавшись.

Міжъ родичами молодого сиділа старá бабусячка у темній хустці, у темній юпчині, біленька на виду, невеличка зростомъ, зъ смутненькимъ поглядомъ. Самá вона говорила небагато, а людянь одмовляла любенько, ввічливо, якось участливо, місто бъ вона пожалувати хотіла. Вона частенько поглядала на Чайченка и на насъ. Се була Чайченкова мати.

Обідня година, ні що не правдїть могло сну.... -а по обіді понаходило такого людєй; розлігся гомінъ; музики заграли; танці вистроїлись.

Танцювали вже изъ добру годину. А Чайченко усє сидівъ собі та тільки дививсь, якъ другі підківками крешуть. Коли ёго мати до ёго нахилилась и щось говорила ёму; після того вінъ заразъ пішовъ у танецъ и взявъ перво Катрю, тамъ Марусю, тамъ менє, тамъ и другіхъ дівчатъ, зновъ якъ тоді, не подивившись и въ вічі жодній. Мині довелось сидіти коло Чайченка; може, заговорить, кажу; подивлюся на ёго — де вже сей заговорить!

»Якого тутъ людей!« знімаю річъ самá.

Вінъ озирнувся на мене и по хаті поглянувъ:

»Багато гостей!«

»Славне село Любчики, веселе! Ви ще тутъ не давно?...«

»Не давно.«

Такъ вже мині хочетця попитати, чи зостануться вони тутъ жити. »Тутечки«, кажú, »усі люде живуть доступні такі, привітні.... Жáлко вамъ буде їх кидати....«

»Та ми сюді на селище прийшли, у земляне пішемось Любчівські.«

Въ мене ажъ увъ бчяхъ ясно стало, якъ вінъ похвалився.

»Добре вамъ жити буде!«

»Де жити, то жити«, почувъ я одъ ёго.

Повернулися ми до-дому. Катря смутна була. Мати питала, чи здужає? — »Здужаю«, каже.

Ведётця місяці зó два, що ми Чайченка бачимо въ ряді-часі: то Любчівської церкви не проспимó, а зъ церкви зайдемо до рóду, — прóсять на обідъ; по обіді гуляємо тамъ увесь день; то запрошали якóсь наші їх до себе, то зновъ вони насъ.

Чайченкова мати купила хату у Любчикахъ, святіла ту хату; насъ звáно, и Пилипиху зъ дочкою; то ми усі на вхідчинахъ тіхъ були.

На госпóді у себе, Чайченко такий самий небалак-

лівий, якъ и въ людяхъ; мати жъ ёго дуже ласкава й привітна до всіхъ ставилась. Якъ вже ми до-дому виходили одъ їхъ, то вона насъ проводила за своєю левадою, та й каже Катрі: »Коли бъ мині до сії хати таку пташечку, якъ ти!«

Ніхто тогô слова не чувъ тихого, окрімъ менé. Я Марусі се говорю, що чула я. Вона тільки поспитала: чи добре я чула?

Зъ якогô часу-години осмутніла наша Катря весéла. Не разъ я на свої бчи бачила, що вона оцé думае-думаета та й обілетця слéзами дрібними. Абб не знатъ зъ чо́го, зъ добраго дива, обрадіе: тоді співае, всміхається, червоніе. Якимъ вже я тихимъ відомъ не підходила розмовитись зъ нею, роспитатьця за все, такъ вона жъ одъ мене побсторонъ. Ні мині нічо́го не каже, ні Марусі. И вже до насъ такъ не горнетця, якъ давнó: вже вона зъ своїми мислоньками и вже любішть ій на самоті изъ соббою. Теперъ вже сама не промовляє слова, — не залюбіла и другіхъ чути — якъ говорять. Стала вона до діврови учащати.

Бувъ гай, такий густий, пущі такі за річкою — все вона туди ходить. Якъ я настергла, що вона беретця одного разу, — я й собі за нею назирцемъ побігла.

У самій гущовині дубрівній, де тамъ ліпина и горобіна и дубъ кучерявий поспліталися вітами зелéними надъ холодною криничовиною, — забралась ажъ туди,

та й сидить, схиливши голову. Уявилася я — вона зразь схопилася, охмурилася.... Я до неї слово зговорила.... »Годі вже тобі!« промовила, »в мене голова болять!«

Попоходили у-купі по гаю, послухали, якъ лістя шумлять, якъ вода тóчитця, та й до-дому прийшли. Така-то вже стала Катря недотóрклива: ані поспитати, ані загомоніти до неї! Колибъ думокъ-гадокъ своїхъ, а то й такъ нічого міні не скаже.

Побреду до Марусі, а Маруся наче стала ще тихша, ніжъ була; усє вона шие та вишиває, усє за діломъ, усє тожъ въ якихъ-сь мисляхъ.... Ніякої міні поради и одъ Марусі. То було усє насъ тройко у любій купці, а то якось розійшлися, якъ зозулі въ лісі.

Одні недлі смуткувала я дуже сама. Катря покрилася десь, — пішла я собі до Марусі. Прихожу — вона сама у хаті, старбі Пилипики не було. »Здоровенька була, Марусечко!« кажу їй. »Чогó се ти сама дома?«

»Та мати у гостину пішли.«

»А ти жь? Чи не болять въ тебе голова«, кажу, »якъ въ нашої Катрі? У дівчатъ, якъ сєрце наболіло, то зразь на голову звєрнуть...«

»Я чогось нездужаю трóхи«, промовила Маруся.

Придивилася я на неї пильно, та ажъ у крикъ покрикнула — такеньки змарніла вона дуже. А въ очу жь який смúтокъ!

»Марусе голубко!« кажу їй: »якъ ти змарніла! И чого въ тебе такі очи смутні?«

»Да того, може, що нездужаю«, сказала на одвіть.

»А якъ тамъ Кятря?« питає.

»Та нема її дома давно: мабїть, у дубахъ сидїть та думає думку. Вже, кажу, й маїти давно помітили, вже й питаїли саму Кятрю и мене. Кятря не признаєтця.... А я що скажу? Хибá своєю догáдочку? А ба́чу вже, що́ бідá якась воїтця: ба́тько на Кятрю позирає, — о́тъ, якъ вінъ її поспитає!...«

Маруся поручъ зі мною сидїть и слухає, а сама словечка не промовить.

»Бже мїй! И що́ се ли́хо таке́ сколоти́лось несподіване? И ти, Марусю, вже не така, якъ ко́лись бу́ла!«

Отсе́ та́кеньки сидимó, а в́ечоръ темніє, — коли́ й Кятря вбїгла. Обїяняла́ Марусю, стїснула мене, поцілувала, сіла коло насъ. Мовчимó усї довго. »Ну, бувай же здорова, Марусе!« кажу. »На добра-ніч! Вже часъ до-дому. Чи пійдешъ и ти, Кятре? Тебе́«, кажу, »маїти, мабїть; давно дождають. Вже й спáти порá.«

»Химочко голубочко! Марусе голубочко! Я не хóчу спáти.... Я«, каже, »я того́ Чаїченка покохала!«

»Та хибá не знаємо!« веселенько я їй одмовляю: »отсе́ намъ новина́ велика!«

А Маруся та́къ-то на-вспра́жне її питає́ ще: »Чи та́къ се, Кятре? Чи справді, Кятре?«

»На що ти менé такъ питаєшъ, Марусю? Я ёго люблю.«

»Чи щиро? чи велико, сестрице? Подумай!«

»Та Бóже жъ мій, Бóже!« одкаже Кáтры: »та я ёго одъ пернiого рáзу покóхала! Вже я зъ того весiлля за нимъ пропадаю. Тiльки ти не вважала, а зъ мене вже усi дiвчáта смiютьця....«

»Нi«, каже Маруся; »я вважала: се такъ.... Я думала — забудешъ....«

»Хибá якъ óчи заплющу!«

»То поможи тобі Бóже, Кáтре!« промóвила Маруся.

»Дай тобі Бóже, Кáтре!« кажú й я.

Кiнуласть насъ цiлувати, жалувати Кáтры.

»А вiнь же чи полóбитъ?« стáла тодi гадати. »Мóже насмiєтця! Скажи, Марусю, скажи, Хiмо! чи вiнь лóбитиме?«

»Ой, трохi чи не бiльше ти одъ насъ видаєшъ про се, Кáтре«, говорю. »Десь ти ёго бáчила, абó-що, бо ти чогóсь нáче на свiтъ одродилася сёгóднi. Признайся жъ и намъ, лóбко, щóбъ и ми знáли.«

»Я ёго бáчила«, роскáзуе. »Була я у гаяхъ и забрiла дуже далеко, ажъ туди, къ чужосiльськимъ левáдамъ; ишла собi, коли чую: »Здорóва була!« Глянула — бáчу ёго, вiрi не йму. Се, кажú, моё дума щодéнна, що-часна вживiлася.... А вiнь усé гóворить до мене усé гóворить....«

»Що жь вінъ тобі говоривъ?«

»Питавъ мене, чого зайшла, чомъ не весела....«

»Що жь ти йому сказала?« я все її питаю; Маруся тільки слухала.

»Такъ зайшла, кажу, гуляю собі; и я, кажу, весела....« Тоді вінъ питавъ мене, чи хутко ми будемо у Любчикахъ и казавъ, що у Красному церква сгоріла.... И що бувъ вінъ у ярмарку оттоді, якъ ми ходили до церкви, а ёго не було, — вінъ то у ярмарку бувъ.... Говоривъ, що туга ёго обіймає.... И провівъ мене ажъ до самісінького нашого тину. Ишовъ усє поручъ зо мною.... Спасібі тобі, вечіръ темний, и ти, дolenько моя щасна!... А Яковенко вже рушники побравъ у Ганни; на томۇ тяжню весілля. Питавъ вінъ, чи будемо?...«

»Отсє, кажу, тепєрь треба ще на те весілля прибіратись! Трѣхи й ми зъ тобою тамъ розважимось, Марусю!«

»Та не знаю ще, каже: якъ мати слочуть.«

»Хибá самій не манєтця? хибá не попросишь матусі?«

»Та якось вже буде, одказала.

»Ти, кажу, сумуєшь чогось, Марусє; чи не пішла бь ти изъ нами?«

А Катря тоді: »Сумує Маруся? Чого сумує?«

»Голубко!« говорить мині Маруся, »мині не смутно, а коли й буде кому смутно, люде не розважуть!«

»Тільки той, кого любишъ, розважитьъ, озвалася Кятря.

»Покохаймо кого-небудь, Марусе!« жартую.

Марусянічого не одказала.

»Щаслива будешъ«, говорить Кятря.

»Покохаймо жъ, Марусе!« я зновъ до неї.

»Не жартуй!«, одкаже тихо.

Надійшла Пилипиха. Попрощались ми й пішли зъ Катрею до-дому. А Кятря сего вечора да така ласкава була й весела, и смирененька така, що я такою її зъ-роду не бачила.

У.

Ходила Кятря у Любчики ніби-то заповочи позичати червоні, та й повернулася до-дому якъ вечору така, що батько споглянувъ та й поспитавъ въ неї де була, де ходила? А почувши де и по що: »Якъ така зъ тебе швачка«, каже, »то дбай, щобъ не позичати заповочи въ-друге по чужихъ селахъ «

По тимъ слові батько вийшовъ зъ хати, запаливши люльку.

»Що тобі, мой дитино!« упада вже коло Катрі мати: »уступила до хати біла, мовъ білочокъ. Що тобі, доню?«

»Нічого, мамо, нічого!«

»Ді вже тамъ нічого! Жүришь ти мені, дочко!«

Прийшла Пилипиха до насъ зъ Марүсею. Мати зъ старою зняли розмову, а ми, дівчата, у садокъ поскорілися.

»Що жъ такі, Кáтре?« питаю.

»Сёгодні вінъ у-вечері б́уде; вінъ сёгодні прійде до мене....«

»А ти жъ якъ вийдешъ до ёго? А бáтько не почуе?«

»То щоб? щобъ я не вийшла? До ёго щобъ я не вийшла? Нехáй чуе бáтько, нехáй чуе мáти, нехáй усі — я до ёго вийду!«

»Та якъ бáтько почуе, то не пúститъ«, кажу: »Якъ вже ти собі тамъ не ймися, а мýсишь зостáтися тоді.«

»Я не зостáнуся, я п́иду!... Чогó ти на мене нападáлася, недóбра дівчино?...«

»Я тобі саму правду говорю, Кáтре; хибá жъ я нападáюся на тебе?«

»Не треба мині такої правди, не хóчу я такої! Я вже бáчу, що ти мині не щіра подружниця, ти мині не хóчешъ у пóмочі стáти; я самá за все стáну!«

»Слúхай лишъ, Кáтре, чогó бо ти вгнівалася? Я правду тобі віказала, та я жъ тобі и в́ь пригóді стáну, коли вже не мóжна инáко....« Тоді вона мені цілувати, тоді вона мені обіймати! Почали ми змовлятись, якъ двіри відчинити Кáтрі и якъ їй вийти. Рáддились и Марүсі питáлись, щó вона д́умає, — самá вона

нічого не говорила й нічого не питала, сиділа собі тихо якъ на могильці.

Катря усé розказала, якъ вона у Любчиквахъ була.

»Їго мати мене поклікала сама, якъ я йшла ўлицею, и жалувала мене любо и роспитувала, чи мене хто сватає, чи я когó вподобала.... А вінъ усé оддалікъ стоївъ, не підходивъ.... Такъ-то вже мині гірко стало! »Я«, кажу, »сіі осени заміжъ підю.« Якъ я сказала, вона якъ покривне: »Чи жъ то правда?« — »Що?« запитавъ вінъ у матері; а вона їмү каже, що я заміжъ підю вь осени....

»Я тоді попрощалась зъ ними. Вона зітхнула, провела мене тріхи, и каже: »Шкода мині тебе, дівчино!...« що я ажъ слізьми вмилася.... Одійшла тріхи, стала, — та нехай хочъ на їхъ хату подивлюся! коли вінъ и виходить изъ воріть, и йде.... Я хочу далі — не можю.... Діждалась, що вінъ близько до мене зближився.... Зближився: »Чи правда сему?« поспитавъ.... Дівчатонька, голубоньки! коли бъ же я сама знала, якъ я їмү призналася, що я єго кохаю одного у світі.... Довго говорити не можна було: усé знакомі люде дохажали ўлицею; тоді я їмү сказала — нехай прийде до мене вь-вечері; вінъ сказавъ — прийде....«

Скоро наші старі поснуди, я випустила Катрю зъ хати, а сама сіла, щобъ сонъ не хиливъ, та мині не

спалося: лихо та й годі дождатись було! Нема, та й нема, та й нема!

»Якъ се вона гаїтця«, думалося міні. »Що їй добре, то й забула про мене, яковб тутъ міні дождати, боячись.... Такі-то люде на сѣмѹ світі!«

А тамъ и те я згадала, що я сиротую, що вбога я, та не при батькові-матері зроста, живу у чужій семѹ зъ ласки; що не пожадує ніхто мене щиро, не любить ніхто душею усію.... И за що я перше дяковала, зъ того самого тоді слізъ гіркихъ уточила; за що було, хвалити Бѡга, вікъ байдуже, у той часъ такъ того бажаюся, такъ-то вже треба стало....

Горуючи-плачучи, извелá гѡлову, погляну — якъ-то округи мене сумно усѣ, а у вікно вже свѣтання синіє.

Очутїлася я якось одразу, та й самій міні чудно стало: чогѡ се я такеньки и чимъ зажурилася? Хибá жъ я не знала Катрі, що вона до свѣту забарить? та й яка бъ то дівчина зъ кохання поспїхомъ дбала? И чи я жъ сѣгодні всиротїла? чи се тепѣрь тїльки зъубожїла?

Поглузовала я сама зъ себе та й вийшла Катрі назустрічъ — за ворѡта. За ворїтьми я ще довгенько зотрївала її, покї ажъ вона прибігла весѣла.

»А що, надивїлася? наговорїлася?«

»Все я їмѹ сказала, все.... Якъ же я єго кохаю, Хїмо! Гѡсподи великий! якъ я єго кохаю!«

»А вінъ же що говоривъ?«

»Питавъ, чи дуже я ёго люблю.... Вінъ прийде завтра.... Я ёго завтра дождіатиму....«

Зъ того часу стали вже вони що-вечора зіходитись. Прилучалося міні, провѣдивши Катрю, тобѣ Чайченка зустрічати. У неділю, абѣ въ свято якѣ, идемо у двійзі зъ Катрею, не мовъ погуляти ранкомъ тихимъ, то й вглѣжу було я Чайченка, — усѣ вінъ наче смутний.... та й спитала якось Катрі: »А ви изъ нимъ ніколи не сваритесь?« А вона міні: »Що 'тсе тобі Богъ давъ, Хімо! Отсѣ бъ изъ нимъ сваритись!«

»Та чогѣ жъ вінъ наче невесѣлий хѣдить?« кажу.

»Такий завсюди«, зговорила, сама тутъ мѣттю впечалившись. »Ти смутний?« питала я ёго. »Чогѣ жъ ти смутний?« А вінъ міні: »На свѣті бѣльшъ смѣтку, нѣжъ радѣсти!« — »Щѣ говоришь, сѣрце! Та я, якъ знаю, що ти менѣ любишь, я забѣла, який-то смѣтокъ на свѣті живѣ!« — »Се«, каже, »се тѣкенки Богъ даѣ тільки дѣвчѣтамъ, та пѣшкѣмъ спѣвѣчимъ....«

»Такий вінъ, такий, Хімо! И говорѣть, и жалѣу смѣтно; а по тѣму, ще міні любѣший, ще милѣший....«

Постерегла мати, що дѣтѣця щѣсь, поспитала. Катря призналась матѣусі. А мати головою журливо похитала:

»Отсѣ и твоѣ порѣ прийшла, дѣню! Глядѣ жъ, се на весь вѣкъ, Катре! глядѣ, когѣ обѣраешъ, та й нехай тебѣ Мати Бѣжа и благословѣть и допомѣже!«

Батько не питає нічого; чи він здогадувався, чи ні — того не знали ми. Правда, що двічі, а може й більше, він якось пильненько на нас споглядав. Ми, було, собі говоримо, що якъ се буде Катрині весілля, та якé життя їй krásне, гадаємо; а батько уступити до хати, — ми й пополюшимось усі: одна схопитця, друга шукає чогось за запічкомъ, третя голку загубить. Батько сіде у стóла, дивитця бистримъ окомъ, та й каже; »А въ якому кутку пожаръ въ нашій хаті?«

Ми й скаменіємо передъ нимъ.... Вінъ почне про господарство щó говорити матері, якé діло загадувати, — ми візьмемось робити щиро якъ, Бóже єдиний!

Чогó бъ то й опасуватися було? Ми думали, що вінъ прийме Чайченкове залицяння ласкаво, бо Чайченко и багатий, и молодий и дочці любий, и люде Чайченка не цуралися — чогó жъ опасуватися? А ми все боялися дуже єго часомъ. А мати вже для своєї дочки поклопотатися постаралися. Бачу, де вже стрінутця зъ Чайчихою, посядуть рядбчкомъ, и потіху розмовляють собі любенько, а прощаютьця, то обіймаютьця щиро. Прийшла до насъ Чайчиха у неділю, а въ сєреду вже мати до Чайчихи йде. Чайчиха зновъ и собі не забаритця насъ одвідати; та й пішлося такъ, що абі якé свято, то абó Чайчиха въ насъ, абó наша мати у Чайчихи.

Катря намъ зъ Марусею призналася, що буде її сватати Яківъ въ осєні. Мати вдаліся до Пилипиhi за

порадою; розказали їй усé, що дочка вподобала парубка, що то хорóші люде — за ними нажитьця!

»Дай Бóже щáстя!« говорить Пили́пиха.

»Охъ, голубко мой! я ще не знаю, якъ чоловікъ згодитця.... Та чо́го бъ ёму не згодитьця? Сёй хибá не гáрний? Сёй хибá не добрий парубокъ? И замóжний....«

»А ти ма́ти, чи ні, своїй дочці? Якъ почне вінъ прímхати, то ти й рúченьки попу́стишь — нехай мойму дитя́ті дбля гíне!«

Вже якъ тiльки вчу́ла удовá, що ба́тька бо́йтця, вона жва́во вхопи́лась за свáтання: »Що зъ то́го бу́де, що ви голо́вами розкива́лися? Дóбре дiло — доводьте жъ ёму кра́ю!«

Та й одпочи́ти не дае́ часу; підмовляе́ та підговóрюе: »хутчiй! хутчiй!« Було́, моя го́динонько, ажъ за рука́ва трясé, щобъ хутчiй.

Почала́ ма́ти захóдити коло́ старóго, та сво́го слóва домо́вляти; почала́ усé про Ча́йчиху прова́дити, та ёму нага́дувати, та хвалiти, а разóмъ вже й си́на молодóго:

»Що́ то за парубокъ хорóший, роботáщий, уда́тний, — се ма́тері втiха відъ Бóга, а не синъ!«

»Вже то́го не знаю, який вінъ до дiла«, ка́же ба́тько; »а що́ до та́нцівъ, то вдавсь: дiвчáтами, якъ мýхами, увивáе.«

»А що́ жъ, мiй голубе? Якъ весéлого нóрову, то весело́ изъ нимъ и жити́ бу́де, кому́ суди́ть Господь.

Самъ не сумоватиме и подружжячку смутковати не дасть.<

»Не жодну й тугу танцюра розтанцює!< на те їй одмовивъ.

У-друге зновъ примощуетця мати Чайченка добриць:
»А моторний, а розумний, а слашний!< Пильно батько їй у вічи поглянувъ.

»А що се хвалишъ, змовивъ, »неначе бъ зятя?<

»Якъ воля Бѣжа та твоя вгода, мій голубе!< одкаже йому тихо, та умовно такъ уже!

Ми зъ Катрею сидимъ — не тхнемъ.

Старий подививсь на жінку, подививсь на дочку.

»Не шукай дочці пари, старá,< промовивъ: »вже я їй самъ пару знайшовъ, — осени заждіть.<

Старá зиркъ на дочку, — дочка обмертвила либонь; сплеснула мати руками, та на ёго:

»Мій ти голубе милий! за ко́го жъ ти її ддати хочешъ?<

»Се вже мині знати.<

Та й вийшовъ зъ хати.

»Годі, доню! годі, дитино моя!< вона до Катрі. »Не печаль свого серденька. Катре моя мила, годі! Я для тебе на все зважуся; я поклонюся ще твоєму батькові; я ёго буду за тебе прохати....<

»Идіть, мамо, йдіть бо — просіть заразъ! Идіть, мамо, йдіть!<

»Не можна такъ, доню! Такъ гірше буде: зажди трбхи....«

»Мамо, мамо! яковó мині заждати!«

Ми їй вговоряти стали. Та коли жь умовивъ хто молоду тугу нетерплячу словомъ розсудливимъ?

Слухаючи, Кятря поливалася слізьми, та все своє, знай, правила: »Идіть, ідіть заразъ!«

»Кятре!« говорю, »буде гіршъ зь тимъ поспіхомъ: ми вінемось до батька — благати, а якъ вінъ прийме тепереньки? Що жь, якъ вінъ згукне намъ отте своє »гді!« та й нагадувать ище не звелить?«

»Горе моє! горе моє! Добре! Я ждати му.... Якъ же мині в'ажко! чи се смерть моя приходить!... Треба ще дождати! коли жь се буде? коли? скажіть, мамо!«

»А отъ, заразъ по обіді; ви зь Химою вийдіть зь хати, я тоді ёму скажу. Я тоді скажу и поблагаю.... Для своєї дитини й гблову підъ сокиру покладають, а то бь мині ще не пошкловатися тобою....«

»Я ждати му«, промовила Кятря: »я терпіти му.«

А ждала вона такъ, якъ отъ пташки сидять у клітці,—що вже нікуди летіти, то бьютця де зачінені.

VI.

Обідаючи, батько наче не добачавъ, якъ мати блідла, якъ Кятря плакала, — сидівъ такій, не-гадки, якъ и вчора.

Після обідь, ми съ Кáтрєю зáразь зійшли зъ хáти. стáли пóвкупі підъ дверíма.

Довгéнько у хáті тíхо булó.

»Гóлубе мій!« заговори́ла ма́ти: »на́шу Кáтрю хóчуть свáтати....«

»А щó жь! Нехáй свáтають, хто хóче,— зъ тóго догáни нема́!«

»Се молодий Чáйченко хóче свáтати.... Якá тво́й вгóда?«

»Я за Чáйченка не 'ддамъ.«

Я вже живосиломъ одво́ликлá Кáтрю отъ дверей хáт-нiхъ: »Кáтре! Кáтре! усé пропаде́!...«

Затрусiлася вона́ и стáла нерухóмо на прiслухъ зно́ву.

»Дитiна дúже па́рубка вподо́бала« , прóсить ма́ти: »нехáй же вона́ вь насъ щасли́ва бу́де!«

»Не на те́ я дочку́ ви́кохавъ«, грiмнувъ ба́тько, щóбъ я ii пёрвому прóйдисвiту мавъ оддáти, який тамъ iй вь óко впаде́!«

»Чимъ вони́ не лю́де? И до́брi, й замóжнi; усi iхъ на повáзi ма́ють.«

»Зá що поважа́ють? Хи́ба за те́, що зайшла́ вона́ не-вiдомо́ чо́го, та й осiла у селi чужóму.«

»Зна́ли бь лю́де, — чу́лись би непорóки на iхъ, а то усi шану́ють. Ти самъ пёрве зъ ними заходивъ....«

»Я по усiхъ шляхáвъ бiтихъ блука́юся и багáто лю́дей набридешъ усiякихъ, що на ворóта бь свої не пу-скáвъ iхъ нiколи....«

»Велику ласку мнї зроби, послухай!«

»Годі!...«

Катря якъ скричить, зарветця до хати, — я її за поперекъ захопила, у сїни назадъ одкинула.

»Що́ такє?« пита́ батько зъ хати. Біжить ма́ти....

»Се ми йдемо́ въ бере́гъ по во́ду«, одкажу́ го́сно. Та відра на коромисель, та Катрю обіручки за соббоу.

»Не журись«, вмовляю її, »не журись! Може ще батько власкавитця — ~~вїть~~ же тебе́ жа́лує?«

Якъ же нападѣтця на мене Катря! »Куди се мене́ тїгнешь? Що́ на мене́ замишляешь?«

Ажъ я сама́ трохи излякала́ся: »Та Богъ изъ тобою, Катре«, кажу́; »обміркуйся гараздъ!«

Облилася вона́ слізьми дрібними.

»Колї бъ же я хоть ~~єго~~ побачила, своє серденько хоть трохи розвеселила.... Химо! бігаймо у великий га́й, — вінъ сєгодні у гаї дере́во рубає.«

»Бігаймо«, кажу́. »Утрися, не плачь!«

Вона́ тоді зара́зъ обітерла очіци и побігли ми до гаю, прихова́вши відра свої по-надъ ровомъ у бурьяна́хъ.

До гаю хоть близенько видати, та далеко стрібати: розсудливій людині на добру годину ходи, а ми перебігли не зупиняючись. Чуємо вже — сокіра цюкає и го́лосъ вітеръ до насъ заносить — пісні хтось співає.

»Се вінъ!« впізнала до-разу Катря.

Тутъ ми ёго й побачили обидві заразомъ, ще оддалікъ.

Вже тоді осень ишла; листъ червонівъ, жовтівъ, вянувъ и обсинавсь, и котючий вітеръ низався поміжъ деревомъ безлиstimъ. Гблосно и просторо стало округи, у свіжімъ гаю пахущімъ.

Бачимо ёго, а вінъ насъ ще не бачить — співає. Катря припинилася. »Що вінъ такé співає?« спиталася, вжахнувшись на співу тогô: »Що вінъ співає?«

»Послухаймо«, кажú, »то й почúємо. Ходімъ близьче.«

»Цить? постривай!« шепоче мині.

Стала за кущъ, та й слúха. Слúхаю й я.

Чайченко обрублювавъ гільки зъ зваленого дýрева, и кругъ ёго зрубане дýрв'я и пеньки свіжі; надъ нимъ яснéе та холоднéе небо, грайливе сонечко. Недбало вінъ своєю сокирою блискучою цюкавъ, — задумався самъ тяжко, — и тихо, и сумно співавъ.

Оттакá була ёго пісня:

Співавъ вінъ, що любівъ колись щиро та вiрно, а ёму зрада сталась несподівана, — и вже повікъ нещасливий вінъ житиме; кохають інші — та до іншихъ сёрце вже не приляже, до нікого:

Хоть якá ласкава, якá чорнобрива,
Та не буде такá, якъ першая мила!

»Якихъ се ти пісень співаєшь?« покривне крикомъ Катря, наче себе не памятаючи.

Вінъ издрігнувся; швиденько схопивсь, кинувъ сокиру, взявъ Катрю за руку, — зновъ пустивъ и зновъ сокиру піднявъ.

»Спасибі«, каже, »спасибі, що прийшла, а я не сподівався....«

»Бже милий! якої жь смутної ти співавъ! Яку ти милу згадувавъ? Була вже, либонь, *перша*, а я — *друга*?«

Вінъ такъ, ніби трохи змішався.

»Лучче«, одмовляється, »лучче пожалуй мене, моя рибонько!«

Вона рум'янецьм уся закрасилася, якъ те слово почула, — вона усє своє горе забула.

»Ні«, каже, »я знаю, що ти мене вірно любишь, а я тільки пожартувала, — збачъ міні те.«

Та й знову, перескакомъ:

»А на що такі смутної співавъ? Проти чого співавъ такої?«

Тоді вже я зъ-за куща озвалася:

»Чи забула«, кажу, »голубонько-гуркотливочко, чого бігла сюди?«

»Ой, лихо жь моє велике! нещастя моє!«

»Що ти кажешъ?« пита її Чайченко, вклонившись міні. Усі ми посідали на прикорню.

»Батько за тебе дати мене не хоче?«

»Має другогó зїти до руки?... Когó се?« пита вінъ.

Та чудно мині те, що пита вінъ ні вѣсело, ні журно, наче за хлїбъ-сїмъ подяку складає.

»Когó-сь тамъ думає на моє безголов'я!« говорить Катря, заплакавши.

»Вже зять-нарекований!« каже тоді Чайченко. »Отъ вонó щó! кращого знайшли! Нічимъ втішатись, та й нарікати ні на що; дармо жъ зъ сухобі криниці воду братъ.«

Мабить, за досаду йому стало, що трóхи мовъ зневажений зостався, — уста стїснувъ и гóлову піднявъ гордо, и бчи блисконули. Та все те потаївши у собі, ніби зъ упокоємъ по-малу устає.

»А тобі жъ якъ? Ти щó думаєшъ?« пита Катрі.

»На що питаєшъ? на що моє серце краєшъ?« одкаже вона.

»Та хто васъ зна, хто й розберє!« промовивъ Чайченко гірко: »Покохаєте вь-ранці, забудете вь-вечері!«

Заридала-заплакала Катря, а я проти єго головою хитаю.

Вінъ тоді узявъ її за рýку.

»Не плачъ! ще ти молодá, ще тво́я до́ля тебе дожидає!«

»Якъ? безъ тебе? Хибá жъ ти когó ще покохаєшъ? То ти й щасливий зъ другою будешъ?«

»Вже мині не було тогó щáстя одь-вiку, то й по-вiкъ не буде!... Прощáй, дiвчино! бувáй здорова й щаслива!«

»Та щó се ви«, говорю я, »та ви жъ сáдьте, порáдтеся: якъ єго, щó тутъ робити, якъ запобiгти? Мб-

же, ще й ні за що буде на долю нарікати. Сідайте лишь!»

Вони слухняненько коло мене посідали; вінъ сумно дививсь, вона жъ наче усі шляхи погубила, тільки усє до єго ближче горнулася.

Отъ и стали ми радитись.

»Не треба батькові докучати слізьми«, кажуть. »Не треба тепєрь до єго й приступати.«

Чайченко усєго дослухає, склавши руки.

»Я батькові до нігъ упадуть«, нахваляєтця Катря, послухавши мого слова розумного. »Якъ не віддасть мене батько за тебе, я вмиру!»

»Ти й до нігъ зажди упадати«, мовлю їй, »и вмірати зажди: може ще й такъ перемеженитця; а поки що«, кажуть, »не займай батька, нехай вінъ самъ трюхи вгамуетця.«

»Та яковό жъ оттакечки й не знати — чи мині жити у світі, чи лежать у домовині? Ой лихо моє! лихо моє!»

»А ти думала! Сє воно, життя людське, сє воно й є: терпи-терпи, надійсь та сподівайся!» вивожу Катрі.

»Абб ще й сподіванку покійнь, та живи собі такъ, якъ безъ неї живєтця!» додавъ Чайченко. Знавъ, бачте, парубокъ, порадою втішити....

»Розумний не стратить надії«, я єму: »треба сподіватись живши.«

»Поки не зрадють«, зновъ мостить вінъ.

А Катря тоді до ёго пригорнулася. »О«, каже, »отсе я тебе зражу?«

Ажъ и вінъ на такé любе словéчко всіхнўвсь.

»А намъ порá до-дому«, нагадюю, »щобъ часомъ не нажити намъ собі лишенька!«

»Иди, Хімо, голубочко!« говорить Катря. »Я ось тільки ще дві слóві скажў, я тебе наздоженў.«

А самá мене вивóдить на стéжечку. Я пійшла.

Щó й казати! Я ще підъ гаємъ чимáлу годинку трі-вала тихъ двохъ слівъ.... Та вже добре й те мині, що вона прийшла трóшки спокійніша и веселіша.

Допа́ли крини́ці, та боржій, спóвнивши відра, до-дому побра́лись.

»Нась перестривъ батько. «А до яко́ї се крини́ці ходили?« спита́въ.

»Ми ще й прогуля́лися собі трóхи«, одка́зую ёму.

Вінъ подиві́всь мині въ ві́чи и подиві́всь на дочку. А въ дочкі́ слéзи хвилюють. »Бáтенько!« промóвила.

И пішо́въ собі, náче вінъ не завва́живъ и не чувъ слóва її блага́щого.

VII.

Ча́сь иде́, мина́етця; ми жде́мо собі кращо́го, бідкае́-мо́сь, страха́ємось. Ба́тько не зга́дуе за Ча́йченка.

Зняла жь б́учу Пили́пиха , якъ визна́лась ба́тькова поді́я....

»Якъ« , ка́же , »якъ! Та чи жь ти не рідна ма́ти свої́й дити́ні? Чи не ти́ її згодува́ла? Нехай́ би такъ мене́ хто за́стувавъ передъ мо́їмъ дитя́мъ! Я—ма́ти, вільно́ мині́ її за ко́го хотя́ відда́ти, чи за па́на, чи за найми́та, за то́го, хто ми́ні до вподо́би....«

Та ажъ тоді́ вона́ посвари́лась зъ нашо́ю ма́тірью, и довго́ до насъ не ходи́ла.

А на селі́ весі́лля ла́дятця та ла́дятця; прихóдять до насъ, за́прóшують. Не гуля́нки у Ка́трі вь голо́ві, та ходи́ть; на́дія, ба́чъ, така́—е́го тамъ побáчить.«

Сі́ї осени́ и ба́тько нашъ́ на всі́хъ весі́лляхъ гуля́в. Помі́чаю́ я, що Ча́йченко ставъ́ більше́ до Ка́трі припа́дати: то́ бу́ло попері́дъ вона́ е́го шука́-шука́,—пожи́то вінъ́ уя́витця, а то́ вже самъ́ вінъ́ її очі́ма назóри́ть міжъ́ дівча́тами, и вмі́сне тоді́ до не́ї го́рнетця, якъ́ старі́й ба́тько тутъ́ бу́де,—якъ-би́ е́го во́лю мавъ́ не́хтувати́.

»Го́лубе, го́лубе!« ду́маю: »все́го то́бі не перете́нєти́ такъ́,—шкода́ й за́ходу!...«

Ну, ба́тько нічо́го собі́; тільки́ дивитця́, не на Ча́йченка́, а черезъ́ е́го го́лову, зъ-го́рі.

А Ча́йчиха́ й на́ша ма́ти сидя́ть, отъ-мо́въ ті́ голу́бки́ сі́ві, що ба́чять, якъ́ їхъ́ гніздéчко́ розпоша́ють.

На однóму́ весі́ллю, Ча́йченко́ вже на́дто́ весі́ливсь:

одь Катрі мало-що и одступає. Мати вже у такій тривозі буда, що забула й молодіхъ привітати.

Першъ усіхъ гостей нашъ батько побравсь до-дому и намъ звелівъ сходить; а ще самє гуляння, самі танці.... Пішли ми до-дому; пішла Катря плачучи.

»На плачъ, Катре! щб поможетця?« вмовляю.

»То щб? я плачу, а все я щаслива! щаслива, щаслива! Вінъ мене любить и я ёго любитиму, поки мог життя.... Нехай батько знає: хочь горюю — я щаслива, нехай и те знає!«

»Катре! краще буде, якъ батька не гнівити; лүчче, колибъ Яківъ тихенько обходивъ коло ёго. А то жь який таланъ вамъ буде, якъ батько не зглянетця.... Уважай, яка мати смутна, та й у якій вона тривозі.... Не горнись ти вже такъ до ёго — и дівчата сміятимутця зъ тебе.«

»Нехай сміютця! Я ёго люблю, я щаслива!«

»А якъ батько образився? Якъ не пүститъ більшь по весілляхъ ходити — де тоді Лкова побачишь? У-ранці вийти забороняє, у-вечері самъ двєри замикає....«

Обсипалася вона слізьми ще дрібнішими.

»А такий я щаслива«, промовила. »Ей-же-Богу йому, щаслива!«

Перегодомъ, зновъ насъ на весілля прохали. Мбже й не пустивъ би батько, дакъ родичі. Идемб туди усі вь-вүпі, та ажъ насъ ўлиця широка тїсне.... Приходи-

мо. Зіркъ-зіркъ по хаті, по кімнаті, по усіхъ куткахъ и закуткахъ—Бігъ-ма Чайченка.

»Ще рано, ще вінъ прийде!« каже Катря.

Ждемо, та дожидаємо, — нема. Вже пізно уступила стара Чайчиха. Катря тільки її зуспіла, у-разъ опинилась біля своєї мами: знає, що Чайчиха вже не мине. Чи Чайчиха не обачила—сіла вона собі оддалікъ. Наша мати сама до неї добралась—сіла. Сидять мовчки. И Чайчиха и наша мати неспокійні, бачу. Отъ мовъ и хочуть спитатця, та не звáжутця; хочуть говорити, та не зміркютьця. А Катря такъ и кипить у піджоді тому. Знає те наша матуся, дивитця на Чайчиху любенько-жалібненько, а Чайчиха на свій поясъ доглядаєтця, та й каже: »Які-то теперки поясі тчуть, мой голубко!...«

»Чому вінъ не прийшовъ? чому?« вимовила Катря сама, матери не дожидаючи своєї, чужої не соромлячись.

»Катре!« дорікнула мати. »Охъ! мой дитино!...«

А Катря й не чує: »Чому не прийшовъ? чому ёго нема?«

»Не знаю, не знаю, моя красо! Вінъ казавъ міні—буде, а нема!... Мабить, притичина яка.... Я ёго поспитаю.... Я тобі скажу....«

Такеньки стара Чайчиха словами мішаєтця, и зупиняєтця, и перехоблюєтця—щобъ 'тсе таке?

Далі вже каже, що Яківъ дожидавъ якогось чолові-

ка до себе — якісь воли наспродажъ находятця. »Того вінъ и не прийшовъ, мабїть.«

Не въ-забарї вона похвати́лась до-дому и пішла.

Ми ще були по весілляхъ: а Чайченка, якъ пїйма поняла,—нема, нїде не буває. Мати ёго ходить, и — то вона скаже, що вінъ нездужає, то скаже — дома ёго нема. Самá вона журна́ дуже, а Кáтрю вговоряє: »Не печалися, дитино, не печалися! Перейде лиха година и горе перебудетця, то й поберетесь!«

Мати те жъ Кáтрю свою жалує: »Лучче, доню, якъ вінъ не попадаєтця бáтькові на очи — бáтько не гнївїтця; а тамъ, може Господь дасть, старий мій и погодитця.«

»Нехай же я ёго побачу, хоть на малу хвилиночку!«
благала Кáтря. »Нехай вінъ хоть селомъ прїйде, а я подивлюсь на ёго зда́лека!«

»Зажді, заждї, — не можна!« одмагáлася Чайчиха.
»Зажді, заждї, не можна«, прбсїть мати.

Кáтря, хочъ смутує, хочъ плаче, а слуха, — сподїваєтця добра ищє.

Одногo дня увїйшовъ старий у хату весєлий: »Чи не б́уде снїгу«, каже: »тамъ такі білі хмáри драглють.«

Старá, дивлячїсь на ёго, насмілилась:

»А щo мій голубе«, вимовляє любєнько: »щo ти бáчївъ? щo чувъ?«

»А щo я чувъ? нашу Кáтрю свáтають.«

Тімь слівомъ сполохнувъ насъ усіхъ: хто сидівъ — схопився; хто стоявъ — у кутічокъ горнувъсь.

»А хто жъ свѣтае? Кого намъ Господь посила?« питае мати, ледві гомосъ зводячи.

Катря біло збіліла.

»А старій Шеляхъ за свого сїна Дмитра свѣтае. Се жонїхъ! Се не лічозіррь, не пройдисвітъ який-небудь, се хазяїнъ добрий, що зъ срібного кўбка своїхъ гостей почастуе.«

»Що зъ тихъ кўбківъ, якъ півні слізъ!« мовить мати.

»Гмъ!...« Більше не сказавъ нічого, тільки придивився на неї пильно. Вона слези свої нїшкомъ втирала, — ховала.

»Я собі бъ кращого зїтя самъ не шукавъ«, зновъ батько озвався. Насунувъ шавку, та й зъ хати вийшовъ.

Мати усі думки приплакали: »Що єго робити, и що єго чинїти!«

Катря ажъ білі рўки ламле.

Якъ на ту жъ пеню и старá Чайчиха не завідае насъ, и Пилипиха сёрдитця: нікому поради дати, нікому развѣжити.... А тогó любого, якъ запавъ слїдъ, то й запавъ.

Мати почали-були Катрю умовляти: »Покорїсь батькові, дню, — покорїсь, дитя моє!«

»И вї вже, мамо?... Безталаннничко жъ моє!...« побиваётця Катря.

»Дібечко мила! Кого жь лихо мине? Жійвши у світі, ёго не втечешь, — кожде одбува.... Що жь, якъ ти батькової ласки одпадешь, а той, мбже, одцураетця?...«

»Винь одцураетця? Мбже, и я ёго занедбаю!« Та и засміялася.

Хотіла я їй тоді сказа́ти, що вже й тепе́рь тро́хи на те похбидло, що вінъ цураетця, та жа́лко ми́ні її ста́ло.

И ма́ти за се́ більшь нічо́го не смбвила, — зітхну́ла важенько, та й ста́ла зновъ її проха́ти: »Корісь, дбню, батькові!«

»Нехай же я лу́чче вмру́....«

Якъ ма́ти не пла́кали передъ нею : »Абб я вмру́, абб за нимъ бду́!«

Давне́нько ми вже Мару́сю не ба́чили: то за го́ремъ своїмъ, то за сва́ркою тією межі старіми, та й Мару́ся на́че хова́лася: зъ ха́ти, сливе́, не вихбдила.

»Ходімъ«, кажу́ Ка́трі, »ходімъ до Мару́сі; що́ намъ, що́ старі посва́рились—ми то́го не зна́ємо; ми собі зъ нею у трійзі пора́димось.«

Мару́ся сидіть — ши́е; удови́ не бу́ло до́ма.

»Мару́сю! Мару́сю!« гово́рить Ка́тря. »прийшла́ я до тебе́ свою́ ту́гу розді́лити, та знаю́, що́ й ти мене́ осу́дишъ, якъ моє́ сло́во почу́ешъ!«

»Сядь, Ка́тре, та роскажи́«, ка́же Мару́ся.

»Ба́тько мене́ за ёго не да́е, — зна́ешъ? За не́люба

менé вже теперъ прибірає. А я, Марусенько, хочъ и батька й матіръ, то я для ёго покинула бъ — не пожаліла.... Що мині тее? Нехай скаже — я за імъ на край світа піду! Піду, та й не оглянусь разу? Мині нічого не треба: нехай іншимъ роскоши, іншимъ нехай достатки,—мині нехай життя ізъ нимъ въ-күпі!«

Не зводячі очей, промовила Маруся: »Бже вамъ поможі, Кятре!«

Зумілася жъ я! »Марусю!« поклікну. »Се ті? та я повірлива?...«

»Голубко моя! сестрице!« обиймає її Кятря, ридяючи. »Ти менé не судишь?«

»За що?« стіха питає Маруся. »А ті жъ ёго любишь?«

»Такъ люблю, що й не вимовлю! А на мене усі нападютьця! хочуть, щобъ я ёго покинула! Марусе! якъ би ті любила?«

»Я бъ не покинула.«

Я все чую, та віри не йму. »Марусе? чи се ті говоришь?« кажу. »А мати твоя якъ-би почула?«

»А що жъ? якъ-би я любила, то вже мині нічого не страшно; и нічого бъ я не боялася, тільки того, кого любила....«

»Ти моє серце розвеселила, Марусечко!« дякує Кятря. »Дуже вже мині було важко.... Хотъ менé ніхто не переумить, та слова тіі менé ображали.... Спасібі тобі, Марусенько, галонько!«

Маруся їй осміхнулася. »Ні за віщо дякувати«, згомонила: »я правду своєю тобі кажу.«

VIII:

У першу жь такі неділю по сему, до насъ сваті въ хату одъ Шеляха. Принялі, пошанували. Дякує за ласку мати, тугу своєю та журбу перемагаючи; а батько говорить:

»Я собі кращого зата не жадаю, панове ласкаві! Та треба дитини запитати.«

Вкликали Катрю. »Катренько!« кажу їй тихо, »роздумайся добре!« Вона мовъ и не чує. Уступила до хати біла, а-сміла, необорня, хочъ тутъ вмірати.

Питає въ неї батько: »Чи піjde за Дмитра Шеляха?« Та пита вінъ якъ-ся ласкаво и грізно.

»Я парубку ганьби не даю, и піти не піду!« одказала Катря чисто, якъ виспівала.

Поклонилися сваті, тихо та гордо геть вийшли зъ хати.... Ми не ворухнемось; Катря стоить.... Батько не промовивъ слова, вийшовъ и собі зъ хати.

Плаче мати, очей не сущачи. Старий не впоминаєтця про сватання, мовъ єго не було; а насъ наче не бачить передъ себе: хто увійде — не оглянетця; хто озветця — не слухає.

А Чайченка того нема, та й нема.... И матері єго

не видно.... Вже Кáтря сама до їх бігти заривáлася, такъ мáти вчиняла.

»Коли вже ти мене не послухаєшъ, доню, то Богъ изъ тобю: роби тоді, якъ ти сама знаєшъ, а я вже бáтька не проситиму.«

»Добре, добре, мамо! покиньте мене, занедбайте.... Тільки пустить до ёго!...«

»Ні, не пущу, доню! Я тобі на порозі стану, не попущу йти!... Не годітця!«

»Я втечу одъ васъ!« озивáетця Кáтря. »Я або втоплюся, абб-що! Я такъ жити не здолію!...«

»А *вінъ* же якъ?« інколи спитá її Маруся, слухаючи того нарікання. »А якъ ти *ёго* зажуришъ?... Те своє горе ти не песті такъ: яковб *ёму* тепереньки — ти не помисляєшъ.... Ти для ёго перетривай усé, поки бáтька вблагáєшъ.«

»Та колибъ же хоч на *ёго* глянула! хоч до ёго промовила! Нехай тільки бъ сказавъ, що мині робити! Нехай вінъ мене въ огонь пошле — я піду.... Чому жъ бо вінъ не йде идосі! Хибá вінъ мене покине?«

»Коли не йде, то, мабiть, такъ треба, Кáтре! А ти втихомiрся та жди.... Та, може, маєшъ що ёму переказати, заразъ, негайно? Перекажи черезъ мене: я хоть и схожу до їхъ.«

»Ти?... А мáти твоя не пустить тебе?«

»Піду. Говори, що сказати!«

»Ти скажи, що я пропадаю, що живіая гіну!«

»И на-що отакє ёму говорити? Лучче нехай вінъ почує, що ти ёго вірно любишь, що ти ёго будешъ дожидати, що будешъ батька благати....«

»Нехай би вінъ знавъ, яку я мўку терплю! Скажи ёму, щобъ усє вінъ кидавъ, щобъ ишовъ менє одвїдати.... Батько не знатимє.... а хочъ дознаєтця, гїршь, мабїть, вже не буде....«

»На-що такє казати, Катре?« зновъ їй Марўса: »хи-ба жъ ёму й такъ не важко?«

»Ну хоть скажи, що такъ я ёго кохаю, якъ свою дўшу: що я журюся....«

Того жъ таки дня, Марўса каже: »Пїду я, мамо, у Любчики!« Пилипиха дўже подивовала, та не боронїла. Вже якъ Марўса виходила, убрáвшиь, — вона запитала: »Чогó се ти у Любчики?«

»Пїду, мамо, прогуляюся.«

»Иди доню.« Самá її за ворóта провєла та тоді вже у-слїдъ, схаменўлась, покрикнула: »Не барїсь довго, Марўсе!«

А Катря, скóро вїпроводила Марўсю за слóбоду, то вже ї ждать почала — коли прїйде. Переняли ми її ще на дорóзі.

»А щó? бачила? бўде? Щó казавъ? Коли?«

»Грєба тобі, Катре, ще потрївати«, каже Марўса.

»Вже не сила мой трївати! Такъ вінъ не прїйде?«

По що жь ти ходіла? Чому вінъ не прийде? Що казавъ?»

»Дуже вінъ печаловитий щось«, говорить Маруся.

»Печаловитий?« покрийкне Батря. »Божаний мій!« Сама такъ слізми й розлилася.

»Я піду до ёго самá«, каже. »Піду, — хочъ нехай мене потімъ живу замучать, — я піду!«

»Вінъ велівъ, щобъ ти не приходила....«

»Не приходила? Якъ-то не приходила? То ти, мабить, не вчула! Хибá бъ я теперъ звáжилась на ёго сказати, щобъ не приходивъ, хоть би й смёрть мині за плечима по тому?«

»Просівъ тебе не приходити, Батре: а ти, якъ ёго любишъ вірно, то послухаешъ.«

»А вже жь, я ёго послухаю!...«

И довго вона, по тому слові своєму, плакала, сидючи край дорóги.

Тільки бачу, Маруся щось такъ, якъ не домовляє; то у зéмлю очи спустить, то щось у думци має собі. Якъ вилучилася мині годінка, нiшкомъ побігла самá до неї.

»Марусе!« кажу, »щось мині той Чайченко не пéвень!«

»Якъ-то?« питає.

»Не любить вінъ Батрі щиро! Чи я жь не ирáвду кажу? говори!«

»Та я не знаю, Хімо!« одкаже мині, роздумуючись.

»А я дакъ знаю, що ти Кáтрі розказáла не все. Ажé не все?...«

»Ні, не все.«

»Кажі жь міні усé.«

»Та нічого, Хімо! Я щó тамъ чýла, одь Кáтрі не потаїла, а се, бачъ, вь мене мої думки....«

»Дарма! розкажі тіі думки свої!«

»Отъ, якъ прийшла я туди«, розказуе, »менé стріла ёго мáти, та смутнá така, Гóсподи мїлий! А якъ я сказáла, чо́го я прийшла — вона заплакала сїльне.... Нічо́го й не одмовляла вона на мої слова, тїльки усé плакала... Уступївъ и вїнь у хáту.... Десь вїнь, Хімо, самъ у великихъ мїсляхъ, у скорбóті, — такъ змарнївъ на виду.... Я говорю, що менé Кáтря прїсилае.... И зда́лося міні, — чи то такъ, мóже, зда́лося, — що вїнь, почу́вши, не обрадївъ.... Не ка́же міні свого слóва, не пита́ менé.... Тодї вже я самá усé переказáла, и що Кáтря хотїла самá до ёго прїйти; а вїнь заразъ похонївся: »Нехай не прїходить вона; »скажіть їй — будь лáска — нехай вона не прїходить!«. Вклонївся міні та й зъ хáти пїшовъ.«

»А старá?« питаю.

»Постóяла я трóхи, та й беруся йти до-дóму; тоді вона міні, плачучи, зговори́ла: »Дівчїно-лэстївко!« ка́же, »велика тўга на мо́єму сёрденьку, та, мóже, ще »дóля на насъ изгянетця.... Перекажі 'тсе Кáтрі, щобъ

»вона такъ не вбивалася; ще, може, усё на добре вийде....« Та я й пішла.»

»Що 'тсе тамъ у їхъ за тайности? Щось не певно. Чи не доведіть сего Катрі?«

»То що жъ ми їй доводити маємо, коли не знаємъ самі гараздъ«, каже Маруся.

Та я вже знала, що Чайченко не любить щиро Катрі; нехай же й вона ввідає. Колись такі ся правда справдітця, — лүчче нехай теперъ. Скажү їй, та й годі! А чи пойме жъ віри вона мині? Та й чимъ мині доведіть? И якъ тогді вона прийме?... Якъ-би на мене, то правда гіркая краще кривди солодкої,—вона й здоровішъ до того; та не всі жъ бо такү вдачу мають.

Думала я й передумувала довгенько собі.... Ні такі, я їй скажү!... Я такү часінку вигадала, якъ вона не плакала, а вже по слезахъ, втомівшись, сиділа собі тихо. »Катре!« кажү їй: »чи ти знаєшъ певно, що Яківъ тебе любить?«

Вона глянула на мене, якъ на дитинү малү, — осміхнүлась.

»А що«, кажү такі, »якъ вінъ тебе та покине?«

Вона ще веселішъ до мене засміялась.

»Ти ще нічого не розумієшъ!« промовила.

»Можє, розумію краще, ніжъ ти«, говорю їй: »зъ-боку усє вбачаетця видніше!« Звбжу на очи їй чимало такихъ, що любіли, та й покинули; що покинули, та ще

Й насміялися; інші вишукують того кохання такъ, аби замутитця; а є й такі, що вимагають щирости, не скажи для того тільки, щобъ зоставити по вікъ нещасливими ймовірнихъ!... Усе світове я їй добжу гарно, беруся розсудливо, якъ могучі, — та шкода мого розуму клопітного! Якъ хто когô любить, то любивий — и найкращий у світі, и все вже добро відъ ёго. Не думки намъ, що робить вінъ, якъ и інші люде, — не гараздъ; а така думка, що нехай люде ёго робомъ роблять, то усе добре буде. Такъ та мині Катря одмовляла; щô їй розкажю, яку зраду, — вона й одмовить: »Я бъ и зъ-рôду такого не кохала парубка!«

»А чому твій Яківъ самъ не йде, и не хоче, щобъ ти приходила? Чому ёго мати хочъ не навідаєтця?«

»Се вінъ знає; вінъ мині скаже.«

Я вже тоді и доводити їй и говорити гôді. Коли бъ вона хочъ розсердилась за щô небудь, а то приймає мої речі такъ, наче я їй кажю, що Чайченко птахъ, а не парубокъ, — и зъ мене ще вона смієтця: »Нічого не розумієшь!«

У хаті у насъ несогласка, сумъ. Батько хмурий ходить, мати плаче та журитця. Катря за своєю тугою, та закоханнямъ, то й не зважала на материну журбу.

»Матусю! гôді вамъ плакати! Абô ви Катрі не потурайте, абô не плачте вже!«

»Вамъ, скоримъ оттакимъ, лүчче у світі!«, одкаже

смутно: »Ви собі, якъ вже покладете: »такъ буде!« та й ведете до того. А я, нещаслива, я не знаю, що мині першъ діяти: не гárно Кáтрі потурáти, та жáлно и впинáть, — якъ я згадаю, якъ вона, моя голубка, побивáеця! Хáймо, моя дитáно! Хто ёго й зна, що тутъ и краще! Тутъ Бáтрия моя гíне, а тутъ чоловікъ скнипáеця проти мене, — вже й на бчи не хоче приймáти....«

Окрóмъ Шéляха, нiхтó ще Кáтрі не свáтавъ; а Шéляхъ, тогó жъ такi тiжня, якъ Кáтрия iмъ згордувала, засвáтавъ другу дiвчiну, та й одруживсь. Та, булó, приберé свою молодóу жiнку, мовъ тóю крáмарку багáту, — тáмъ-то намiста дорогóго, тáмъ-то дукачiвъ. А самá жiнка манéнька, коротéсенька, та ажъ пiхче пiд тiми убрáннями; а вiнь усé iї мiмо нáшихъ вiконъ у свáто провáдить, — самъ у такiй шáпци, якъ рéшето, у пiясi шовкóвому, червóному, що ажъ бчи вь себe берé. Идé, та повéрхъ нáшої хáти поглядáе: »Щó 'тсе такé стоiть, що я ёго дóбре не бáчу?« такiмъ, булó, пóглядомъ поглядáе.

Пiзно пiд óсень, тогó рóку, побрáвся нáшъ бáтько у дорóгу. Якъ вихóдивъ: »Бувáйте здоровi!« промóвивъ усiмъ намъ за-гуртъ, та й пiшовъ. Ми за iмъ идемó, провóдити ёго за слóбоду. Стáли мáти гiрко плакати, — вiнь трóхи зупинiвъсь, и говорiть: »Ви собі робiть, якъ знáете; кохáйтеся, колi вхiтнi, — а я на своéму

слові стану: я за Чайченка дочкї не 'ддамъ, поки живъ. Бувайте здорові!« Піднявъ протї насъ шапку, та й пішовъ дорогою; а ми у слідъ ёго дивимось — стоимъ, якъ холодомъ прибіті.

»Катре, Катре! дитїно моє!« вїмовила мати: »въ яку се годїну ти закохалася! Господи свїте! Пішовъ — ледві попрощався, коли се бувало?« Дивїлася за батькомъ, виливаючи слези, а вінъ усё далї, та й за гору зайшовъ, тїлько ще чули, якъ гукавъ: »гей! гей!«

Ще дослухалися-стояли, та вже тїхо до-дому тоді повертали: »Катре!« питає мати, »чогó задумалася?«

»Я хóчу Якова бачити!«

»Ой, дитїно моє! Чи не чула, щó батько казавъ?«

»Я хóчу Якова бачити!«

Не тужїла вона, не плакала, и на все, що її прохала мати, и зупинїла, и жалувала, — на все вона одмовляла: »Я хóчу Якова бачити!«

ІХ.

»Катре!« говорить мати, »нехай я лóчче самá підутудї, — самá за все розвідаю....«

»Нї, мáмо, нї! Чи такі ви самї не бачите, що мнї не до жданкївъ, не до обїтницъ.... Не зборонїйте мнї, мáмо! Я не послухаю васъ.... Я нещаслива — я на все підутудї....«

Побралися ми у Любчики, не гаївши часу. Намъ важко було, а Катрю обняла якась радість божевільна: усє вона позгадувала, и балакала не стихаючи. Спомянула, якъ ми були на вхідчинахъ у Чайченка, якъ танцювала въ Бұлаха на весіллі, пригадала знакомихъ дівчатъ Любчівськихъ и парубківъ, усі жарти и вигадки весєлі наші, — отъ, ніби-то вона була десь у тисній, зємній неболі, та се визволилася, и зновъ ийметця їй на життї весєле й любе, и забігає вона вже думками поманливими.

Уступили ми спєрву до своєї рідички; зраділи намъ, приймають. Въ хаті у їхъ усє такъ, якъ и було, тихо та сумірно. Чоловікъ її привітний, сама весєла та спокійна. Вінъ вже сани ладна, вона кожухи переглежує: добра їмъ бєсїнь була, доброї и зїмї сподіваютьця.... Здравий, величєнний кїтъ мурій, на сонці потягаючи, мрукає — зъ свого доброго талану; воли високорогі полові дївляютьця зъ загороди у двіръ поважно; білі гуси поспішаютьця на воду зъ горї; а чорнорябі качєнята, крякаючи, у двіръ садкомъ берутьця; кўри рознопері по усєму дворищу розбрилися, а півні невгамбнї кукурікають, місто вихваляютьця. Садокъ вже безлістий, а не пустий: добіляютьця полотна, розстєлені по землі, и нитки розвішані по дєреві; сўшатця на сонці грушкї й яблукa на тичвахъ тонєнькихъ; у горбді гуркї, на насіння зоставлені, жовтіють, та гарбузі....

Стали мати прощатися, бо вже Кятря давно коло дверей стояла, а рідичка прбсить: »Погуляйте ще въ насъ, та погуляйте!«

»Та я хбчу ще Чайчиху навідати«, каже мати.

»Ні жъ дома немає.«

»Дѣ жъ вона?« спитали ми усі, а Кятря голоснішъ одъ усіхъ.

»А поїхала у Хмелінці ще позавчора, до сина.«

»А синъ чого тамъ?«

»Хто ёго знае! Вінъ вже давнёнько все тиняетця десь. Наші люде ёго бачили въ останне у Хмелінцяхъ, а се и мати поїхала туди до ёго; вони жъ самі зъ Хмелінцівъ, въ їхъ тамъ якісь рідичі.«

И хати білі й хазяі милі — не мовъ пїломъ припали, по тій новинці, для насъ. Слухаємо, якъ вони розказують та хвалютця и життямъ, и людьмі; та хто жъ не зна, якъ-то слухати легкі рѣчи безпаштного щасвиці, при своїй лихій годіні? Се якъ тяжко недужому пригадують пахощі весняні; що й хброше дочувати їхъ, и томлють на-уміръ.

Пішли ми собі до-дому, а Кятря звертае до Чайченковоі хати; схилилася на тинъ и подивилася у тихий та пустий двіръ, бліда сама, якъ хустка.

»Завтра я зновъ прийду«, промбвила наче сама до себе.

Тільки ми трбхи вїйшли за селб, на перехрєсний

шляхъ, навперейми намъ чоловікъ вѣзомъ идѣ, волі поганіе. Заразъ ми впізнали Михайла Иваненка : якъ ёго не пізнати? Дуже бувъ білявий волосомъ, а за-смалений вітромъ, опалений сонцемъ — то брови й усъ наче вапномъ понялися. До-того, високого зрѣ-сту, кощавий, похіпливий, жвавий.... Сей Иваненко на-пропале закохався у ярмаркахъ, у кўплі та въ продажі. Чи засівавъ пашню : >Се повезу у ярма-рокъ!< чи жавъ, чи косівъ, чи вигодовувавъ щѣ : >Буде чимъ поярмаркувати!< Часомъ вінъ, було, й втратитця здорово, а стануть ёму те доводити : >То щѣ, що втратитця! абі свіжа копійка!< Жінка ёго го-рувала за нимъ : якъ одружився, то вінъ вже третю хату се перепродавъ. Якъ нема ёго, то все жінка жа-ліетця людянь : >Які хаточки були придобні, які сла-вні — поспродувавъ ; теперъ опоряджаю сю хату, та й сю, мабіть, продасть; менѣ не жалуе, літь моїхъ не вважуе!< А якъ вінъ дома гостібе, то зновъ вона, якъ не жада посваритися,—не можна изъ нимъ сварку за-чепіти. Вінъ їй привезе и очіпокъ, и серѣжки, и хўст-ку завсіді; вінъ свою кўплю такъ красно покаже, а продасть добре ; такеньки словомъ передъ жінкою при-мінітця, такого їй новинокъ нарєсказуе,— а була жінка цікава зъ цікавихъ,— що вона ёго слўхае та й заслу-хаєтця. Та тоді туманъ спаде, якъ вже вінъ зновъ зъ дому вихопитця куді у ярмарокъ.

»Звідки Богъ несе?« пита́ ма́ти Иване́нка.

»Зъ яко́го я́рмарку?« кажу́.

Ба́тря иде́ попереду́, не слуха́, тільки вклоні́лась Иване́нкові, ма́ючи зви́чай.

»А се«, ка́же, »бувъ у За́йчикахъ, бувъ у Лебе́дівці; у Хмелі́нцяхъ бувъ....«

»Де́сь-то вже я́рмарокъ до́брий у Хмелі́нцяхъ?« пе-
рехопі́ла ма́ти. »Отъ и Ча́йчиха туди́ поїхала, — не
ба́чили її?«

»Де́-то вже не ба́чивъ! Ходи́ть и вона́ по я́рмарку,
мовъ грóши за́губіла.«

»Чо́го жъ се такъ? Тамъ же вони́ зъ си́номъ?«

»А синъ ходи́ть якъ прóбу рóзумъ за́губівъ. А га́рна
удова́ веселіе, що за́гублене знайшла́.«

»Яка́ удова́?«

»Хоро́ша, молодá, свіжа.... Отъ, коли́ бъ таки́хъ
та спрóдувати, чи купля́ти, — бу́ди бъ 'торгі́, кажу́
вамъ....«

»Чи не зна́єте, якъ вона́ на и́м'я прозива́ється?«

»Вбача́ючи«, ка́же, »ди́во, та не спита́ти, зви́дки
взяло́сь? Вона́ Те́рничихою прозива́ється.«

»Чи жъ Ча́йченко́ її свáтати хо́че?«

»Тамъ їхъ залётчиківъ біля́ не́і тако́го, що за де́нь
не переви́шаешъ: хтó свáтае, а хтó візьме — се́-то вже
вона́ зна́е.«

»Бува́йте здо́рві!«

»Щастя́ Бóже!«

Кáтры нічо́го то́го не чу́ла.

»Бóже мій, Бóже великий!« промовля́ла ма́ти зъ жа́лемъ, идучи́ дорóгою: »Бóже мій до́брый!«

Ду́мали-ду́мали, я́къ ё́го лу́чче Кáтры заві́стити про те́, що чу́ли, та порівня́вшись, прóсто усю́ правду ка́жемо. Ма́ти пла́че та вмовля́є: »Не журі́сь«; та прóсить: »Забу́дь!«

»На́ що мене́ ду́рити«, гóворить Кáтры зъ сму́ткомъ. Ми присяга́ємось, що чу́ли одъ Ива́ненка.

»Гóді! гóді вже!« тільки одмовля́є.

Я́къ у ха́ту увійшла́, припа́ла на ла́ві, схили́вшись на покóутне вікóнечко, — дівитця́ та ду́має; а тамъ я́къ звелáся — блі́да, блі́да!

»Що́ тобі, Ка́тренько, що́ тобі?«

»Нічо́го! Я́ поду́мала: що́, я́къ-би́ то́му́ правда́ бу́ла, що́ вінъ́ іншу́ покоха́в?... Я́ тільки поду́мала, я́ віри́ не йму.... и не ня́тиму....«

На дру́гий де́нь вона́ та́ки зновъ́ пішла́ у Лю́бчики; бу́ла и на трéтій. Що́ ма́ти гóворі́ла, сварі́лася — не слуха́ла. Усе́ вона́ собі́ ду́мала и часте́нько на виду́ блі́дла.

На за́втрий де́нь вона́ зновъ́ у Лю́бчики, и на по́завтрий — що-дня́ йде. Ко́лі, бу́ло, я́ за не́ю піду́ собі́ — вона́ мене́ и не завва́жить на́че; а заговору́ до не́ї: »Гóді, гóді!« перехопи́ть мене́. У Лю́бчики уві́йде

(я вже, було, усé веду́ її по-підъ горóдами, якъ изъ нею, по́тайно), прийде до Чайченкової хати, подивитця на двері позачинювані, на втихлий двір, постóить, та й до-дóму верта́етця.

X.

Одно́го ра́нку Ка́тря вже убіра́лася ити́ у Любчики, коли́ сама́ Чайчиха до насъ у хату. Усі ми та́веньки до неї й кину́лися.

Сіла стара́ на лавці, пита́е, що въ насъ, чи все гара́здъ, чи все добре. Я на неї дивлю́сь, — змарніла вона́ чо́гось дуже за той часъ, що ми її не бачили.

»Та не та́къ-то добре«, одка́зуе ма́ти, »якъ-би се́рденько моє жада́ло!«

»А що́ старій ка́же про діто́гъ на́шихъ? Чи вінъ коли́ надъ німи власка́витця?«

Ка́тря, що все коло́ неї сиділа та трепета́лася, при сімъ сло́ві якъ кинетця, якъ обхо́пить її рука́ми, якъ зарида́е: »Де вінъ? де Я́ківъ?« ви́мовила.

Стара́ її жа́луе; говори́ть, що вінъ ху́тко бу́де до неї, що здоро́вий.... Ма́ти взяла́ Ка́трю за рука́; я да́ла води́ці.

»Коли́ бу́де вінъ, скажі́ть ми́ні!« про́сить стару́ Ка́тря.

»Та за́втра бъ ра́ненько прии́шовъ, коли́ бъ не ба́ть-ес тре́й....«

»Нема́ батька!«

»То раненько при́йде.«

»Завтра раненько!« вимовила Катря, обняла голову свою и вѣжко зітхнула.

»А щб́ жь батько вамъ ка́же?« пита́ Чайчиха, »щб́ ка́же вінъ?«

Тоді їй ма́ти усé й розказа́ли.

Якъ сплесне́ Чайчиха рука́ми, якъ заплаче! »Гб́споди ми́лий! за що мо́єму дитя́ті щастя нема́!«

Ма́ти, сама́ у слѣза́хъ, погляда́е на свою́ Катрю, та промовля́е:

»Гб́ді! щб́ се ви!«

»Вже до-віку́ бу́де дб́ля ёго́ гірка́! Се такъ ёму́ порб́лено! Не бу́де ёму́ па́ри до-віку́! Не бу́де ёму́ щастя́!«

Катря схопи́лася; ма́ти уста́ла; усіхъ якъ хви́лею приби́ло до Чайчихи.

»Якъ порб́лено? Хто́ ёму́ поробі́въ?«

»А та жь удова́, те моё́ ли́хо пеку́че!« ка́же Чайчиха, дрібні слѣзи вилива́ючи. »Не суди́въ Гб́спб́дь намъ порідни́тись, та ви ми́ні якъ найми́лша роді́на.... Слу́хайте жь усёго́ го́ря мого́!«

»Зна́єте, що спёршу ми́ у Хмелі́нцяхъ жи́ли и бу́ла тамъ у на́съ вь се́лі удова́ прехоро́ша, пи́шна.... Те́рничихо́ю зва́ли. Така́-то жва́ва, гові́рка, така́ — що й летю́чі слова́ хапа́е.... тава́-то до ко́жного прики́дчи-ва, при́ладна, ле́стна.... Я таки́ ще у-пе́рве, якъ її

побачила, подумала: непевні бчи удовіни! Це жь сёр-денько моє чўло!... Одкоби зазнався изъ нею мій Яківъ, ні до чоґо ставъ парубокъ — ні до робѣти, ні до господа́рства; й гуля́ння покинувъ парубо́цьке. Де вона́, тамъ ёго й бчи, тамъ и га́дки ёго....«

Ма́ти слўхае, на свою́ Ка́трю смўтно погляда́ючи, слўхае й Ка́трю пильно; стои́ть, уста́ сти́снуті. А Ча́й-чиха усє́ роска́зуе:

»Якъ я ёго проха́ла: покинь, со́коле, покинь, си́зий! Не слўхавъ; та́къ вона́ до ёго прики́нулася, та́къ присє́рбилася, що й сви́ть ёму́ ввєсь завязала́. Безъ не́ї, мовля́въ, мовъ неживи́й хо́жу. Вже якъ ми́ні и за неві́стку не хоті́лося прийма́ти, та вже Бо́гъ изъ тобо́ю, каж́у, си́ну, ожені́ся. Засла́ли старості́в.... А вона́ жь? Насмія́лася зъ ёго, ма́тінко, — не пішла́! »А що́, си́ну«, каж́у то́ді, »не на моє́ вийшло́? Вона́ усі́мъ »рівно́ очі́ма сви́тить, якъ то́бі.... Покинь, забў́дь сти́д-»кў!« Ви́нь усє́ не ки́давъ. Діжда́всь, що ви́явився ба-гачъ изъ чужо́го села́, и засва́талася вона́ зъ тимъ ба-гаче́мъ, а ёго́, якъ на воді́ лиші́ла. Що́ ви́нь поскор-би́в то́ді, що́ ви́нь поболі́в — я зна́ю! Та що́ ви ду́маєте? Яка́ недобра́, яка́ незвичайна́! Хо́дить та й хо́дить, бу́ло, вь насъ предъ віконню́ — ёму́ жалю́ зав-дає́. Иде́ хоро́ша, уря́жена та весє́ла, и дівитця́, чи нема́ ёго́ де́: угле́дить — на добри́-день дає́, на здоро́вья питає́тця.... Таку́ поки́нути бь, та ще́ Бо́гу подя́-

кувати, а вінъ усє любівъ.... Далá вона́ якєсь даннй ёму, — якїсь чáри чарувáла.... Я, моá матінко, рíки слíзъ вíлила, благáла: »Сíну, ожени́ся, кохáний, ожени́ся! нехáй же вона́ зъ тебе не смíєтця«. Дóвго вінъ менє не слúхавъ, — а делí самъ схаменúвся. Булá у насъ дівчíна, що ёго давнєнько вже люби́ла, ми до не́й сватівъ — дівчíна не хóче.... Мáбiть, вже перечúла що такє, абб́ вже то заподíяно такъ булб́: зъ дрúгимъ пáрубкомъ дівчíна повiнчáлася. А тáя безбóжниця ёму, пiдъ вiкномъ нáшимъ стóячи, вiгукнула: »Бурлакúй зувєсь вінъ, Якове, та любi тiльки моi очi я́сні!« И зъ рєгiтомъ пiшлá собi, — у долонi плєще; а вінъ за нею у слiдъ бiжiть, якъ дитiна, а вінъ, якъ дитiна, плаче.... Вона́ побрáлася изъ тимъ своїмъ багачємъ, поiхала изъ нимъ, та хúтко зъ ёго рб́дичами усiмá посварiлася, зъ людьми поневiрiлася — не схотiла жити тамъ: вмовiла чоловiка у Хмелiнцяхъ хáту купiти, и зновъ у Хмелiнцi вiйнулася.... Тодi вже такє ли́хо приишло́, такъ вона́ Якова зводила, що вінъ и нездúжавъ, и марнiвъ. Лúде вже стáли хитáти на ёго головб́ю.... Я усє спрб́дала своє, и селидб́у и товáръ, якiй бувъ, та въ Лúбчики ми перебрáлися вiдъ не́й. И Богъ минi допомагавъ: Якiвъ одúжавъ, ставъ ненáче трб́хи забувáти, на вечорнiцi ставъ ходiти, — колiсь вінъ у мене мiжъ усiмá парубкáми такъ и сивъ! Отъ вінъ вáшу дочку́ вподобавъ.... Я вже долi ёму

сподівалася; сподівалася що старий вашъ такі змілується, — коли Яківъ: »Не хочу женитись! не буду!« Я плачу, я питаю, я падаю. — »Не хочу!« И прочула я, що въ *меі* чоловікъ вмеръ, — де вже зъ нею на світі задляється! Несподіванна ёго, кажуть, смерть спостігла; а вона зразуъ Якову знати дала, щобъ до неі іхавъ.... Вінъ и поіхавъ. Я за нимъ; прохала, ноци не всипляла, дні не вгавала, — вінъ не слухає, вінъ для неі и матірѣ стару и самого себе забуває. Дивлюсь, що по ярмарку за нею юрма женё, и мій Яківъ поміжъ іншими. Я вже хотіла до-дому, та до васъ, усё лихо сказати, — коли Яківъ до мене прийшовъ, та й впавъ на лаві. Що такé?... А се вчора изновъ вже засваталася зъ якимсь шинкарёмъ!... Стала я тоді Якову говорити, вмовляти — и вінъ слухавъ мене.... Думали якъ вашого старого вблагаемо, такъ и весілля буде. Та, мабіть, вже подія така! Мабіть, вже ёму не буде щастя! Маятись ёму одинокому бідолаці!«

И стала Чайчиха плакати сильне, и мати плаче. Катря швидко изъ хати вийшла: я за Катрею.

»Катре! Катре!« клічу. Не озивається, иде ўлицею швидко. Догнала я її, беру за руку, спиняю: »Та куди жъ идешъ, Катре?«

»Не знаю.... Куди-небудь, дальшъ відъ хати.... Такъ отъ чо́го вінъ такоі пісні співавъ! отъ чо́го вінъ смутовавъ! Вінъ не мене любівъ — *ii!*

»То було, та вже теперъ пройшло, — и ти не думай.... Добре що обміркувавсь вінъ; збачъ ёму: нема того древа, щобъ птиця не сідала!«

»Боже мій, Боже! Вінъ мене не любивъ и не любить!«

»Бодай тебе, Катре! Хибá и такъ вь насъ зь тобою на лихо, на сумъ нестáтки? Ти вже лúчче зь Яковомъ поговорí, — нехай самъ вінъ скаже усé, чи вінъ тебе любить....«

Вона озирнётца на мене, — якъ схопить мене за рúку:

»Ти мині не згадуй ёго на имя! Я ёго вже не побáчу! Не хочú!«

Та й слéзи рéвні íї слова перехопíли. Господи! якъ вона плакала, якъ ридáла! Якими допрíками палкíми, якими гíрськими ёго дорíкала! мене не слúхала — не чúла.

Тамъ утёрла слéзи и зновъ швídко завернúлася до хáти. У хáти, мáти зь Чáйчихою горюють у-двíйзі.

»Я не пídú за вáшого сíна«, промóвила гóлосно Катря.

»Якъ? Щó?« питае Чáйчиха, перелякáвшись чи гóлосу, чи íї пóстатí. Злякáлася й мáти.

»Не пídú за вáшого сíна«, ще гóлоснíшь говорíть Кáтря. »Не хочú. Хоть и бáтько давáтíme — не пídú!«

Мáти ажъ рúки до неба простягáла, а Чáйчиха слíзьми вливáлася.

»Чари«, каже, »чари! Я знаю. Не дурно вона йому крикнула: »Бурлакуй до-віку!«

Усі плачуть; Катря стоїть нерухомо у стола, тільки діше.

Чи то вже такъ упевняна була тими чарами старá Чайчиха, чи що Катря такъ свої слова вимовила непозибко, Чайчиха тільки сказала: »Такá вже дбля!« Ще поплакала, пожурилася, любо попросілася зь нами, (Катрю якъ обняла вона, Катря ажъ издрігнулася), та й пішла собі до-дому, горюючи.

Катря за нею у-слідъ подивілася. Сіла на лаві и дивілася по хаті, дивілася на насъ пильними очима, наче вона що поховала, та недобре ще обміркувалася.

»И добре, доню«, озвалася до неї мати: »батьку покорілася, — перейде туга, знайдешъ собі до пари.« Та й хотіла її пожалувати.

Якъ же заридає Катря, якъ затужить! И не вгаває плачёмъ своїмъ. Ми коло неї ходимо, ми коло неї падаємо, а то вже склали руки, та й не поворушимось.

Минувъ ранокъ, минувъ день, поминувъ вечіръ, нічъ минає — у насъ въ хаті ридання голосне та гірке, та розпáчливе. Зъ утоми переставала плакати; а скоро занесé їй гóлосу людськóго, гóмону дéнного, скоро у ти́ші ночній зітхне́ мати, абó я ворухну́сь — усé те, ко́женъ óдголосъ наче побужає, наче додає тугі сили, — и тужить вона знову, и ридає, и побиваєтця.

Прийшла до насъ Маруся. Сидимъ усі тихо собі у смутку. Ніхто не праєця, не робить нічого. Такъ и сидимъ.

Бралися заговорить до неї, коли Катря якъ крикне на насъ:

»Ну, кажіть міні, що ви казатимете, — кажіть: чи не мермі вставатимуть?« Та одхилиючи насъ відъ себе, та не слухаючи насъ, нарікати стане, жалкуватися: »Колибъ же хоч попрощатись прийшовъ; колибъ же хоть ще разъ ёго побачити!... 'Якъ я гляну на ёго? Та міні зъ-за ёго плечя удовинé личко красовіте движитиме.... Міні їхъ любі слова чуютця, я їхъ кохання спочуваю, въ мене серце схне!... Новинула ёго!... Бачъ, чого вінъ смутовавъ! А я, щобъ ви знали, я ёго ще більшъ за той смутокъ любила, я ёго ще лучче жалувала, я ёго якъ розважала!... Охъ важно, важво жъ міні!...«

»А чимъ вінъ виненъ, що перше любивъ?« вимовила Маруся.

»Хто винний, що я пропадаю? хто винний?«

»Коли ти ёго вірно любишъ....« щось почала зновъ Маруся.

»Чи жъ я не любила вірно? чи я жъ не кохала щиро? А теперъ міні що? Лучче бъ я ёго поховала!«

ХІ.

Часъ збігавъ; туга якось по-трѣху втихла — та на усѣ розляглася. Пішлися тоді Катрі отті ранки довгі, а ті вечорі ще довші, ті дні, ніякъ неперобутні, — що все сидишь та думаешъ: якѣ лихо твоє и якъ прийшло на тебе, и якъ не покине тебе ніколи.

У-ночі вона мало спала; устане — ні обь чимъ не дбає; сяде коло вікна, изложить рѹки, сидить та въ віконце дивитця. Такеньки тїжні схѣдили, що вона, живуща, була наче мертва. И ми ходимо — наче що въ хаті вмѣрло. А разомъ, якого-небудь весѣлого, променистого ранку, або тихого тѣмного вѣчора, вона якъ оживіє, — такими рѣвними, гирькими слѣзками обиллетця! И тужить, и ридає, и бѣтця до втоми, — и зновъ стїхне, и зновъ наче ні щѣ їй не доходить до-жива.

Хотіла зъ нею мати говорити, хотіла питати, — пробсить: »Не говоріть нічого!« Ні зо мною, а ні зъ Марусею розмови не хоче; часомъ ніби зъ насъ смієтця.

Мати журілася дуже. Пилипиha усю пригѣду нашу знала, а раді не знаходила, хочъ яка була мислива собі. Вона тільки судила, та сварілася, що мати коритця чоловіку, що зъ того усѣ лихо встає, — та більшь вона доводила того гнівомъ своїмъ, а ніжъ словами.

Діждали ми батька зъ дорѣги. Повернувся вінъ та-

кий, який пішовъ — не ласкавий. Осмалений сонцемъ та обвітряний здававсь вінъ ще похмурнїйший ніжъ бувъ.

Повернувся до-дому у-вечері; ми ще не лягали, а вже всюди було тихо, якъ ёго голосъ грізний почувся. Ми кинулися, я й ма́ти, ёму на-зустрічъ, кличемо Катрю за собою: »Иди́ батька стрічати!« Вінъ у двіръ уступивъ, насъ минаючи, тільки мовчки вклонився, — ми такъ и стоїмо. Вінъ опорядивъ усє, — тоді у хату, сїв на лаві оддалікъ 'одъ усіхъ. Ма́ти вечеряти просила — вінъ кивну́въ головою, що добре, и вечерявъ усє мовчки, усє не дивлячись на насъ. Тільки одного разу ёго очи бїстрі споглянули на Катрю пильно, — наче бь осмалене обличчя побіліло тріхи, а вінъ нікому не сказавъ нічого.

А Катря стоїть коло стїни, сама, якъ стїна біла: бачу — зомліває. Добачає те й ма́ти, хоче мову почати зъ батькомъ, та глосу нема́ слово вимовити.

»Втомився я«, ка́же батько.

»На добра-нічъ вамъ!« кланяюся ёму; узяла Катрю за р́уку, та й вивела за собою съ хати у світлицю. Вона сіла и трусїлася усїя.

»Що тобі, Катре?« питаю. »Чи ти батька излякала?«

»Ні, ні.... Я тільки спогадала, якъ тоді благала я батька, якъ нарікала!... Тоді вь мене було щастя, теперъ вже ні-объ-чимъ мині просїти дома, нічого спо-

діватись зъ сторони.... Нема въ мене нічого, — я сама нещаслива!«

»Втихни, Кáтре, втихни для бáтька, бáтько почує, — гóді!« вговоряю її.

»Втиши жъ ти першъ моє сéрце!« одмóвила ридáючи.

Нічъ ишла въ тóзи та въ жалю. »Тёмна нічъ якá!« промовляла Кáтря сумюючи, »якá тёмная та довгая?« А стáла зоря розсвітати стáло, сóнечко ясненько слóдити, — каже: »Вже й зорáетця! Вже сóнце — день: якъ ёго перебути де нóчи — Бóже мiлий!«

Мáти тiмъ тiльки свою журбóу тiшить, що сее безталання Кáтрине бóде бáтьковi вгóдне; хóтко й поспiшилася сказати ёму: »Кáтря вже не хóче самá за Чáйченка.«

Дóуже бáтька словá її зрúшили. »Повiстiй, якъ усé було, — не вмини нічого!« велiть.

И усé ёму мáти повiстiла — щó було.

»Зглянься на дитину бiдну, друже мiй!« прóсить бáтька: »вона послóхала, покорилася, а нещаслива....«

»Вона не мене послóхала«, одмóвивъ бáтько, та й задумавсь.

Мáти бiязко на ёго споглядала — гнiву не вбачала, тiльки дóму-дóму на чолi висóкимъ похмúримъ.

Дáли вінъ пiшовъ собi изъ дворá — тákъ, якъ икъ гáю побрався; а тiй порi. вже не було нiякого дiла въ пóлi.

»Якъ вінъ принявъ тее, — не знаю«, говорила мати, смутно виглядаючи ёго до-дому.

Вінъ повернувся у-вечері пізно.

У-вечері усі у хаті зібралися, усі въ-кўпі перебули ёго, довгого вечора того. Усі робили коженъ своє діло.

И багато тихъ вечорівъ довгихъ перевелось въ насъ безъ розмови, безъ гомону, — отъ якъ бува при недужому, що къ смерті недугує: сидять люде не зглянутця, бо смутний коженъ поглядъ, не розмовлятця, бо нема їмъ у слові поради; а часъ идє, тихо идє, дуже тихо, — то, ніби, разомъ якъ промигнє кілька годїнь, и зновъ лєдві точитця, а кожна хвилила важко прилягає на душі.

XII.

Що далі, то гіршъ сумовала Катря. Жалю свого збулася, а обнявъ її самий сумъ. Тó, було, коли озветця до насъ зъ Марусєю словомъ сердешнимъ: »Ой важко, Марусю! ой важко, Хїмо!« а то зовсімъ одцуралася усіхъ. Ласку прийма, не вважаючи; що питаєшь въ неї, заговоришь, — »Щó треба? чо́го хочете?« До матері якъ не рідна дитїна; відъ батька далєко сторонитця. Дє тамъ въ селі пригода, дослухаєтця: яка, хто жури тця, плаче — и їй наче любо вдивлятися, обміркувати тутъ, — и дивитця и слухає вона такъ, що ніби їй не

жалько, що серце бо́літь, а жалько, що чоловік нікчемень у світі, и говорить-було: »Отсе люде! що той розумъ людський!«

Стала вона якась холодновата, спокійна, хочъ и сумна, и смутная.

»Боже мій, Катрусю!« згадаю їй: »якъ колись — що ти за весела була!«

»Була весела«, одкаже, »бо перше було жити легко у світі, якъ дурному зъ горі бігти.... Тутъ мині дещо нахватилося — зупинило мене. Спитала я тоді: що-то за життя наше? И на що чоловік живе? По що у світь родитця?... Живе на мѹку, родитця на смерть! Нічого шукати, ні по чімъ боліти — усє проходить, якъ димъ, усє минає, якъ зіліна....«

Почне, було, такечки говорити, тільки слѹхаємо зъ Марусею. Набонить було холоду своїми словами.

»Скажи мині, Катрусю«, питаю одного разу, слѹхаючи тії мови її суворі: »чи ти вже не любишь?«

Та й сама злякалася, що нагадала їй, а вона всміхнулася.

»Не бійся, не бійся«, каже »я вже не плачу теперъ, я вже не ревнѹю, та й не кохаю....«

»Якъ? вже забула?«

»Ой, Химо«, промовляє: »якъ усє світове минає! И кохання и радощі, и горе — якъ усє минає! Що було намъ дороге надъ дѹшу, бачимо, ажъ порошинка пильна!«

Змагається зь нами, що нема у світі а ні добрихъ людей, а ні правди у людей. »А де ті правдиві? Куди глянуть, що ступлять, то все не по правді. А де ті добрі?«

»Мати жь наша?« кажу.... Перехопіла мене: »Мати, батько, родичі? Та свій своєму по неволі вже брать! А нехай-но въ одну річъ вкохаютьца та впадутьца — побачишь тоді, які добрі и яка правда!«

»О, є у світі добрі люди, є правда!« говорять Маруся.

»Хибá у нашихъ мисляхъ изь тобою!«

»А що се, Катре«, кажу, »се вже ти одна, мабїть, сама-одна певна людина на світі!«

»Що певного у світі? Отъ мині певно те тїльки, що я безщасна....«

Непорушімо вїмовила свої слова.

Згадують такеньки давнєго давна похбване и приплананє. А ми измóвгли. И отсе ні ласкою, а ні жартомъ не визволить її и на хвилину зь того лєдовáтого сýму.

Мати терпіла та плакала мовчки; дармо, б́уло, озиватися до Катри. Батько тежъ слова не ронивъ; тїльки батько одминівся якось. Якийсь поглядъ у єго часомъ бувъ, що я ще въ єго нїколи не бачила... Не постерегла тогó мати, и вже жь не Катря, а щось у єму одминїло. Се я, цікава, сама тїльки я завважила. Ставъ вінъ нїби на виду похмурніший, а ласкавший;

мовчущий якъ перше, а уніятливий; ставъ піклуватий такий, казавъ би ніжний.

Якъсь Кятря, дивлячись у вікнці, промовила: »Усе хмари, усе негода! коли вже те ясно буде! коли теплішъ стане!« То якъ вінъ виглядавъ того ясно! якъ ждавъ на те тепло! якъ ще зъ-вечора виходивъ и дививсь пильно та вважливо округи на небо!

Кятря легко спати стала, не досипала у ночі; а, лучалося, у день засне коло свого вікнця. Увійшовъ одного разу батько дверима грукнувши, Кятря издрігнулася.... Якъ вінъ після того тихенько уступавъ за всіди, або переживавъ на-дворі, на пекучому морозі, щось ніби тамъ роблячи, а нудячись безъ діла, поки довідаецця, що Кятря обудилася!

Якъсь принесла до насъ Пилипиха кожушаночку — хвалилася, що добра. »А справді добра«, казала Кятря.

»Добре, коли бъ и тобі такъ?« говорить Пилипиха.
»Добре бъ и міні«, каже Кятря.

На другий день рано, батько изъ двору поїхавъ, — у тиждень повернувся — ажъ у другому повіті бувъ: привізъ намъ усімъ нові кожушанки. Дає Катрі — якє понуре єго обличчя було и якъ трусилася рука даючи! Якъ вінъ принявъ якось покірно, що вона брала не глядячи що берє, и дякувала.... Якъ вінъ поспішився у місто, коли вона сказала, що тамъ кращі черевіки, ніжъ у насъ!

Чайченка ми не бачили, а ні старбі ёго матері. Часомъ, було, перечуєшь черезъ дівчатъ, що зостріли де, або такъ їхъ на имя згадають — тільки ми й знали.

XIII.

Чую, той мині каже: »Маруся зъ лиця спала«, той менé питає: »Чи Маруся нездужає?« — Пилипиha прийде, говорить, що дочка въ неї вйне, и хвалитця, що хутко їй поможетця, а часомъ по чванливому обличчю біжать слези дрібні.... И самá я бачу, що Маруся за-непадає.

»Марусе, що тобі? Ти чогó-сь журисся?« кажу їй.

»Ні«, говорить, »мині нічóго, и я не журюся.

Катря бачить, слухає — и все їй байдуже. Одногó жъ разу ми сиділи зъ нею самі, я почала про Марусю їй згадувати: що се їй такé сталося, що вона така, а ні-кóли не жалитця, и не бачила зъ-рóду я, щобъ вона плакала. Думати бъ, мати не ласкава, такъ мати й перше була така сама, — а тепереньки тільки що ради не просить: жалко дочку. Я оттакъ говорю, Катря задумалася. Думає, думає, мовъ що пригадає, — та обертаючись до мене:

»А знаєшь, чогó Маруся така стала? чогó Маруся схне? Вона Чайченка любить!«

»Отсе!« покривну. »Щó ти, Катре! схаменись! Та вона знала, що вінъ її не любить....«

»Дарма! та вона ёго кохає! Я не знаю, якъ давно я сёго не зрозуміла, ще тоді.... А потімъ я вже не думала, забула усє....«

»Та по чому жъ ти вважаєшъ? Чи коли вона ёго згадувала? Вона жъ одъ мене, здаєтця бъ, не крилася.... Вона жъ теперъ нікуди не ходить.... А, може, й кохає, та когò іншого....«

»Ёго! ёго! се напєвно. И давно вже кохає. Вона жъ ёго перше насъ зазнала. Памятаєшъ, якъ усї ми тоді, весєлі та дурні дівчата, прибіраючись на весєлля, якъ ми пита́ли въ неї про ёго и якъ вона одъ насъ втікала, якъ не хотіла розказувати и якъ нічого не розказала, — памятаєшъ? А якъ менє пита́ла, чи я справді ёго кохаю? А якъ заступалася за ёго передо мною? Чи усє ти памятаєшъ?«

Тоді я усє згадала собі, и те весєлля, и слова усї Марусини; згадала багáто чогò, що перше знала, та не дбала, — та й самá задумалася: може, вона й справді такъ. А все ще віри мині не ймєтця. Якъ же се я не постерегла бъ того? Очи жъ мої усє бачили дб́ре — де жъ провидливостъ моя непомішєнна? Де мій рб́зумъ б́стрий?

Я хочъ такъ собі не приказувала, та тákеньки думала.

Тільки мині хвилиночка вільна, — я заразъ до Марусі побігла; постукала у вікнєце: »Марусє, Марусє, голубонько! вийди хутєнько!«

Вона виходить, а я до неї тимъ такі́ словомъ: »Мару́се, ти кохаєшь Чайченка?«

Вона издрігнулася и пильно на мене поглянула, тихо ії очи засяли; личко спахнуло румянцемъ, и каже мні: »То що?«

»Правда сѣму, Мару́се? А я Катрі віри не няла, я не думала.... И дуже ти єго любишь? И давно вже?«

»Я за єго умерла бѣ«, говорить, дивлячись поглядомъ своїмъ добримъ, а смілимъ: »Я для не́го бѣ у світі жити рада.... А люблю я єго давно-давно.... за-всіді люблю, якъ знаю....«

»Вінъ же до тебе не залицявсь ніколи, Мару́се? Вінъ до Катрі.... до іншої....«

»Нехай здоровъ буде та щасливий изъ тією, що по-кохає собі....«

»А тобі жѣ, Мару́се? Тобі тільки му́ка, печаль та горе?«

»Хочъ горе,— відъ єго усє прийму за добре.«

»А ма́ти жѣ твоя?«

»Що жѣ ма́ти мо́я? Я ії тимъ не докучаю.«

»Та вона замічає, що ти вінешь, вона тимъ печалитця.«

»Коли бѣ же діялось по мо́й волі, коли бѣ мо́я сіла, то я бѣ румяніла!«

»Якъ же ти заміжъ підешъ?«

»Я не піду заміжъ.«

»А мати стане силувати.«

»Що жь?... ва́жко міні буде.«

»Та вже жь ва́жко за нелю́бного йти!«

»Ні, я кажу́, буде ва́жко, що ма́ти вмовляти ста́не, а я не піду́....«

»Та чо́го жь дожида́тимешь? На яке добро́ впова́ешь?«

»Я нічо́го не дожида́тиму и ні на́ що не впова́тиму.«

»Та вінъ не зна́е и не дба́е, що ти ё́го коха́ешь!«

»Неха́й! Аби́ я ё́го коха́ла.«

»Ли́хо то́бі изъ тимъ коха́ннямъ бу́де та го́ре, а ра́дошівъ я не сподіва́юсь.«

»Ко́ли не суди́лося ми́лого ща́стя, неха́й ми́ле го́ре бу́де.«

»Проща́вай, Мару́сенько!« кажу́ їй.

»Бува́й здоро́ва!«

Провела́ мене́ трóхи, ще попроща́лася, й пішла́ до господа́ тиха́ та ясна́.

А я до-до́му. Иду́ собі та ду́маю: чо́го-то на сві́ті не бува́, аби́ здоро́ва на́ша голова́! И той Ча́йченко! Чи вінъ у барвінку́ купаний, що такъ дівча́ть чару́е? Ко́ли вже на пра́вду йде, то й міні́ вінъ чи одну́ нічку снівся? Вже́ я ходила́ - ходила́ до голови́ по ро́зумь, по́ки схамену́лася.... Поду́мала, зітхну́ла, та й сказа́ла: »Годи́!« — И годи́.

»А що́!« пита́ Ка́тры вь ме́не, всміха́ючись: »чи жь я не вгада́ла?«

»Твоя правда«, кажуть. »Нешаслива дівчина! Жалко мині її дуже! Гірва їй доля судилася!

»Гірво даремне вхати«, промовила Катря, »гірво даремне дожидати, а ще гірше не кохати й не дождати!«

Зь Марусею вона про се не заходила у розмову, хибі такъ, на-вдогадъ, що скаже Катря: »На що те кохання у світі?« — А Маруся: »А коли серце кохає, якъ не кохати?« — Катря собі: »Який прибітокъ зь тихъ любощівъ, — чи жь варті?« — А Маруся: »Не знаю, тільки ніхто не залишить свого кохання....«

Часомъ Катря якъ посміваєтця, часомъ ніби якъ завидно їй чогось стане.

Все вона світомъ нудить, все ні до чого у неї нема охоти, ні до чого жадби.

»Катре!« кажуть їй, »такъ ти діло робишь, голубко, якъ мікре горить!

»Абі-то!« вона мині: »абі день до вечора!«

Мати їй убрання хоробі та пишні купує — вона ледві подивитця: згорне, та й забуде; мати посилá її у гостину — нехай розважитця: вона йде усюди, та й усюди світомъ нудить.

Мати дуже тужила, та ще й страхалася, що буде зь нею. Менé просить: »Не одхóдь ти одь Катрі, покинь усé, ходи изь нею!« Батько нічого не вимовлявъ словомъ, а разь-у-разь, де ми йдемо, ёго скрізь стрі-

немо несподівано. Нічого не скаже, — спогляне на Катрю, и мине.

Катря ще любила гуляти по поляхъ, по степахъ, по лісу. Ходимо зъ нею: я на неї дивлюся, а вона округі, розмови нема. Такі було ходимо, що й птаства не побхаємо.

XIV.

Бродили ми тачечки одного ранку. Погбжий, ясний та веселий бувъ ранокъ той літній, и зайшли ми дуже далеко, аж до печеръ самихъ. А місце дике такє, неоселяне! Білі крейдяні шпилі гиръ лощять на сонці, та міжъ горами котить річка глибока — ні дрєва, ні квіту, ні щєбетання.

»Катре!« кажү: »чогó се ми тутъ прийшли?«

»Ходимъ у печери«, говорить мині, та зъ цимъ словомъ и йде, а я за нею. »Не ходи, Катре!« прошү; вона йде.

Тємно було у печєряхъ зовсімъ и холодъ свїжий понімавъ. Де зъ-вєрху, у горовү розпалину, соянний прбмїнь ронївъ ссяющу стягу.

Катря йде усє далі та далі; вже дүшно мині. »Вернімось, Катре!« Йде далі... Вже ми набрїли те місце, де камяна постіль помостїлася — крейдяний обвалъ, а на ємү мєнший якъ узголбвє. У тїй печєрі нав-

вішки буде такъ, що тільки стати схилівши голову чоловіку невеликого зросту: на стіні хресті вибиті, а передъ тими хрестами на долівці ямка: стоявъ тутъ хтось роби на молитві, ажъ молячись у землю входивъ.

Катря стояла, дивилася и думала, — не впокійна, тривожна... Якъ ирвонé зъ себе коралі дороги — геть одкинула, — тільки вони гурь-гурь розкотилися! Я кинулася збрати: »Що тобі такé, Катре?« А Катря впала коло тіі камяної постелі на коліна, розливаётця слізьми.

»Катре!« покрикну: »що ти робишъ?«

А вона не слухае, не чуе, у слёзахъ великихъ!...

Ледві я її вивела зъ тіі печери на світъ Божий.

»Що тобі, Катре?«

»Вона якъ стала, якъ глянула, — чи жъ пізнати її було! Отъ наче довго тинялася по чужихъ, та разомъ несподівано родину усю свою знайшла: заспокобена та радісна, та сама дивуётця.«

»Химо!« каже до мене: »я у чорниці підю.« -

Я скаменіла, якъ стояла.

»Буде мині спокій«, промовляє, радіючи.

»Въ чорниці!« кажу. »А мати жъ? а батько?«

»Ходімъ до-дому, ходімъ!« перехопила мене: »нехай вже мене виряжають!«

И до-дому поспішила; а я за нею.

Увійшли у хату. Було саме тоді свято; батько й ма-

ти сиділи у стіла́ гово́рячи. Ка́тры імъ вкло́нилася до
нігъ и про́сить:

»Тату, ма́мо! Я піду́ въ чо́рніці, — я бу́ду Бо́гу мо-
ли́тись.«

Ма́ти такъ рука́ми и силесну́да. Ба́тько уста́въ.

»Ка́тре! Ка́тре!« покри́гне ма́ти.

»Я піду́ у чо́рніці«, промовля́є Ка́тры: »ста́ну Бо́гу
моли́тись.«

»Ти жъ въ насъ одна́ дити́на едина́, ми тоббо́ю вті-
ша́тись хоті́ли, а ти насъ ду́маешъ повину́ти при на́-
шій ста́рості!« пла́че ма́ти.

»Я за васъ бу́ду Бо́га про́сити«, ка́же Ка́тры.

»Го́ді, до́чко, го́ді!« мо́вить ба́тько: »Я тако́го сло́ва
щобъ бі́льше не чу́въ відъ те́бе!«

»То ви мене́ не пу́стите?« покри́гне Ка́тры. »Пу́стїть
мене́! Не губі́ть моє́ї душі!«

»Я сказа́въ — го́ді, то й го́ді!« зно́въ мо́вить ба́ть-
ко. »Я ніко́ли тебе́ на се не благосло́вляю!«

»Чи жъ тебе́ Богъ ми́лосе́рдний при́йме, я́къ роди́-
те́лі не благосло́вля́ть, мо́я дити́но?« вмовля́є ма́ти.

»Пу́стїть мене́, не губі́ть моє́ї душі.... Я піду́, пу-
стї́ть мене́!...« сло́во одно́ Ка́трине.

Зъ то́го ча́су усе́ про́силася у чо́рніці, про́силася та
пла́кала. Ніку́ди вже не йде — сиді́ть у ха́ті, пла́че.

Ти́ждень збі́гъ.

Одно́го ра́нку проки́нулися ми — нема́ Ка́трі. Де вона́?

Я клічу — не озивається; я кинулася скрізь шукати, шукає й мати — нігде нема: ніхто з сусідь не бачивъ.

»Десь пішла проходитися«, кажемо, а самі вже не опевняємось, вже серце мре.

Нема Катри и опівдня; вечіръ, нічъ — не вертається. Яков-то було матері перетривати; яков їй було батькові оповістити. А батька той день дома не було. Якъ почувъ вінъ, біленький ставъ, зовсімъ біленький....

»Коли?« спитавъ.

»Вчора ранесенько, — прокинулися, вже її нема! Усе своє покинула, пішла!« вбивається мати.

Батько кбні запригъ свіжі й поїхавъ заразъ. Два дні ёго не було, на третій повернувся наче зъ-підъ землі.

»Нема?« питає мати, хоть ще здалека ёго самого побачила, и заплакала.

»Нема«, одказавъ.

Ще шукали, ще питали — не чутно ніде, ніде нема її, якъ у воду впала.

»Де жъ вона пішла? Де вона поділася?« разъ-у-разъ говорять мати. »Мбже, десь у великій пригоді, мбже....«

Батько нічого свого не каже.

Нема у світі гірше, якъ та невідомість, непевність: що ні заспокоїтьця, ні зажуритись добре на дасть; та-кеньки ми жили. Що години Катрю ховали, що години знівъ надію складали, що Богъ її у всёму допомбже и на добре виведе.

Говоримо, було, изъ мамою та згадуємо, батько слухає — бровою не сдвигне. Приходили разь-пó-разь люде одвідати насъ, а найбільшь тихъ молодіць-жалібниць убігало, що вони, було, въ насъ и нащебечутця, и наплачутця.

Дуже судила насъ Пилипиха навчаючи, що самі провинили, а ще дужче журилась самá нашою напастю. Дуже тяжко смутовала Маруся.

Пережили ми осень и зиму; діждали зновъ весні. Чують було чимало для нашого жахання й сподівання. Прочуємо, що десь тамъ, въ повіті, бачили дівчину, нікому незнаєму — батько іде питати, об'їжджає округи шукуючи. Прочуємо, що десь мерлу знайдено — іде батько на неї подивитися; чи утоплену понято — іде батько її побачити. Певности дожидаємо — плачемо; дознаємось, що не вона — дякуємо, раді, — и зновъ плачемо та сумуємо, що її слідъ запавъ.

Коли кличуть одного рана батька й матір'я до священника. Мати й налякалася, и зраділа, и заплакала.

»А по що-то?« пита тогó дяка, що за ними прийшовъ. »Коли знаєте, скажіть намъ, голубчику!«

»Міні батюшка нічого не признавався, то я й не знаю нічого«, одкаже дякъ.

Такий бувъ справді, що самъ собою не знавъ нічого сінько, и голівка въ ёго була така малесечка, якъ зернятко.

Приходять батько й мати до священника, а вінъ імъ каже: »Дитина ва́ша жи́ва.«

»Господи́ Бо́же мій до́брый!«

Роска́зує тоді́ свяще́нникъ, що вона́ вже въ манасти́рі да́лекому, ажъ підъ Києво́мъ де́сь, и отсе́ листъ ё́му пи́шуть зъ то́го манасти́ря, що така́ дівчи́на зъ ва́шого села́ прийшла́ у нашъ манасти́ръ и зоста́лася, ма́ючи вели́ке жада́ння чорни́цею бу́ти. А роспита́ли въ не́ї, що роди́телі́въ ма́є за́можнихъ, то неха́й роди́телі́ оджа́лують і́й де́-що на прожиття́, бо всели́лася вона́ у і́хъ въ таки́мъ убо́жестві́, що й не сказа́ти. Чорни́ці, яки́ милости́ві, здарува́ли і́й що-мо́га; а ще неха́й роди́телі́ не забороня́ть і́й спаса́енія, бо се тяжкий́ грі́хъ імъ бу́де, и неха́й присила́ють дочці́ сво́є благослове́ніе. »Мо́лимося Бо́гові« , пи́шуть, »а васъ про́симо, щобъ напу́титъ и навести́ роди́телі́въ на до́бри и хоро́пі́ мислі́ та вчи́нки.«

»Пи́шіть дочці́ благослове́ніе«, ка́же свяще́нникъ; »не спо́ртеся, не відмага́йтесь — все рівно́ і́ не ве́рнете, а жалю́ наро́бите, и грі́хъ вамъ бу́де.«

»Не ве́рнетця́ вже!« пита́ мати́ та пла́че. »Ніко́ли́ вже не мо́жна?«

»А вже́ жъ«, одка́зує свяще́нникъ. »Пи́шіть благосло́ве́ніе.«

»Хай же́ і́ Богъ благослови́ть, мою́ дити́ну!« про́мовила́ мати́. »Хай Богъ і́ благослови́ть!«

А батько стоїть — не говорить.

»То й добре«, хвалить священникъ, поглядючи на батька. »Я такъ и напишю, що батько й маїи благословляють.«

»Ні«, озв'явсь тоді батько: »за мене, за батька, не пишїть, батюшка, — я не благословлю.«

»Якъ же? Та се гріхъ тобі великий!« страхає священникъ.

Батько зновъ нічого не говорить.

»Годї, годї вже!« вмовляє священникъ.

Батько усє нічого не говорить.

»Напишю, що батько й маїи благословляють.«

»Ні, батюшка, батько не благословїть ніколи — се наїпишїть, коли хочете: правда буде. Щасливо!«

Уклонївся, та й до-дому побравсь.

Маїи не просить, не озиваєця — тїльки плаче та тужить.

»Що жъ се такє?« говорить священникъ до маїери: »Чи жъ такъ рїдну дитїну покинете на вбожество, якъ сироту?«

Маїи заразъ кїнулася до-дому, до батька за грошїма; а батько хоч самъ не казавъ давати, та й не заборонявъ. Зїбрала маїи гроши, заразъ однесла священниковї, щобъ переславъ Катрі.

»Се добре«, каже священникъ: »колись, мѳже, вїнъ и поблагословїть, а теперъ напишю, що маїи благословила.«

А тутъ люде прочули, идуть — радіють — до насъ: »Дочка ваша жива! Дитину вашу Богъ береже! Чи вже чорницею? Чи дуже далеко? Можно одвідати, хочъ и далеко. У доброму місці знайшлася. Може, вашу дитину такъ Богъ допровадивъ.«

Мати до усіхъ озиваетця то жалемъ своїмъ, слізьми, то словомъ, — батько ні до кого не озветця. Хто-сь зъ людей ёму каже: »Ваша дочка«. — »Въ мене нема дочки«, одмовивъ. »Ваша дочка чорниця«. — »Въ мене нема дочки«, зновъ одмовивъ.

Тижнівъ у три, одібравъ священникъ зновъ листъ, що дякує Катря батька й матірѣ за ласку и за грѣши, и просять, щобъ її не забували.

»Якъ же їй тамъ? добре? Чи здорова?« тсе мати питалася.

А священникъ каже: »А вже жъ!« А дякъ: »Хто се знати може? Вона тамъ, а ми тутъ.«

Не сподіваючись Катрі, стали ми жити у тихому, а невгавучому смутку. Старій батько сивіє; на високому чолі морщина у всю довжъ лягла, глибока та понура.

XV.

По усіхъ тихъ випадкахъ та бідяхъ, мати якось стринулася изъ Чайчихою: заплакали обидві, та зъ того часу почали зновъ одна до'дні ходіти та въ-күпі горю-

вати. Частішъ ходила до насъ Чайчиха, бо мати все недугувала. Зійдутця, згадають давне — та й смутують. Прийде й Пилипиха.... Була и въ неї свой журба, та ніколи вона не жалілася, и зъ рбду не плакала. Отсе, якъ бачу її, прийде, було, сяде вище усіхъ, поглядає, наче судить судомъ, и розказує:

»Моя Маруся віне. Нічого їй не міло. Вбіраєтця не гляючи, що берє на себе. Міжъ дівчата не йде; за гуляння байдуже їй. Теперъ сватає Похиленко — не хочу! »А якъ ти«, кажу, »не хочешъ добробоїть, то я те-»
»бє силою віддамъ«. — »Оддайте, та ви мині, мамо, світъ»
»завяжете, — и мині, и їмұ. Не буде у насъ въ хаті»
»ні любви, ні ласки. Я єго не знаю, и не кохаю, и»
»не буду.... Згляньтесь хочъ на єго, за що доброму на-»
»рубкові світъ завязати!«

»Що жъ«, кажу, »и ти хочешъ у чорниці? и ти мене думаєшъ при моїй старости покинути?«

»Ні, мамо. Пбоки васъ Господь на світі держить, я васъ ніколи не покину.«

»Може, когб любить та боїтця признатись«, говорить мати. »Може, якого сиротұ вбогого покохала.«

»Питала я: »Хтб тебе зъ умұ, зъ рбзуму зводить?« —»
»Ніхтб мене зъ умұ, зъ рбзуму не зводить.«

Змбвкне Пилипиха, зажуритця, не хїлячи голові; а мати зъ Чайчихою про долю, та про безталання світовє почнуть, а зведуть усє на дітбкъ своїхъ.

»А щб, Марусе, голубко«, було кажú їй: »щб тсе у світі рббитця?«

Вона осмíхнétця минí.

»Якъ ти живéшь, Марусе?« питаю. »Чи усé любишь такъ сáмо?«

»Такъ сáмо«, одкаже.

»Мóже, вінъ хúтко ожéнитця; ёго мáти усé плаче: оженись, та оженись! Хвалилася, що обíцавсь, — оженись....«

»Нехай ёму добре бóде! Нехай щасливо!«

Тáкеньки, було, и розмовляе зо мною, часомъ спíвае, ласкава та ввiчлива.

И Чáйченко зновъ мiжъ нашу чéлядь уявився. Такий сáмий, хорóший, мóже, ще крáщий, — бо якъ хорóший та любий поболíе, абб потерпíть, мiцнiй до ёго дурнé сёрце прилягае.... Зновъ вінъ до всiхъ привiгний, зновъ зо всiма говорить, и зновъ нiкого не кохае. Удовá ёго люблена тодi вже звiнчалася зъ якiмсь шинкаремъ.

Маруся бáчить ёго. Розмбви зъ нимъ не шукала, не наvertsалася ёму на бчи. Хтб пiзнавъ, що кохае ёго! Тiльки румянити стала, якъ ставъ вінъ бувáти.

»Отсе ти румяниéшь....« кажú.

»А мáти усé говорять, що занепадаю. Пiду — нехай побáчять менé румiну.«

»А чо́го усé ти смутнáя?«

»Не весело, Хімо.«

»Ти усé імъ печалился, — а чо́го? Ёму́ у світі не гіршъ, якъ иншимъ живётця!«

»Ёму не добре!« вимовить, и на лиці побіліе.

Якось розмовляли та радилися у насъ въ хаті Пилипи́ха, Чайчи́ха й ма́ти; коли Чайчи́ха и ка́же удові:

»Дуже ми́ні ва́ша дочка́, Мару́ся, ми́ла: коли-бъ ми́ні таку невісточку Госпо́дь пославъ!«

А Пили́пи́ха ка́же: »Вя́не мо́й Мару́ся!«

»Та і́й, здаётця, трóхи полúччало, — бу́де здоро́ва!«

»Не кажіть, полúччало: вона́ вя́не!«

»Мій Я́ківъ до́брый па́рубокъ«, зно́вь Чайчи́ха го́врить. Я та́ки ёму́ одъ Госпо́да сподіваюся до́лі. Те́перъ вмовляю ёго: »Сину́ мій, одру́жися!« — »До́бре, мо́й ма́ти«, одка́же: »одру́жýся, чи не вья́снитця ми́ні зъ хо́ршою лю́диною!« На́ що жъ ми́ні кра́щої пита́ти ёму́, якъ ва́ша дочка́? Кажіть ми́ні, голúбочко, кажіть ми́ні до ва́сь старо́сті сла́ти!«

»Мо́й Мару́ся не схóче, — я си́ловати не хóчу.«

»Та хочъ поспита́йте і́й, лю́бка, хочъ поспита́йте!«

А ми усé те зъ кімна́ти чу́ємо зъ Мару́сею и чу́ємо, якъ Пили́пи́ха вимовила: »До́бре, я поспита́ю!« Якъ вийшла до садку́, и клі́че Мару́сю.

Мару́ся тоді уста́ла одъ шитва́ сво́го, йде. Я і́й за ру́ку: »Мару́се! о́тъ, диво!«

»Яке́ диво, — Хімо?«

Увійшла у хату.

»Марусе!« пита її мати: »Чи ти підешь за Чайченка за Якова?«

»Підү«, одмовила.

Пилипиha ажъ рүки зняла у-гору — здивовалася.

Чайчиха радіє такъ, Бже мій добрий! усіхъ обнімає, цілує, плаче та дякує. И мати вітає, добрить; а смутнішь їй, мабіть, стало, — мабіть, згадалося.

»Се ти мині корісса, дочко, чи по своїй любові за ёго йдешъ?« пита Пилипиha.

»По своїй любові, мамо.«

»Давно се ти ёго любмишь?«

»Якъ ёго знаю, мамо.«

Більшь Пилипиha дочей не питала, тільки промовила:

»Я не бороню тобі, дочко!«

Почали умовлятися та почали радитися: почалося за віно, за весілля.

Заручили їхъ. Гуляло багато людей на заручинахъ. Вінъ бувъ до неї привітний, якъ до іншихъ, трохи смутний, недбалий. Вона була сповійна та ясна.

Ставъ вінъ до неї ходити що вечора. Иде до неї — не спішитця; прощаєтця зъ нею — не забаритця.

»Марусе!« говорю: »отсе ти за ёго заміжъ йдешъ, чи жъ тобі не приходить на думку, що берє вінъ тебе не по великій любові-коханню?«

»Знаю«, каже, »що вінъ менє не кохає; се я давно

и добре знаю, — та вінъ менé и не цураєтця. Вінъ до мене приходить, говорить.... Я ёго розважати́му, я ёму догождати́му, — веселі́нь ёму́ у хати́ буде зо мною́, якъ теперъ самотно́му. <

>Тру́дно та́къ жити, Мару́се! Щобъ ти коли́сь не ка́ялась! <

>По чо́му ми́ні тру́дно бу́де? Чого́ ка́ятись? Я ні́коли не думаю: тру́дно, чи ва́жко ми́ні бу́де; якъ бу́де, такъ и бу́де — я перетрива́ю; я роблю́ якъ ми́ні моé се́рце чу́е, що́ лу́чче. <

XVI.

Повінчали їхъ въ осení.

Ми́ні бу́ло тоді́ ва́женько. Усе́ бу́ло кажу́ собі: дурна́, дурна́ голова́, нерозу́мна! Усе́ бу́ло мірку́ю и обми́ркую до́бре, — а не помага́етця.... Почала́ я тоді́ час-ти́шь до Мару́сі ходи́ти — ле́гше, на́че, ми́ні ста́ло. Оди́н, що́ Мару́ся бу́ла ми́ні за́всиди́ до́бра, а дру́ге, що́ ціка́вість мо́я: якъ-то вони́ живу́ть изъ со́бю? Почала́ я до нихъ уча́щати.

И, бу́ло, якъ не при́йдеши́ до їхъ — суми́рно и со-гласно́, та тільки чо́гось дуже́ вже поря́дно, — отъ, ка-жи́ть, го́сті усе́ сиди́ть, а господа́рівъ и нема́. Нема́, якъ-то бу́ва́ часомъ, чоло́вікъ и жі́нка госте́й вітаю́ть: >А ну, чоло́віче, внесе́и зъ ко́бри, що́ тамъ! < — >А ну́ лишень, жі́нко, часту́й люби́хъ госте́й! < Що́, ба́чиши́,

живуть вони, якъ свої, и все у їхъ въ-куні: бблещі и радіщі, думки и гадки, варты и жарты; чи заговорить одинъ, другий перехопить — докаже.... А молоді Чайченки хочъ и рядкомъ сидітимуть, та була міжъ ними якъ стіна залізна. Чи той підніметця, другий уступає геть, місце дає, — доторкнүтись стерезетця; вона до ёго заговорить, якъ дочка до батька; вінъ до неї — якъ зять до тещи.

Пилипиха сумовала, віддавши Марүсю заміжъ; зъ сүму того занепадати стала.

»Якъ Богъ милує?« пита, було, въ неї мати.

»Самá живу«, одмовить. Того не скаже, що сүмно самій жити, — ні въ світі!

Ходить до дочки и завідно їй бачити, що тамъ безъ неї свої семья

»А щб, якъ дітки ваші?« спитаємо.

»Була у їхъ въ гостіні, то усє гарздъ.«

»Свекрүха вашу Марүсю дуже любить, — якъ свою рідну дитїну.«

»Марүся годить свекрүсі, якъ мині годїла.«

Зъ Чайченкомъ Пилипиха поводилася звичайненько, унятливо, тільки якъ зъ чужимъ-чужісінькимъ чоловікомъ, що нічого ёму казати, ні-объ-чимъ ёго поспитати.

»Мій зять«, говорить-було, якъ отъ кажуть: »далєкий повіть.«

»Отсе въ васъ тепереньки двѣ дѣтѣ: и дочка, и синь«, дѹмае хто уместить, вѣжучи.

»Въ мене одна рѣдна дѣтина.«

Якъ вже старá Чáйчиха її шанувала, якъ вже годила їй — въ неї наче и бчи, и ўха позавішувані. Нїкому вона такъ нїзько, та гордо такъ не клáнялася, якъ тій бідній Чáйчисі, що та, було, нѣчи не досипляе, — дѹма, за щѣ лáски одпáла, та якъ зновъ підъ ту лáску шідійти? Самá такъ намъ признавалася. Далі стрáтила надію власкáвить Пиліпиху: якъ Пиліпиха до їхъ у хáту, вона тихенько зъ хáти, — десть хочъ підъ тїномъ перебу́де. »Дїждѹся, що вона попрощáетця, тоді и увїйдѹ — не можѹ їй докучáти собѣю, не хочѹ собѣю її гнївїти: Бѣгъ изъ нею! якъ-би не вона мене смутїла, то бъ мині такѣ добре життá було зъ ними. У хáті въ насъ любо, мїло! Я вже не знáю, когѣ я бїльшъ кохáю, чи свѣгѣ Якова, чи Марѹсю? И тáкеньки я думáю: чи-жъ се її дѣтина, що такá вона любяча, та прихїльна, ся Марѹся!«

Старá не довго ще пожилá: на другїй рїкъ по весїлю вмѣрла. Не дѹже и болїла.

Якъ її поховáли, Пиліпиха почалá дѣнь-у-дѣнь до дочкї ходїти; до-дому тїльки на нїчъ, а коли, то и ночѹе у дочкї. Дивїтїся веселїшъ стáла.

Зáздросна, та радїсна що зновъ самá зъ дочкѣю, вона багáто дѣ-чого не добачáла довго. Вона не вважáла, що

Чайченко, сливѣ, дѣма й не живѣ, тільки навідуетця; що який вінъ смутній, та нетерплячий, та неспокійний ту рідку хвилину, якъ посѣдить дѣма. Куді вінъ усѣ поспішаєтця? Чогó вінъ якъ на жарині? Чи все те бачила Маруся? Чогó вже не догледисся, якъ кохашешъ!... Маруся нікому не казала; я хотіла якъ-небудь розмову на се навернути, — вона мовчала слухаючи мої ті підходи цікаві, а тиха, добра та ясна у своїй хаті.

Що далі забувалася небіжка Чайчиха, то зновъ Пилипиха робилася похмурніша — важкимъ дѣхомъ стала дихати вона на зїтя. Сперше раділа, що вінъ зъ-дому часто отгожаєтця, а тамъ завважила, якъ єго дожидає Маруся, якъ устрічъ єму виходить. По нїточці до клубочка, якъ-то кажуть, и Пилипиха вже вмічати почала, що дѣма вінъ не говорить и смутѣе, а йде — вибїраєтця зъ господи, то й очи блищать.

XVII.

Якъ йти одъ нашої слободі до Любчиківъ, то при дорозі шинокъ стоявъ, и шинкувавъ тамъ жидъ Гершко. Давно вже все вінъ державъ той шинкъ, самъ старий дуже. Звісно, якъ ті жиди живуть довговічні: посівіе, побіліе, пожовкне, та й тоді ще живѣ, — ажъ ліхо! Такъ и той Гершко живъ-живъ; а тутъ разомъ вінъ и вмеръ. Отъ и одержавъ шинокъ другий шинкаръ зъ нашихъ людѣй, — багатіръ, славили люде, самъ жар-

товлівий и злий, а жінка въ ёго прехорбша, препишна, превесела така, що й часъ не змигнётця зъ нею.

Се було саме тоді, якъ вмерла старá Чáйчиха.

Бáчимо, що вже Пилипи́ха тїжнівъ изó два не виходить изъ своєї хáти и кро́жу нїку́ди, — не бувае и Мару́ся въ неї.

»А щó се ви усé дóма?« питаемо: »Якъ же Господь мїлуе?«

»Спасїбі, дóбре.«

»Ви вже давнєнько у дїто́к не бу́ли у своїхъ, — чи вони́ здорóвенькі? Чо́му Мару́ся не бувае!«

»Въ неї дитїна нездóжае.«

»Та якъ же вона́, молодє́нька, безъ васъ тамъ за-помагаєтця?«

»Неха́й самá собі живє«, промóвила Пили́пи́ха.

»Щó се ви, Богъ изъ ва́ми, голубочко! Чи у насъ зъ ва́ми дїточкѣ́ по́ле засїяно? Вже мїні́ Господь по-сла́в' ли́хо та го́ре — ёго́ Бóжа воля́, а васъ Господь мїлуе, то й шану́йтеся!«

»Я въ своєї дитїни́ нї-за-що! Вона́ мене́ не шану́е, не поважа́е: вона́ мене́ заміня́ла на свекру́ху, вона́ мене́ заміня́ла на свого́ чоловїка. Чи зъ-рóду вони́ коха́ли її, якъ я — ма́ти рїдна, пїтїма ма́ти! Вінъ її не коха́в' — хотїла за ёго, а тепє́рь вінъ до їншої хóдить!«

»Та, мо́же, се непра́вда.«

»Непра́вда? Я вже давнó ба́чу, якъ вінъ зъ дóму

рвѣтця , якъ вона ёго дожидає , стрічає , а вінъ мимо йде — чи гляне. Я стала назирати. Отъ и дозналась, що ходить вінъ у шинокъ. Я перше думала: п'єє ніш-комъ. Кажу Марусі: »Чи ти знаєшъ, що твій чоловікъ »усе до шинку ходить?« Вона зблідла, якъ крѣйда, мов-чять. »Не пускай ёго зъ дому« , говорю їй: »скажи »єму.« — »Якъ я ёго маю не пускати?« одмовляє тоді: »може ёму діло яке.« — »Скажи ёму« , наполягаю. Вона такъ а ні словечка ёму не промовила, якъ вінъ цинювъ. Я її докоряла — вона стояла передо мною, та мовчала. »А, ти віри« , кажу, »материному розуму не ймешъ?« Пішла я за нимъ у-тропі, й назирцемъ ажъ до шинку дохожу побачити ни свої очи й при людяхъ, — може, дочка віри пойме тоді. Дохожу до шинку, де тамъ кўпка яблунь стоить: чую, розмовляє зъ кимъ-сь мій зять — ёго глосъ. А місяць світить. Близче я дивлюся — сидить підъ яблунею молодіця; рукава въ неї за білі локті завасовані, у персняхъ вона срібнихъ, рукамі у станъ хибкий узялася, очи поночі блищать блискучі; слухає, що мій зять говорить, и смієця. А зять мій такі рѣчи до неї промовляє: »Якъ тебє не побачу«, каже, »хочъ годіну, то я зъ нудьги пронадаю, та зъ »тўги: я безъ тебє жити не можу! безъ тебє жити не »хочу! Дарма вже, що ти мене занастїла на-віки.... »Нехай я тїльки оттакеньки до тебе прийду, та гля-»ну, та слово твоє, нехай и неласкаве, почую.... А

»вчѳра« , каже , »вчѳра и позавчѳра я усю нічъ підъ »цією яблунею стоївъ; чи вже ти тогѳ не знала?« — А вона ёму: »Твоѳ жінка молодѳ що каже , якъ не »ночѳешъ дѳма?« и сміѳтця.— »Нічого« , одмовивъ їй (правду одмовивъ!) — »Якъ нічого? »Чи вона жъ тебе »не любить?« — »Не знаю.« — »А чомѳ жъ ти въ неї »не поспитаешъ за се, гѳ?« Гѳлосно засміялася. »Ой, »чоловікъ мій почѳе!« Схопїлася зъ мїсця, поцілувала, якъ вразїла, и зникла. Вінъ клікавъ — рукою махнула. Пішовъ вінъ за нею у шинѳкъ, а я до дочкї: »А »щѳ, чиѳ правда? Якѳ дїло въ ёгѳ?« Дивитця на мене. »Недѳбрий вінъ тобї судївся: тебе їмъ Богъ скарѳвъ.« — »Мѳмо , не гнївїть Бѳга, се ви вже Бѳга гнївите!«, мнї дорїкаѳ дочкѳ моѳ.

»Тодї я усѳ їй розказѳла, що чѳла, що бѳчила. »Ой, »мамѳ, нѳ що, булѳ, вамъ догѳжуватися, нѳ що до »пїтуватися?« — »А тобї лѳчче, якъ дѳрять, любїти?« — »Вінъ мене не обмѳнює.« — »То щѳ вїри не їмѳшъ мнї?« — »Я ёгѳ нїколи не питѳла объ сѳму, чи мене »любить«. — »Не питѳла, чи тебе вінъ любить? Такъ »ти ёгѳ не кохѳешъ, чи щѳ?« — »Кохѳю....«

»Спѳритця та змагѳетця изо мнѳю.... Тѳкеньки, ажъ пѳки вінъ повернѳвся пїзно. Повернѳвся вінъ, а моѳ дочкѳ їде навпротї ёго, двѳри розчинѳє, якъ бѳтьковї шанѳвнѳму, якъ чоловїковї любѳму.... »Якъ вже ти »увѳги на себѳ не мѳєшъ« , кажѳ, »то я свѳгѳ зїтя

»спитаю: де бувъ вінъ до півночи? За якою причиною?
 »у кого?« — Вінъ змішався и въ мисляхъ, и въ словахъ,
 дивитця у-бігъ, а дочка моя: »Годі, мамо! Се ми вже
 »міжъ собою роспитаємось, а вамъ уже часъ спочіти,
 »коли ласка.«

Я вже більшъ нічого не казала, більшъ не слухала,
 середъ ночі до-дому пішла. Не була зъ того часу у
 їхъ, и не буду.«

»А унучечка ва́ша дуже слаба?«

»Не велика тамъ слабість, та велике побивання.«

»Журятця вони́ дуже?«

»Хто вони́? Та зять мій чи й знає, що дитя незду-
 жає — вінъ не питає и не дивитця.«

»Не відрікайтеся дітокъ, любко«, про́сить вже ма́ти
 Пили́пиху: »не відрікайтеся втіхи своєї!«

»Я сама собі раду ра́жу«, одка́же на те Пили́пиха.

»Подаруйте вже дочці своїй: вона́ жъ єго́ дуже такъ
 любить, Якова!« го́ворить ма́ти.

»И я її дуже люблю!« одказала Пили́пиха.

»Хочъ я вже одвідаю Мару́сю«, кажу́ ма́тері, та й
 пішла до неї.

Мару́ся сама́ була въ хаті, сиділа на ла́ві, хитаючи
 въ обіймахъ недужу своєю дитинку.

»Бо́же поможи, Мару́се!« вітаю її.

»Спасібі. Сідай, Хімо.«

»А що́ дитинці?«

Вона глянула на дитинку й одмовила: »Терпіть малесеньке.«

»Була въ насъ твоєї ма́ти, Мару́се«, кажу́.

»Яка вона була? що говори́ла?«

»Не хоче до тебе ходіти; казала: не буду.«

»Сму́тно ми́ні те́«, промовила Мару́ся.

Я вже більшъ нічого не говори́ла за се, и пита́ти ні обь чимъ не пита́ла.

Почали ми тиху розмову — згадування. Згадали наші забавки давні, дитячі, — пригадали й дівочі безсумні часи.... Не зводячи очей з дитинки своєї, Мару́ся розмовляла изо мною, хитаючи недуженьке.

Чайченко усе не приходивъ, а вже вечори́ло. Вже пізно — вінъ не приходивъ. Вона ёго дожидала любо: що тамъ шурхне, шелесне — прислуха́етця пильно; стіхне усе зновъ и нема́ нікого; вона не зітхне навіть, зновъ дожида́е.... Я й пішла́ такъ — не бачила ёго, не поверну́вся при ми́ні.

»Скажи́ мату́сі мо́й, що прийду́ до не́ї, якъ мо́я дитинка трю́хи оду́жає«, просіла мене́ Мару́ся, проща́ючись.

А тутъ у кільки днівъ занедужала Пили́пиха. Покликали ми до не́ї усіхъ знатни́ць и лікаро́въ; зда́етця нікому́ не візна́лася і́ї недуга, яка́ була́. Въ не́ї нічого́ не боли́ло, казала́ вона́, тільки́ ходіла́ усе́ кво́лій та кво́лій, по́ки не збу́лася́ си́ли сво́єї — тоді́ лягла́ вже, знемо́глася́ и лежала́ пону́ра.

Маруся приїхала зь дитинкою — дитинка ще не зо-
всімь одужала, — усє ще квіліло кришеня́тко. Я памя-
таю добре те время, якъ, було, у-ночі не спимю усі,
а ўлиця, село у сні, и всюди тихо. Заквіліть дитя́т-
ко, схілитця до ёго Маруся го́йдати, а Пили́пиха блис-
кучими очіма вь оббхъ вдивля́етця. Вона не всипля́ла
ночєй и хвилиночки. Якъ Маруся вже не падала коло
неї, якъ Маруся не годіла їй, — не пригорну́лася вже
ма́ти до неї ніко́ли; ніко́ли не всміхну́лася ласка́во до
са́мої смєрти своєї. Що, було, Маруся про́сить: »Ма́мо,
чо́го жу́ритесь? чо́го, ма́мо, не дба́ете о здо́ровья́ своє?«
Вона не прийма́ нічо́го того́. И отта́нне сло́во її було:
»Лучче«, мовля́ла, »обра́женому вме́рти, ніжъ такъ на
світі жи́ти.« И вме́рла.

XVIII.

Округі насъ діялось, чулось, велося. Що ра́дошівъ,
а що журбі зважали ми зь бо́ку; скільки поженилось
на селі, заміжъ повиходило, народилося, вме́рло. Якъ
радо́ці промина́ли и журба́ втихала, якъ одно́ по дру-
го́му настава́ло усє новє́ у люде́й, — ми жъ усє жили́
зь своєю́ старо́ю ту́гою.

Ба́тько усє ходивъ по доро́гахъ и верта́вся сиві́ший
та похму́рні́ший; ма́ти усє смутні́ла и слабі́шала.

Одъ Ка́трі вісти́ були́ рідко, та й то не широкі́.

Отсе, було, напросить мати священника, щобъ туди написавъ та спитавъ про здоров'я й життя, то й одпіше Катря на три листі однимъ листочкомъ своїмъ: »Здорова«, напише: »Живу, Бѣгу молюся за свої гріхи и за ваші.« Скільки-то слізъ виливалося матусинихъ слухаючи, а опісля згадуючи, скільки благалося благословення!

У Марусиній хаті ще гірше повелось: що далі, Чайченко зовсімъ дому одбився свого. Шинкарка нимъ такъ ужé заорудовала, що вінъ у неї підъ тиномъ шинковимъ днѣе и ночѣе, а щобъ шинкаръ не мавъ на ёго призри (бо ревнивий шинкаръ бувъ), то потрѣху почавъ Чайченко й пити. Бачили вже ёго й п'яного люде, а не дурно те жъ кажуть: »Що въ тверезого на умі, те въ п'яного на язиці«, — вінъ не встерігся, міркнувъ тамъ якесь слово, чи друге, до шинкарки; хто-сь цікавий підхопивъ та розславивъ по селу, — отъ и поговоръ ставъ недобрый. Тоді усі до Марусі молодіці зъ питаннямъ, та зъ жалощами, усі старі бабі зъ радами та зъ наукою. Тільки Маруса на усі питання и жаління и на раді усі: »Вінъ мині добрий и любий; я ёго надъ усѣ въ світі шаную.« И жалібниці и порадниці образилися, — покинули Марусю: нехай же терпѣть, коли така! Ніхтѣ й одвідати не одвідає. Тільки й ходили до неї, що мати да я; ми — частенько.

Одного разу підхожу горѣду стѣжкою до хати, — се

було у свято, — ажъ дзвінкій рѣгить такий чути, що такъ и розкбчуетця. Гбсті въ неї якісь?

Дохожу, уступаю. За столómъ сидять Маруся и Чайченко, и гбсті — молодиця и чоловікъ. Щб-то вже за молодиця була красовиця! Я її варазъ пізнала, хочъ нікоби не бачила. Була чорнява, въ румянцяхъ, білолиця, уста червоні сміютьця, очи радісні, убрана світло, — змалювати бъ таку та дивитись, не впускаючи зъ очей, та самбму всмїхатись на ту красу сміливу та веселу. Тільки отті брбви її висбкі, — изрощені вьюнкою чорною гадючкою на чолі білому, чорніли, — щось недобре вщували. Побучъ зъ молодицею, одъ вікна у збтінку, сидівъ чоловікъ плечистий, приземковатий, зъ чбрнимъ щетинастимъ усомъ; чбрне волбсся посівіло въ ёго космами; одъ лівого виска вінъ чорнявий, якъ гракъ, а зъ-виду дивівся вінъ зъ-підлоба, абб зъ боку, наче когб підглежувавъ злими очима своїми.

Маруся, почастувавши усіхъ, одійшла. Я въ неї и питаю: >Хто се въ васъ, Марусе?<

>Шинкаръ изъ жінкою.<

>Чи давно се ходять вони до васъ?<

>Се у-перше прийшли сёгодні.<

>Якъ се здумали вони?<

>Та шинкаръ схотівъ неодмінне до насъ.<

>Чогб-то?<

>Каже, мене забачити.<

»А ти жь до їхъ підешь?«

»Та ще не знаю, Яківъ ще не казавъ нічого; якъ Яківъ міні скаже.«

Спокійна собі, люба — отъ наче вона безъ жодної думки важкої по квітчастому полю прохочає вечоромъ тихимъ та теплимъ.

Чайченко сидівъ изъ гістьми дуже смутний, зітхавъ часто; шинкаръ поглядавъ на ёго — не ласкавий бувъ поглядъ той: неначе яка йскра спахувала зъ чорного ёго ока.... Шинкарка усё всміхалася.

»На що пьешъ багато, не пий!« озвалася вона до шинкаря, (а вінъ чарку за чаркою випивавъ).

»Чому не піти міні? Уп'юся, менé люба жінка доведе до господи.«

»А якъ не схочу?« задзвиніла вона, жартуючи.

»Не схочешь?« каже; а самъ її міряє поглядомъ — яка. »Абб жь хто тебе запитае, чи хочешь?«

Чайченко, слухаючи се, важко зітхнувъ и на шинкарку смутнёнько дивівся, а шинкаръ на ёго пильно. Маруся вже заговорює, питає, частує — не звівъ очей шинкаръ зъ Чайченка; ажъ той самъ схаменувся, самъ ёго поглядъ на собі почувъ, — тоді шинкаръ очи въ землю вривъ.

»Хутко у васъ празникъ«, говорить Маруся до шинкаря: »гостей же до васъ, гостей!«

»Дякувати, менé добрі люде не забувають!« одкаже

шинкарь. »Не такъ за мою щирість, якъ за те, що жінка хороша, славляють, — то прихильному приятелеві мило подивітися на мою кралу!«

Та й засміявся, а такеньки засміявся, що й шинкарька тріхи стрепенулась.

»А вашъ братъ у-другихъ, чи здоровий вінъ зъ молодю жінкою?« питає зновъ Маруся.

»Помяніть ёго душу, шанівна хазяечко! Хибá ви ще не чули? То-бъ я вамъ давно вже повістивъ! Жіночку ёго молодю взято й завезено кудись.... А вінъ втопився.«

»Якъ? Бóже мій! Бóже мій! Бідна жъ вона людина!«

»Чого бідна? Вона у розкошахъ теперъ, їй ще покращало у світі.... Ну, якъ на мене, то бъ не такъ було: я бъ не втопився, а ні повісився бъ самъ-одінъ, а хибá вже въ-купці зъ коханкою!«

Схиливъ до своєї жінки, окомъ искривъ.

»У-двохъ, кажуть, и вмірати охитнішъ!« додавъ.

Сумно стало. Мова не мовилася.

Стали гóсті прощатися, и побрались до-дому. Йдучи шинкарька озирнулася на Якова и махнула якось ёму рукою, то-бъ-то незнарошне. Шинкарь вхопивъ її за руку: »Гóді махать, порá перестати! ходімъ изомно!«

»Отсе! не дасі добре и зъ хазяйкою попрощатися«, засміялась ёму шинкарька. »Чи ти мене загубіти боїся, якъ тую гóлочку?«

»Коли загублю, то вишукаю, бувай на тому певна, голубко моя сіва!« відказав їй.

И пішли до-дому. Вона, йдучи зь нимъ, щось щебетала и сміялася, брала єго за руку; обернула ще до насъ, крикнула: »Бувайте здорові!« Шинкаръ ишовъ не оглядаючись.

У кільки день ми перечули через людѣй, що счинилася свάρка міжъ шинкарѣмъ и Чайченкомъ, и що вигнавъ шинкаръ Чайченка зь шинку. А счинилася таа свάρка за те міжъ ними, казали, що ставъ шинкаръ свою жінку зневажати; вона усє оджартовувалася, сміялася, а Чайченко не перемігъ свого сєрця, уступився, — мабїть, вже у єго бринїло. Якъ-жє сцепїлись вони — така буча збїлася, що лєдві розняли їхъ. И казавъ шинкаръ Чайченкови: »Не приходь«, каже, »у шинокъ бїльше!« А Чайченко кричїть: »Чому?« — »Не приходь у шинокъ«, зновъ такъ-само єму шинкаръ говбрить. — »Чому?« — »А то прийди!« промовивъ шинкаръ.

Люде вже їхъ розвели и за Чайченкомъ дєвери зачинїли.

Шинкарка, кажуть, дуже блїда була. дуже; хочъ и не втеряла на той часъ ні хїсту свого, а ні всміху. Шинкаръ же весєлий такий, розвеселївся и жарти піднявъ, повїстки роспорбшивъ — таке!...

А Чайченка зь того грбму нїде не бачивъ нїхтб.

Я приходжу до Марусї: »Чи все гараздъ, Марусе?«

»Чоловік нездужає, смутно вона міні одказала.

»Коли се він занедужав?»

»Та вже три дні. И не їсть, и не п'є.»

А вже по тій сварці три дні вийшло.

»Та де жь він?»

»Лежить у кімнаті.»

А він тоді кличе: »Маруся!»

Вона схопилася, кинулася до ёго.

»Хто се до нас прийшов?» питає.

»Се Хіма прийшла мене одвідати.»

Нічого більш не казав и не питав. Маруся до мене вийшла.

Я тоді їй говорю:

»Маруся, чи знаєш ти, що позавчора було?»

»Не знаю. Що було? Яків повернувся недужий. Вчора вь-ранці прибїгла шинка́рка, задїхана уся, до мене:

»Нехай Яків не приходить, бороню ёму—вь нась бі-

»да! Чуєш?»—не приходь, бороню тобі!» крикнула на

Якова, »вь нась біда. Мій буде казати, що у ярма-

»рокъ иде, що до приятеля иде,—не йми віри, не при-

»ходь.» И побїгла від нас. Я більш нічого не знаю.

Мині сумно, и боюся, що ёму буде недобре!»

Змовкли ми, та й сидим собі мовчүці. Багато дє-чого міні й чулося и згадувалось!...

»Жаль!» кажу: »жаль, та не вернетця!»

»Чого жаль?» спитала Маруся.

»Життя молодого, віку загубленого дарма.... Чи я жь вже тобі не казала, чого жалко?«

»Мині не жаль нічого«, говорить.

Зновъ змѣвели — сидимѳ. Вже вечірѳ пізний. Дітки по-снѳли, сплять спокійно сині малѳнькі, а на горѳді вітерѳ шуміть вѳрбами, на-дворі чѳрно; блискавиця поблискує.

»Куди тепѳрѳ підеш у негоду таку?« каже Марѳся; »заночуй у мене.«

А вже дощ гурчїть, гурчїть и грїмѳ, и блискавиця, й вітерѳ.

»Добре, зостануся — заночую вѳ тебе.« И зосталася.

Чайченко лежавѳ неспокійно, вѳ тривѳзї, на лїжку, — зітхавѳ усѳ; Марѳся прислухалася, а до ѳго не ввїхѳдила: не насміла бїднесенька. Разѳ, чи два зѳ-вѳчора вінѳ покликавѳ її, спитавѳ: хто вѳ хатї вѳ неї; на́че забувавѳ, що я прийшла. А що далї вѳ ночї, то все частїшѳ, частїшѳ її кликавѳ, и все каже: »Хто-сь прийшовѳ до насѳ!« — »Нема́ нікого.« — »Хтось прийшовѳ: я чувѳ — у-дверї стѳкнуто; хтось підѳ дверима, — відчинї!« Вона́ одчинить, — нема́. Трошки згѳдомѳ, зновѳ її шле: »Підѳ воритьми хтось стоїть!« то: »Підѳ вікномѳ хто-сь добуваѳетця!« Вона́ усѳ вихѳдила дивїтись, вкликала, дожидала, — нікого не було́ цілу нічѳ тѳю чѳрну, вітряну́.

Минї почѳлося, що Чайченко плакавѳ; Марѳся не спала, хочѳ до мене й не озивалася словомѳ.

На світінні, чуюмо, стукають тихенько, тамъ мицнішъ. Маруся вибігла; я за нею. »Хутче, скорішъ!« гукавъ намъ у-слідъ Чайченко.

Одчиняемо ворота, а підъ ворітьми шинкаръ.

»Здорові були!« до Марусі. »А де вашъ чоловікъ?«

»Дома.«

»Коли бъ ви до мене ёго викликнули, коли дома вінъ.«

»Вінъ нездужає, лежить.«

»Не можна й подивитись на ёго?«

»Не здужає. На-що се вамъ такъ кінче ёго треба?«

»Я ёму изъ ярмарку доброго гостінця привізъ. Нездужає, кажете? А я, може, ёго де стріну по дорозі! Щасливо!« Швидко пішовъ, швидко.

Маруся розказує чоловіку. Вінъ не дає своїмъ питаннямъ промовляти їй; велівъ їй ще та ще розказувати: Вона розказувала.

XIX.

Ще хмари чорні, важкі волокнісь по небу, а тільки зъ краечку рожево зорялося одъ східъ-сонця. Ми вже й не лягали спати. Ранку дїждали,—я беруся до-дому йти. Попрощалася, пішла.

Се було въ неділю. Бачу, идучи, що коло шинку людей скупчилося багато, гемонять такеньки. Близче схожу — жінокъ бачу тутъ, и бачу — ще їхъ біжить до-

рогами; бачу, двѣри збитіи виносять зъ шинку.... »Що-то такє?« питаю людей. — Шинкаръ зъ жінкою забився! Почали мині усє росказувати молодіці; тискають мене подивітись на оббѣхъ.

Оббє на долівці лежали, сплосчені кров'ю. Въ неї ніжь у пєрсахъ великий стримівъ; рукамі вона єго якъ стиснула за шійю, такъ и замєрли рѹки — виплись. Сорочки на їхъ порвані, подрані, намісто її розсипанє у крові: дѹже, мабїть, вона одбивалась. Вона єго задушила, видно, — бо не було на ємѹ нїякої порази, и лежавъ вінъ счорнівши. Вона лежала біла-біла, зъ чорними бровами. Якъ прийшли чоловіки до шинку, — зачинєно; почали стѹкати, — не відчиняють. Надійшли ще люди, бачать — щось не певно; вибили двѣри, а вони оббє лежать....

Я метчїй до Марусї.

»Божє мїй правїй!« промовила тїльки Маруся.

А Чайченко вже кричить: »Хтє прийшовъ до насъ?«

»Лїхо сталосєя«, кажѹ гєлосно.

»Якє лїхо?«

»Забився шинкаръ зъ жінкою.«

Тїхо.... Ажъ-бсь увїйшовъ вінъ до насъ у хату білий-білий! »Щє, що?« питаєтця. Самъ шапку хапає, свїту на себе вдяга. Маруся біля єго.

»Правда сємѹ?« запитавъ вінъ Марусї.

»Правда«, промовила Маруся.

»Я на свої очи обохъ бачила«, говорю ёму.

»Я сама підү подивлюся , Якове; ще розпитаюся!« заговорила Маруся.

»Иди, йди, Марусе, та хутко вертайсь. Скажи усю правду! Вертайсь хутко!« Прбсить її, якъ дитина мала.

Маруся побігла. Вінъ дожидавъ, не мовлячи слова, дүху не збодячи, блідий, замліий.

Повернулася вона: »Правда!« каже.

Ставъ Чайченко плакати дуже.

Біда тая зовсімъ ёго скрутила; у голові ёму завернуло наче; почне говорити, то путанину таку, що й не розберешъ. Занедужавъ тяжче, гірше, — тільки живий та тєлий.

Громада тимъ-часомъ дала вже віду справнику. Набігли судські у-триконь зъ бубенцями, изъ дзвониками; по-трбе, по-двоє ихъ позирають зъ воза. Заразъ усіхъ людей зібрали; заразъ де-якихъ повязали. Прислали по Чайченка — ходивъ вінъ до шинку часто. Чайченка тоді гарячка палила; безъ памяти, сливє, бувъ вінъ. Не вважають, — беруть, везуть ёго судити судомъ. Питають: одкази ёго нерозумні, чудні.... Винули ёго у тємну комбру, звязали ёму руки. Марусю жєнуть гєть відъ ёго.

Вона до насъ дітокъ своїхъ завєла — покинула, а сама зновъ таки пішла туди до ёго.

«Не пустять, Марусе!« кажемо їй.

»Я ближче буду до ёго.« Пішла.

Де-яких людей хутко повинускали и оправдили, хочь нікого и не було виноватого, а інші, и багато ще були за сторожею, поки ахь доброї ради не послухали, — тоді й імь вільний шляхъ дали. А рада була така: справника *подякувати*. Хто вже бувъ у бувальцяхъ, то заразъ и зробивъ такъ, не вповаючи на безневинность свою, а хто угинавсь, той сидівъ довго. Раду таку подававъ усімъ справниківъ чи слуга, чи приятель, чи родичь, хто ёго, нічёмного, зна. У чорному кожущку, зъ чирвонимъ комірцемъ ходивъ, шапка кругленька зелена, зъ себе худий, жовтий, очи ямкуваті, зубатий такий! Вінъ радивъ усімъ дякувати, а хто не слухавъ, то вінъ грозивъ, наполягавъ. Справникъ самъ не казавъ нічого, — дожидавъ: цілий день стоїть на порозі, руки въ кишенихъ, на шії чирвона плетена хустка — самъ пикатий, усатий, витрищкуватий, — стоїть та свіще: якусь жовнірську ходу висвіщує. Хибá чай испиває, то перестане, а випивъ самоваръ чаю — зновъ на порозі, зновъ свіще....

Подякувала Маруся — її пустили до чоловіка побачитись. Вона на другий день зновъ прбситця, зновъ дякує, — стали її пускати що-дня. Сидівъ Чайченко тиждень ще, — вона усє ходила до ёго. Грбшей вже не було, стала спрбдувати товаръ. »Отсе добрая жона!« хваливъ справникъ зъ порога, якъ вона проходила мимо ёго.

Вже судь вибірався зъ нашого селá виїздити на-завтра, вже Чайченка випустили були, — коли вишукавсь якийсь родичъ шингарю небіжчику, що скáржити прийшовъ: ніби шингарь колись ёму узивавъ Чайченка »своімъ вброгомъ«, и казавъ, »що тісно імъ обомъ у світі жити!« Зновъ судь судити почавъ; зновъ питáння — Чайченка зновъ узали за сторожу, а тамъ у два тижні повезли ёго у мѣсто, посадили въ острозі.

Маруся за нимъ пішла. »Прощавай!« каже мині.
»Спродай усє, пересилай гроши.«

»Марусє«, говорить їй мати, »усє ти спродуєшь, а въ тебе дітки....«

»Я знаю.... Я не забуваю....«

Попрошáлася зъ нами, дітókъ пригорнула, — пішла.

Її до острогу не впускають.

»Мій чоловікъ тамъ«, доводить вона усімъ.

»Твій чоловікъ повинóвачений — ёму тамъ и сидіти, тобі не можна.«

»И я винна.«

»У чому винна ти?«

»Винна й я, коли вінъ винний.«

»Гóді! иди геть собі!« кажуть їй, жаліючи.

Вона не йде.

»Щó-жъ, ти признаєсь, що винна ти?« питають въ неї зновъ.

»Винна.«

Казали їй руки изв'язати. Посадили між злбдіями, між убійниками, молоду та добру. Два місяці изъ тїжнемъ вибула вона зъ чоловікомъ тамъ, поки їхъ випустили.

Дітки въ насъ булі. Усе питають: »Де ма́ма!« усе кличуть: »Ма́мо!«

Мару́ся не одмінилася; тільки пішла молоденька, а повернулася сіва, якъ голубка.

А я ще, стрічаючи її, дивуюся, що вона краси своєї не стратила: ті жь бчи, чоло те жь; коли вона стала дру́гу хустку зав'язувати — ажъ шовкова сивина забіліла!

Оселилися вони зновъ у своїй хаті, у глухімъ дворі, бо вже не було тамъ нічого живого, щобъ гблосъ подало, щобъ крикомъ стрепенуло — усе вже спродане було.... Дітки гомоня́ть самі одні, и вже така їмъ утішка съ того, якъ горобці прилетя́ть — зацвірінкають; або гблубъ попогуде: не помо́хають, самі притуля́тця підъ тіномъ, радіючи.

Ча́йченко усе хоривъ, усе болівъ; відъ людей на́че хова́вся: зъ хати не виходивъ, хіба пізно, крадькома́, за горілкою у чуже село. Піти вінъ ставъ дуже.

Я ёго ба́чила двічі. Одно́го ра́зу, вінъ сидівъ безъ жодного діла, скла́вши ру́ки, бчи приплющова́в — десь, си́льне въ ёго голова́ боліла. Дру́гого ра́зу ба́чила — вінъ спа́в. Мару́ся дивілася на ёго такимъ поглядомъ, якъ и пе́рше, прихі́льна була, якъ пе́рше. *Кого* вона люби́ла ще? *Якого* коха́ла? Якъ зазна́ти чо-

ловіка у красі ёго, у квіту, въ силі; якъ зазнати ёго
доброто, а часъ піде, та усё измóже, — то інше покажет-
ця, ніжъ гадалося. »Місли жъ мої, місли! до ко́го жъ
ви прийшли?« сказа́ти, та й го́ді! »Багато жалю́ мого́
бу́де, — не бу́де вже моєї любові!«

XX.

Мене свáтало два женихи.... Эге-жъ! Зда́детця ми́ні
ча́сто чоловікъ Палій, що якъ въ ёго дитина втопи́-
лась, хата згоріла, — вінъ пішовъ ўлицею, та весілля
забачивъ, и ка́же: »А ті лю́де ще жéнятця!« Зга́ду-
вався ми́ні чоловікъ Палій.... Свáтало жъ двоє. Пе́р-
ший женихъ вбо́гий бувъ па́рубокъ, до́брый, смутни́й —
я не пішла за ёго. Не бу́ло въ мене коха́ння смúто́къ
ёго розважа́ти, не бу́ло гро́шей хату́ неогоро́жену вири-
доби́ти — не схоти́ла робачко́мъ ста́ти.... Вінъ пожу́рився
за мно́ю, та зъ іншою оже́нився. Дру́гий женихъ бувъ
бага́тий, наро́зливий: ко́нче хоті́въ мене́ взя́ти за се́бе.
Ёму́ ма́ти ёго забороня́ла, проси́ла: не жа́далося їй за
свого́ си́на, че́пурно́го, сироту́ бра́ти, — вінъ та́ки ма́-
ти́р приси́лувавъ, що вона́ ще сама́ мене́ вмовля́ла. Я
не пішла. Сей бувъ ми́ні зовсі́мъ не до сподо́би: рев-
ни́вий, незвичайни́й — вінъ и любі́въ яко́сь, на́че бився.

Якъ вже одчура́лася я ёго свáтання, то тре́ба бу́ло
жи́ти, якъ на чеку́: боя́лась ёго сама-одна́ стрину́ти.
Якъ вінъ очі́ма на мене́ світи́въ! Ма́ти жалкува́ла, що

я не пішла заміжъ; батько тільки дослухавъ: ёму бай-
дуже було усё зъ того часу, якъ Кятря покинула. Вінъ
объ неї не говоривъ, та вже й ні объ чому не гово-
ривъ. Сумовавъ, ходивъ по дорóгахъ; багатівъ не-дба-
ючи. Ёго Кятря одцуралася, вінъ усіхъ за те відцу-
рався людей: и своїхъ ріднихъ, и чужихъ. И вже до
смерти такий остався самотний и неласкавий. Якъ зане-
дужавъ вінъ на смерть, то мати просіли священника,
щобъ написавъ Катрі, чи не приде вона зъ батькомъ
попроцятись. Написавъ священникъ, и гроши їй послали.

Тяжко було одногò дня батькові дуже; мати сиділа біля
ёго, та й каже: »Друже мій! дитина наша приде до насъ.«

Вінъ разомъ підвівся самъ, дивитця на неї. Мати
зновъ каже: »Кятря до насъ приде.«

Дожидали Катрі,—Катрі не було. Смерть вже за пле-
чима. Старий дожидавъ — якъ дожидавъ! и мертвивъ,
и оживавъ. А ні слова ніколи не промовивъ — чому не
іде, чи буде — а ні одного! Тільки зъ вѣчора казавъ:
»Я помру́ за́втра.« На-за́втра и вмеръ вінъ.

Якъ поховали ёго, то въ кілька днівъ листъ одъ
Катрі прийшовъ, що, пише: »Милитимуся за батька мо-
гò душу, а гроши, що мині прислані, на церкву Божу
віддала, — будуть поминать, будуть гріхи избіраць....«

Зновъ жилòся.

Була въ насъ у слободі бублѣшниця, а въ неї най-
мичка — велика, чорнява дівчина, роботяща, а вже не

потороча така, якъ рідко, — то було стрінесся изъ нею, питаешъ: »Що робили ви?« — »Воду носили, бублики пеклі«, одкаже вона спокійно. — »А завтра що робити мете?« — »Воді принесемо, бублики спечемо.« — »А позавтрёму?« — »Будемо воду носити, будемо бублики пекти.«

Вмеръ въ їхъ хазяїнъ — дівчина тріхи заклопоталася, поки ёго поховали.

»А що въ васъ?«

»Въ насъ хазяїнъ вмеръ, и поховали.«

»А теперъ якъ?«

»Воду носимо, бублики печемо.«

Дівчина було говорить спокійно, стоить свіжа; а тутъ и слухати ніяково: дивуєся, якъ се вона живе довільна такенки, що бублики пече?... Бувать такі въ Бога!

Намъ день минавъ, день розсвітався, весна йшла гріючи; наближувалася зіма зъ морозами — усё здавалося якось нудно, якось докучливо.... Були въ насъ давні радіщі; були въ насъ старі сумовання — до їхъ теперъ душа не озивалася, не стрепехалося серце. Коли бь!... то бь не такъ, зовсімъ не такъ було!

Тоді, якъ серце та душа живі, то вийдешъ, забачишъ дерево, що вже роки стоить знакове, а тутъ вітаєся: яке дерево! земеніся, дерево, розвивайся! отсе, якъ шелестить! Глянешъ на поля, на луги: які поля, які луги! ажъ смієтця щось въ тобі....

А вже якъ життя лічишъ своє понеділкомъ та не-

ділею, то все тобі байдуже: що нове — то заклопоче тільки съ-першу; а що старе, то вже таке старе буде, таке знаєме та безвтішне!

Такеньки ми жили. Коло насъ одні люде вмірали, нарожались другі... Часомъ звали насъ на весілля — ми ходили на весілля... Найчастішъ я ходила до Марусі.

Марусі не такъ жилося, якъ намъ. Пилá вона хочъ одъ гіркбі, та одъ живбі воді. Йй сонечко не такъ світило, якъ намъ; йй и пташкі инáčій щебетали.

XXI.

Чи великий, чи малий часъ збігъ — мати занедужала. Сказавъ би, рада вона своїй недужі була: »Отсе й мині вмірати«, каже, »отсе и моя година! Біжі, Хімо, до священника: просі, нехай піше заразъ до Катрі, щобъ прихала поховати матіръ. Біжі, любко, не баріся!«

Зновъ написавъ листъ священникъ, зновъ туди гроби послали.

»Отсе, не іде Катря!« мутитця мати: »Хто жъ мене оплаче! Мабіть, не пускають її тамъ; коли бъ я відужала, то бъ я вже самá до неї поїхала одвідати, побачити. Чи побачу її вже коли? Коли бъ я одужала, то бъ я її одшукала, де вона... Чи я вже її не побачу?«

Одъ Катрі такий самий листъ одібрали, що: »Моли-тимуся за материну душу, а гроби на поминання віддала — будуть поминать, гріхи будуть одпрощувати.«

»О дитино мила! не побачу вже я тебе!« промовила ма́ти, и заплакала.

»Поховай мене, Хімо!« говорить міні: »Поховай мене гарне́нько. Тобі буде нехай на́ша хата, се тобі нехай буде. Помяні мене, голубко! Сядь до мене ближче, любко! близе́нько сядь!« усе проха́ла мене.

Передь сме́ртю говори́ла: »Може, коли побачишь Ка́трю мою, може, буде нездужати, боліти, — послужи їй, се́рце, не покійнь!«

Усе Бо́гу моли́лась, все моли́лася — до оста́ннєї годи́ни. Ті́хо и сѹмно вме́рла.

Якъ її поховали, то зновъ Ка́трі знати давали, що ма́ти вже вме́рла, що зоста́лися їй лані, степі и гро́ши. Тоді одписала Ка́трля, що́ буде сама́, при́де сама́ опоря́жати, що́ їй у-спа́дку доста́лося. Ми ста́ли її дожида́ти.

Діжда́ли.

Якъ ба́чу той візь, крѹтий, палубча́стий, що при-тяга́е до на́шого двору́. Було се ра́нкомъ, — ра́нокъ сла́вний, ясний, пахучий: у-ночі дощъ перепавъ.

Я ви́бігла за ворота. »Ка́тренько, де ти?«

Ніхто́ не обізва́вся міні. Вила́зила пе́рше зъ воба́ опо́листа, ру́мяна чорни́ця и хрести́ла мене́. За нею́ Ка́трля.

Ка́трля те жъ мене́ перехрести́ла; ле́дві на мене́ глянула вона́ — и за чорни́цею у хату́ увійшла́. Я за ни́ми уступи́ла. Чи жъ вона́ мене́ не памята́е — забу́ла? Се́рце, що́ було́ стрепену́лося, то прити́снуло є́го́ тя́жко.

»Охъ, якъ же втомилися ми«, почала рум'яна чорниця, скидаючи зъ себе чорні свої р'яси, одну по другій. »Вже їхали ми, їхали, та й гбді сказали!«

Гласъ въ неї бувъ такий, що для глухихъ добрий.

Катря стояла у стбла, розбираючи чотки у рукахахъ.

Була ще вона зъ себе дуже хороша, хочъ якъ змарніла и бчи впали, и сама, якъ нитка, біленька стала. Вона якось заохолоділа.... На духъ-мару вона походила зъ своїмъ недвиженимъ обличчямъ, изъ своїмъ поглядомъ безпричаснимъ. А ще, въ тій довгій р'ясі чорній, у тій чорній покривальниці!...

Хочъ-би вона щбъ въ мене спитала! Хочъ-би до мене слово промбвила!

Чорниця зновъ говорить: »Втомилися якъ, Боже мій! Ледві дихаємо!«

А тамъ додає: »Вже сбнечко підбїлося на спідання.«

Глянула на Катрю; Катря стоїть: не чує, не озивається.

»Сестро!« до Катрі посмикаючи її міцненько за рукава: »треба намъ підживітися?«

»Якъ завбодите, сестро Меланія«, одказала Катря.

Я ледві дочула: безодголбно танечки вона гомоніла.

»Дівчяно!« прикликає мене сестра Меланія: »ході лишень блізче, — якъ на имя?«

»Хімою звать«, кажу.

»Хімо, чи не дала бъ ти намъ поспідати?«

»Заразъ изготую«, кажу.

Почалá я готувáти снiдáння , а чорни́ця за мно́ю у ко́бру, пшо́на одми́рає у глiчигi, одси́пає му́ни у мiску, сметáни у полiмисокi; сливя́нку наби́рає; хлiб кра́є; порозчи́нила сто́ли, достáла скáтiрку, стiлi застелiє — жвáва та хапкáя, Гбсподи-свiте!

Кáтры усé стоя́ла самá. Сестрá Мелáнiя одхили́ла ií руко́ю одь сто́лу, накривáючи; Кáтры сiла на лáвци то́дi.

Готiве снiдáння, — стáли снiдати. Сестрá Мелáнiя Кáтры бли́зче посади́ла. Кáтры послiхала , близе́нько прису́нулася, а iсти ни́чого не iла вона́, окрiмъ малесенький шматiчокъ хлiба изъ водо́ю. Сестрá Мелáнiя снiданнiя вiбрала. Мáла вона́ три́дцять и два зу́би бiлi та здоро́вi та роботiщи. О, якi жъ зу́би! Усé мо́гла ни́ми, якъ жiрномъ до́бримъ.

По снiданню, стáла сестрá Мелáнiя до Кáтри говори́ти;

»Сестро! трéба усé тепeрi до́бре впоряджáти, трéба хiтче, щоби́ тутъ намъ не забарiтися.« А бчи вi неi почали прижму́рюватись; говiрiючи, якiсь мимовiльне мости́ла вона́ бли́зче до се́бе двi вели́ки подушки́ у краплистихъ тiмнихъ пошiвкахъ, що зъ вiзу я внесла́.

»Не трéба барiтися«, ще промiвила зiтхiючи. »О... о!...« вiмовила ще разъ, вже зовсiмъ на подушки́ схили́вшись голово́ю. Спáла. Мiхи по-надъ нею́ гули́; мiхи ií кусáли — спáла.

Кáтры сидiла, схили́вши голо́ву. Чи моли́лася вона́? бо шептáла щось и румiянцемъ закрасiлася живи́мъ. Я

до неї близько підступіла, и кажú: »Кáтре, чи ти вже мене зовсімъ забула? Чи не пізнаєшь?«

Румянці одъ-разу збігли зъ її обличчя; обернула на мене вже безпричасні очи свої и одказáла мині: »Я тебé памятаю.«

»Чомú жъ се така до мене неласкава? Чómъ не заговоришь до мене?«

»Усі слова прáжні. Треба моли́тись....«

»Кáтре, чи ти знаєшь, що Маруся заміжъ пішла?«

»Бóже благослові!«

»За Чайченка пішла.«

»Бóже благослові!«

»Вона нещáсна дуже.«

»Бóжа воля!«

Усе мині одказуе, якъ náче по псалтíру читае.

»Чи ти коли згадувала насъ? згадувала люде́й?«

»Я молюся за васъ и за всіхъ люде́й?«

»Спаси́бі. А ти вже мене тепе́рь и трóхи не любишь?«

»Госпо́дь повелі́въ усіхъ люби́ти, — и вороги́въ.«

»То ти мене якъ вóрога жа́луєшь, чи щó? Чи жъ у тебе вже нема́ и вь сві́ті ні́кго́ лю́бого? нема́ ні́чго́ ми́лого?«

»Мині усі рівні, за всіхъ молюся.«

»И всі вороги́ тобі?«

»Кóженъ чолові́къ друго́му вóрогъ вели́кий, вóрогъ ли́хий!« промóвила зъ óпаломъ. Очи зайскрили́сь, за-

дрижали уста: пізналася міні давня Катря. Огнемъ да поблоямъ відъ неї пахнуло, якъ колись.

»А сем'я? а родина?« кажу.

»Усі, усі! Прихилиють до себе душу, борбнять до Бога!«

»Такъ усіхъ кидати?«

»Кидати, кидати! Въ Бозі спасеніє! Бóже мій! Бóже мій! помилуй насъ!« покликнула сумно.

»Аминь!« одказала зъ лавки сестра Меланія глухо. Переспала вона свій дзвінний глосъ. »Аминь!« ще разъ каже; та й позіхнула такеньки, що въ мене рукава замаяли, а які мухи по столу лазили, то поскочувалися, якъ насіння одъ вітру. Довго ще потягалася на лавці. Далі устала, прибралася у рясї: »Ходімъ вже до батюшки«, приказує Катрі.

И пішли. И міні веліла йти изъ собобою сестра Меланія, дорогу показувати.

Поки ми дійшли до священникового двору — біля цёркви стоявъ зъ двома кібинами и зъ рундучкомъ підъ піддашша, — поки дійшли, кажу, то вже сестра Меланія зовсімъ чуйна була: хочъ очи одъ спання помаліли, та дивилися густо и жваво.

Священникъ стрівъ насъ, увівъ у кімнату.

Сестра Меланія посіла у якомусь великому кріслі, що въ нѣмъ мало було придоби, а багато цвяхівъ. Катря стала біля неї, а я по-за Катрею.

»Сідайте жъ бо, батюшка!« прбсить сестра Меланія. Батюшка сівъ прбти неї та й завапшлявся.

»А що се кашель васъ напавъ, батюшка?« пита сестра Меланія. »Липового цвѣту напийтеся у-вечері, на-нічъ. Та чого се ви такі на виду жбвті? Чи не жовтятиця? И посївіли ви зовсімъ, а мабуть ще не дуже й старі: боліли на голову?«

Батюшка самъ бувъ розумний и резсудливий, та смірний, — сторопівъ, слухаючи її, та на неї дивлячись, тільки головою кивавъ.

»Отсе ми до васъ приіхали зъ вашою давнєю поравіанкою«, починає другу вже річъ сестра Меланія: »Вона мнї приручена. Спадокъ її одъ родителівъ, якъ знаєте.... Вона усє оджалувала на манастиръ. Ми приіхали усєго того роздивїтися, опорядїти. Вамъ звїсно, що тутъ її належить: покажіть мнї, кблї ласка ваша буде.. Разомъ вь-купї зъ вами для Госнода Бга нашого потрудїмось.«

Тодї пішли по степахъ, по ланахъ оглядати; громадськихъ людей кликали цїнувати. Сестра Меланія нікала скрізь по всіхъ куткахъ, мутїлася, підбігала, приглядала, прислухала. Катря ходїла за нею слідомъ, не глядячи округї. Місця знабомї коло неї процвітали, вона не вважала. Нігдє не припинїлась, и разу не оглянулась. Вь хату якъ ми повернулися, то тамъ вже людей понаходїло багато. Вітали Катрю, питали.

Вона ніче нікого зь-роду не бачила и нічого не знала: хто й які прийшли.

Одчинили скрині, стали лічити гроши, які тамъ були. Батьюшка усє зашептувавъ и записувавъ; сестра Меланія тежъ собі пірцємъ черкала. Кятря усє стояла од-далікъ, не глєдючи.

Люде потрѣху розійшлися.

»Ви добре се знаєте, батьюшка, що хата цій дівчині приділена відъ небіжчиківъ?« питалася батьюшки сестра Меланія ажъ двічі.

»Знаю добре«, говоривъ батьюшка.

»Та вона жъ далека рѣдичка, а дочка є рідна....«

»Така була воля їхъ. Вони дівчину жамували.«

»И другі знають те?«

»Якъ же! свідки є.«

»А!...« каже.

Більшъ вже не питала.

XXII.

Прийшла Маруся до Катрі. Була вона тиха, смутна и ласкава.

»Знає?« спитала менє.

»Знає«, кажу, »та їй за все байдуже.«

Кятря її съ-першу не пізнала, а на вітання одказала: »Благослові, Господи!«

»Се Маруся«, говорю їй.

Тоді вже пізнала и зновъ каже: »Боже благослові!«
Маруся стояла передь нею.

»Сідай, Марусе!« прошу.

Вона не схотіла, чи не вчула, стояла и дивілася на Кятрю. Катря непорухома сиділа. Більшъ не було нікого въ хаті.

»Катре«, промовила до неї Маруся: »чомъ ти слова не промовишь? Чи міні звелишь говорити, Катре?«

»Що?« пита Катря, »що говорити?«

»Бачъ, Маруся вже сіва стала зовсімъ«, кажу, знявши хустку зъ Марусі.

Подивившись, каже: »Сіва.«

Посідила Маруся мовчки и попрощалась. Катря її хрестить.

»Катре!« промовила Маруся: »въ мене діти...«

»Боже їх благослові!« одказала Катря, по своєму звичаю.

Якъ сама вже вона нічимъ людськимъ не мутілася, то вже й не вважала, якъ въ іншихъ серце колотілося.

Маруся до-дому пішла.

На третій день Катря изъ сестрою Меланією поїхали, Маруся ще приходила попрощатися. Катря прощалась такъ само, якъ віталась. Хочъ-би вона лице запечалила! хочъ-би озирнулася разбоць!

»Якъ одмінілася!« промовила Маруся, дивлячись у слідъ за тимъ вѣзомъ крїтимъ, по дорозі.

»А памятаешъ, яка була вона?« кажу.

»Якъ же!... добре памятаю.«

Ще ми постояли, подивились. Маруся пішла до своєї господи, а я її провела и въ неї трбхи посіділа.

Яківъ усé хорівъ, усé болівъ. Давно вже вінъ не робивъ нічого не здолавъ. Падала коло всéго сама Маруся. Багато було їй діла въ господі, велико печалі на серці.

Вéсело, якъ é кімъ радіти, та й те добре, коли é обь кімъ поплакати. Ей-же-Бóгу моєму, добре! Гірка та жива вода, кажу вамъ....

Вихожу я одъ Марусі и вона мене до ворітѣ доводить, а за нею дітки топотять дрібненько-важенько.

»Подивись«, каже вона, »подивись, Хімо, усі тройко у ёго вилились — мої чорнявенькі!«

И згорну́ла їхъ усіхъ до себе. А вони, хто зъ палочкою у руці, хто зъ хлібомъ, зъ пісочкомъ въ жміньці, жвавенько дівлятця.... Тіха и вбога хата зъ вишнєвимъ садкомъ.

Я живу собі придобно на своїй селідьбі. Сусіди до мене ходять, а я зновъ до їхъ — одвідуємось. Радимось, якъ городи засіваємо; въ-күші нашъ одночівокъ у свято.

Часъ зъ часъ, а къ вечору близьче....

ОГЛАВЪ.

	<i>Стр.</i>
Два сині	5
Не до páри	17
Ледащія	29
Чáри	57
Три дóлі	71
